



# NA PUTU KA POLITICI PREMA MLADIMA FBiH

Analiza stanja i potreba mladih u Federaciji Bosne i Hercegovine 2013.

# Impresum

**Naslov:**

Na putu ka politici prema mladima FBiH  
Analiza stanja i potreba mladih u Federaciji Bosne i Hercegovine 2013.

**Izdavač:**

Institut za razvoj mladih KULT, Sarajevo

**Urednik:**

Jasmin Bešić

**Autori:**

Šeherzada Halimić  
Kemal Koštrević  
Nejra Neimarlija

**Recenzenti:**

Rusmir Pobrić  
Jasmin Bešić

**Tehnički koordinator:**

Mersad Gušić

**Lekatura:**

Vanja Lavandula  
Ifeta Palić

**DTP:**

Peđa Kazazović

**Štampa:**

Amos graf d.o.o. Sarajevo

**Tiraž:** 500

Sarajevo, 2013.

Umnožavanje i besplatna distribucija knjige dozvoljena je uz pisano odobrenje izdavača.  
Nije dopušteno mijenjanje bilo kojeg dijela sadržaja publikacije.

Publikacija je izrađena i štampana uz podršku Federalnog ministarstva kulture i sporta.

CIP - Katalogizacija u publikaciji  
Nacionalna i univerzitetska biblioteka  
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

364.2-053.6/.8(497.6)

HALIMIĆ, Šeherzada

Na putu ka politici prema mladima FBiH : analiza stanja i potrebe mladih u Federaciji Bosne i Hercegovine 2013. /  
[autori Šeherzada Halimić, Kemal Koštrević, Nejra Neimarlija].

Sarajevo : Institut za razvoj mladih Kult, 2013. - 125 str. : graf. prikazi ; 30 cm

Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-1946-4-1

1. Koštrević, Kemal 2. Neimarlija, Nejra  
COBISS.BH-ID 20808966

# **Na putu ka politici prema mladima FBiH**

Analiza stanja i potreba mladih u  
Federaciji Bosne i Hercegovine 2013.



Samoprocjena životnog standarda	79	<b>PORUKA 8</b>	<b>104</b>
Percepција будућности	79	Ključni problemi i izazovi	104
Determinante kvalitete života	80	Preporuke i moguće mjere	104
<b>UČEŠĆE MLADIH</b>	<b>80</b>	Zdravstvena i preventivna zaštita, reproduktivno zdravlje mladih	105
Zainteresiranost za politiku	80	<b>PORUKA 9</b>	<b>105</b>
Učešće u izborima	81	Ključni problemi i izazovi	105
Načini učešća u donošenju odluka i mladi	82	Moguće mjere i preporuke	106
Aktivni mlađi	83	<b>PORUKA 10</b>	<b>107</b>
<b>MOBILNOST MLADIH</b>	<b>84</b>	Ključni problemi i izazovi	107
Organizirana putovanja	85	Moguće mjere i preporuke	107
Odlazak iz zemlje	86	<b>PORUKA 11</b>	<b>108</b>
<b>INFORMISANJE MLADIH</b>	<b>86</b>	Ključni problemi i izazovi	108
Odabir medija	86	Moguće mjere i preporuke	108
Servisi informiranja namijenjeni isključivo mlađima	87	<b>Socijalni položaj mlađih</b>	109
Korištenje internet	87	<b>PORUKA 12</b>	<b>109</b>
Stav prema medijima	88	Ključni problemi i izazovi	109
<b>SLOBODNO VRIJEME</b>	<b>89</b>	Moguće mjere i preporuke	110
Iskorištenost slobodnog vremena	89	<b>PORUKA 13</b>	<b>111</b>
Zadovoljstvo podrškom kulturi i sportu	89	Ključni problemi i izazovi	111
<b>IDENTITET MLADIH</b>	<b>90</b>	Moguće mjere i preporuke	111
<b>UVOD</b>	<b>92</b>	<b>PORUKA 14</b>	<b>112</b>
Formalno i neformalno obrazovanje, cijeloživotno učenje	93	Ključni problemi i izazovi	112
<b>PORUKA 1</b>	<b>93</b>	Moguće mjere i preporuke	112
Ključni problemi i izazovi	93	<b>PORUKA 15</b>	<b>113</b>
Preporuke i moguće mjere	94	Ključni problemi i izazovi	113
<b>PORUKA 2</b>	<b>95</b>	Moguće mjere i preporuke	113
Ključni problemi i izazovi	95	<b>PORUKA 16</b>	<b>114</b>
Preporuke i moguće mjere	96	Ključni problemi i izazovi	114
<b>PORUKA 3</b>	<b>97</b>	Moguće mjere i preporuke	114
Ključni problemi i izazovi	97	<b>PORUKA 17</b>	<b>115</b>
Preporuke i moguće mjere	97	Ključni problemi i izazovi	115
<b>PORUKA 4</b>	<b>98</b>	Moguće mjere i preporuke	115
Ključni problemi i izazovi	99	<b>Mobilnost, informisanje, savjetodavni rad s mlađima</b>	116
Preporuke i moguće mjere	99	<b>PORUKA 18</b>	<b>116</b>
Zapošljavanje i mjere protiv nezaposlenosti, omladinsko preduzetništvo	100	Ključni problemi i izazovi	116
<b>PORUKA 5</b>	<b>100</b>	Moguće mjere i preporuke	116
Ključni problemi i izazovi	100	<b>PORUKA 19</b>	<b>118</b>
Preporuke i moguće mjere	100	Ključni problemi i izazovi	118
<b>PORUKA 6</b>	<b>101</b>	Moguće mjere i preporuke	119
Ključni problemi i izazovi	101	<b>Kultura, sport, korištenje slobodnog vremena</b>	119
Preporuke i moguće mjere	102	<b>PORUKA 20</b>	<b>119</b>
<b>PORUKA 7</b>	<b>102</b>	Ključni problemi i izazovi	119
Ključni problemi i izazovi	102	Moguće mjere i preporuke	120
Preporuke i moguće mjere	103	<b>PORUKA 21</b>	<b>121</b>
		Moguće mjere i preporuke	122
		Pregled zakonskih institucionalnih mehanizama politike prema mlađima u FBiH	123

## Uvod

U BiH su u postdejtonskom periodu rađena dva vrlo opsežna istraživanja o mladima. Prvo istraživanje rađeno je 2008. g. pod nazivom „Mladi trebaju omladinsku politiku“ u organizaciji državne Komisije za koordinaciju pitanja mladih u BiH i Njemačkog društva za međunarodnu saradnju GIZ (tadašnji GTZ). Pripremljeno je kao platforma za izradu državne strategije prema mladima, koja dosad nije ugledala svjetlo dana. Drugo istraživanje rađeno je 2012. g. pod nazivom „Glasovi mladih“ u organizaciji UNDP-a, po istoj metodologiji kao i prvo, što je omogućilo svojevrsnu komparaciju dvaju rezultata i pokazalo nastavak negativnih trendova u vezi s položajem mladih u BiH.

Analiza koja je pred nama prvo je veliko istraživanje o problemima i potrebama mladih u Federaciji BiH, a pripremljena je u uskoj saradnji vladinog i nevladinog sektora, tačnije Federalnog ministarstva kulture i sporta i Instituta za razvoj mladih KULT. Istraživanje je utemeljeno na zakonskim obavezama proizšlim iz Zakona o mladima FBiH i urađeno je s namjerom da bude polazna osnova za izradu strategije prema mladima FBiH.

Prilikom istraživanja vođeno je računa da se dobiju podaci koji se jednostavno mogu klasificirati po ključnim oblastima za populaciju mladih: obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvena zaštita, socijalna politika, informiranje, učešće u društvenom životu i dr. Definirani problemi i potrebe trebali bi biti polazna osnova institucijama koje u svom djelokrugu imaju neku od spomenutih oblasti za kreiranje preciznih programa za mlade, s konkretnim mjerama za njihovo učinkovito rješavanje.

S obzirom da su spomenuta, ranije provedena istraživanja ukazala na alarmantne podatke o teškom položaju mladih u periodu 2008-2012, bilo je očekivati da će i Analiza koja je pred nama ponuditi sličnu sivu sliku stanja mladih u FBiH, jer veliki i dovoljni institucionalni koraci nisu preduzeti. Međutim, ono na šta je neophodno ukazati i što je posebno zabrinjavajuće jeste da se bilježi nastavak negativanog trenda, problemi se i dalje produbljuju, a položaj mladih vidno pogoršava.

Kratki prikaz najznačajnijih rezultata istraživanja jasno ilustrira taj negativan trend. Kada je riječ o zapošljavanju i tržištu rada, stopa nezaposlenosti među mladima iznosi oko 67%, što je za približno 9% više u odnosu na podatak nezaposlenosti mladih u BiH koji je zabilježen u 2008. g. Broj svršenih srednjoškolaca se u protekle 3 godine smanjio za 4400, s više od 26 hiljada u 2010/2011, na manje od 22 hiljade u 2012/2013. Trećina mladih prerano napušta obrazovanje, većinom iz finansijskih razloga. 88% mladih ne prima nikakvu stipendiju. Mladi iskazuju pesimizam i otkrivaju neke od njegovih mogućih uzroka. Samo 5% ispitanih smatra da prilikom zapošljavanja u javnom sektoru ne postoji praksa podmičivanja. 21% je onih koji očekuju goru budućnost, a 27% smatra da se u

budućnosti stanje neće promijeniti. Kada je riječ o zdravstvenoj zaštiti, tek 40% je onih koji su obavili sistematski pregled u posljednjih 12 mjeseci, a polovina od tog broja nije ga obavila kao redovnu kontrolu, već zbog određene proceduralne potrebe. Mladi imaju nepovjerenje u ljekare, jer medicinski kadar smatraju proizvodom nepotizma, a ne struke. 7% ispitanika/ca nema ili ne zna da ima pravo na zdravstveno osiguranje. 23% mladih nikako se ne bavi rekreativnim aktivnostima. Sportski i kulturni sadržaji su im skupi, ako su im uopće dostupni, jer ih u manjim sredinama gotovo i nema. 37% bi zemlju napustilo zauvijek, 40% na duže vrijeme, a 9% je preduzelo konkretne korake za odlazak iz zemlje. 60% mladih ne može doprinijeti kućnom budžetu, a 23% živi u domaćinstvima s primanjima manjim od 1000 KM mjesečno. 29% mladih mjesečno je bez ličnih prihoda, 27% ne želi odgovoriti o tome, a 16% mjesečno raspolaže s iznosom do 200 KM. Tek je 5% onih koji raspolažu s više od 1000 KM mjesečno. 9% je vjenčanih, a 7% ima djecu. 7% mladih je stambeno samostalno, od čega 2% žive kao podstanari, a 5% u vlastitim stanovima.

Ipak, i pored poražavajućih statistika koje smo ukratko sumirali, postoje i određeni ohrabrujući pokazatelji koji bi mogli voditi ka svjetlu na kraju tunela. Interesovanje mladih za neformalno obrazovanje i cjeloživotno učenje postepeno se povećava. Broj polaznika obuka neformalnog obrazovanja poratao je za 10% u odnosu na 2008. Mladi su zainteresirani i za samostalno preduzetništvo. Svaka druga mlada osoba voljela bi pokrenuti vlastiti biznis, ali im treba podrška u tome, ne samo finansijska, nego i savjetodavna i edukacijska. 16% ih je imalo priliku učestvovati u nekom poslovnom seminaru za mlade, a 79% bi voljelo pohađati neki seminar. Korištenje i dostupnost interneta gotovo za dva puta se povećala u odnosu na 2008. g. Povećava se i zainteresiranost mladih za politiku. Prema podacima Centralne izborne komisije, na lokalne Izbole 2012 procent izlaznosti mladih bio je 54%, što je u skladu s prosjekom opće izlaznosti na izbole u BiH. Međutim, ovo istraživanje pokazalo je da bi čak 70% ispitanih izašlo na izbole, ako bi se izbori održavali iduće sedmice.

I pored velikog broja mladih koji smatraju da poboljšanja njihovog položaja neće biti, postoje i oni koji su uspjeli zadržati optimizam. Četvrta njih smatra da će situacija biti nešto bolja, a 22% je onih koji vjeruju da će biti zaista bolje. Treba učiniti sve da ih se ne razuvjeri. Priprema ove Analize samo je prvi korak u tom procesu.

Federalno ministarstvo kulture i sporta (koje bi skoro u svoj naziv trebalo pridodati i riječ „mladih“) i Institut za razvoj mladih KULT ostaju čvrsto opredijeljeni da nastave međusobno partnerstvo i dobru saradnju i s Vladom FBiH s ciljem ispunjenja svih faza kreiranja strategije prema mladima FBiH i njene dosljedne implementacije.

# Analiza institucionalnih okvira i javnih politika

**Formalno obrazovanje,  
neformalno obrazovanje i cjeloživotno učenje**

## Uvod

Obrazovanje je ključno za uspjeh pojedinca, a ono je također simbol dobrog socijalnog položaja, visokog životnog standarda, te bogatstva. Obrazovanjem se mogu brisati diskriminacije prema spolu, porijeklu, te svim drugim razlikama među ljudima. Stoga je obrazovanje značajan segment jednog društva, posebno uzimajući u obzir da većina djece i mladih provedu više od desetljeća u formalnom obrazovnom sistemu. Jako je važno imati dobre standarde u ovom segmentu, radi zdravog razvoja svakog pojedinca i njegove svjetlige budućnosti. Pored formalnog obrazovanja, svaki pojedinac ima pravo na obuku i cjeloživotno učenje, što vrlo često ima pozitivan utjecaj na razvoj ličnosti.

U Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima stoji da „niko ne može biti lišen prava na obrazovanje”, što predstavlja univerzalno ljudsko pravo. Također se navodi da u vrištenju svih svojih funkcija u oblasti obrazovanja i nastave država poštuje pravo roditelja da osiguraju takvo obrazovanje i nastavu koji su u skladu s njihovim vlastitim vjerskim i filozofskim uvjerenjima. Kako je BiH potpisnica ove konvencije, dužna je osigurati obrazovanje u skladu s ovom konvencijom. Pravo na obrazovanje regulirano je i u domenu društvenog i privrednog prava. Kroz Bolonjski<sup>1</sup> i Kopenhagenski<sup>2</sup> proces, postavljena je reforma obrazovanja kao jedan od prioriteta za vlade svih država članica. Lisabonska strategija<sup>3</sup> donesena je 2000. g., ali je istekla 2010. g. Cilj ove strategije bio je da EU bude najkonkurentnija i najdinamičnija ekonomija svijeta zasnovana na znanju. Reforme obrazovanja postavljene su kako u formalnom tako i u neformalnom obrazovanju, kroz ove strateške dokumente.

Reforma obrazovanja široko je prihvaćena kao ključna aktivnost za dugoročnu stabilnost BiH. Što se tiče visokoškolskog obrazovanja, Bolonjski proces je najvažnija i sveobuhvatna reforma visokog obrazovanja u Evropi. Cilj Bolonjskog procesa jeste priznavanje kvalifikacija zaposlenima i studentima na cijeloj teritoriji Evropske unije, što će im omogućiti veću mobilnost i veće mogućnosti za zapošljavanje.

Ipak, izazov je provedba i primjena međunarodnih standarda o ljudskim pravima koje je BiH potpisala u domenu obrazovanja. Iako prema međunarodnim konvencijama država treba poštovati pravo roditelja da osigura obrazovanje i nastavu u skladu s vlastitim vjerskim i filozofskim uvjerenjima roditelja, to nije slučaj na cijeloj teritoriji u BiH, posebno u sredinama gdje žive manjine ili etnička grupa koja je u manjini na tom području, a kojima ovo pravo nije zagarantirano. Budući da BiH teži ulasku u Evropsku uniju, potrebno je i da u domenu obrazovanja mladih ispunji određene kriterije date u konvencijama EU i strategijama EU. Značajan problem obrazovanja u BiH je dugogodišnje političko razdvajanja djece u obrazovanju, gledano kroz pojavu problema „dvije škole pod jednim krovom”, koji je posebno prisutan u Federaciji BiH.

Strategija integriranja BiH u EU definira mјere nositrifikacije diploma, usklađivanje obrazovnog sistema s potrebama tržišta rada i preduzetništva u BiH. Rad visokoškolskih ustanova mora biti uskladen s radom ovih ustanova u EU. Struktura i oblik visokog obrazovanja, te nastavni planovi i programi moraju se mijenjati i uskladiti sa standardima EU.

<sup>1</sup> <http://ec.europa.eu/education/policies/educ/bologna/bologna.pdf>, posjećeno 4. novembra 2013. g.

<sup>2</sup> [http://www.see-educoop.net/education\\_in/pdf/copenhagen-declaration-oth-srb-t02.pdf](http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/copenhagen-declaration-oth-srb-t02.pdf), posjećeno 4. novembra 2013. g.

<sup>3</sup> <http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4723&langTag=bs-BA>, posjećeno 4. novembra 2013. g.

Problemi u obrazovanju ne završavaju se samo na problemima tokom formalnog obrazovanja. Naprotiv, ovi problemi su najviše vidljivi nakon što mlada osoba napusti sistem formalnog obrazovanja koji nije prilagođen tržištu rada, te mladima nedostaju znanja i vještine potrebne za određenu radnu poziciju. U ovom smislu, neformalno i informalno učenje mogu biti dodatak formalnom obrazovanju koji će poboljšati snalaženje mladih nakon završetka formalnog obrazovanja i olakšati pronalazak posla. Neophodno je da obrazovni sistem preuzeće obavezu izgradnje ljudskih kapaciteta koji će biti temeljen na konkurentnosti, što će BiH moći iskoristiti kroz pretpripravne i pristupne fondove EU. Pored neusklađenosti obrazovnog sistema s tržištem rada, ova neusklađenost ostavlja i druge društvene posljedice kao što su „nacionalizacija“ nastavnih planova i programa, koja vodi ka segregaciji ili assimilaciji određenih etničkih grupa, te administrativna podjela obrazovnog sistema na nivou BiH, i to kroz čak 14 ministarstava nadležnih za obrazovanje. U FBiH 11 je ministarstava koja su nadležna za pitanja obrazovanja, i to 10 kantonalnih i jedno na federalnom nivou. Potrebno je hitno započeti s reformama obrazovanja u BiH, u skladu s Bolonjskim i Kopenhagenskim procesom. Zakonodavni, institucionalni, strateški i finansijski okvir javnih politika predstavlja važne okvire u kojima će se odvijati cijelokupna reforma obrazovanja u Federaciji BiH i u BiH. Reforma obrazovanja nije samo reforma okvira obrazovanja. Naprotiv, krucijalna je njena dugoročna održivost.

## Pravni okvir

Nadražnom nivou Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH, te Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH, reguliraju pitanja formalnog obrazovanja i obuke u BiH i u FBiH. Kao rezultat reformi obrazovanja, na nivou BiH usvojene su strategije: *Strateški pravci razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH; Strategija razvoja stručnog obrazovanja i obuke u BiH* za period od 2007. do 2013. g. i *Strateški pravci razvoja obrazovanja u BiH*, s planom implementacije od 2008. do 2015. g. Također, usvojen je dokument pod nazivom *Mapa puta i Plan aktivnosti za uključivanje BiH u EU programe za cjeloživotno učenje i Mladi u akciji*, te sedam osnovnih strategija i smjernica za implementaciju Bolonjskog procesa. Smjernice za implementaciju bolonjskog programa su: *Okvir za visokoškolske kvalifikacije u BiH; Provođenje okvira za visokoškolske kvalifikacije u BiH; Standardi i smjernice za osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju u BiH; Preporuke za implementaciju osiguranja kvaliteta u visokom obrazovanju u BiH; Državni akcioni plan za priznavanje kvalifikacija u BiH; Model dodatka diplomi za BiH; Priručnik za korisnike za model dodatka diplomi za BiH*. Na nivou BiH uspostavljene su Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranja kvaliteta, Centar za informiranje i priznavanje dokumenata iz područja visokog obrazovanja i Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje. Formirana su tijela za koordinaciju obrazovnog sektora: Konferencija ministara obrazovanja u BiH i Vijeće za opće obrazovanje u BiH. Uspostavljena je i Rektorska konferencija BiH, koja utvrđuje i zastupa zajedničke interese univerziteta u Bosni i Hercegovini, ostvaruje saradnju s institucijama u oblasti obrazovanja u BiH i djeluje kao savjetodavno tijelo za provođenje reforme visokog obrazovanja. U BiH imamo četiri nivoa obrazovanja, i to: predškolski odgoj i obrazovanje, osnovno obrazovanje, srednje obrazovanje i visoko obrazovanje. Svi zakoni u entitetima, kantonima, te Brčko Distriktu BiH, kao i drugi propisi iz oblasti obrazovanja trebaju se uskladiti s odredbama okvirnih zakona BiH. Osim okvirnih zakona, na državnom nivou ne postoji zakon koji regulira opća pitanja mladih, jer su takvi zakoni na nivou entiteta i Distrikta Brčko.

**Zakon o mladima Federacije BiH** vanškolskim obrazovanjem zastupa koncept cjeloživotnog učenja. U oblast cjeloživotnog učenja uključeno je formalno (klasično, školsko obrazovanje), neformalno obrazovanje (npr. usavršavanje komunikacijskih vještina) i informalno obrazovanje, međugeneracijsko obrazovanje (razmjena znanja u porodici, među prijateljima, čitanje).<sup>4</sup>

Cjeloživotno učenje u Federaciji BiH u početnim je povojima. Pokrenuta je inicijativa za donošenje zakona o obrazovanju odraslih Federacije BiH, koji treba regulirati cjeloživotno učenje, tj. učenje koje se dešava nakon izlaska osobe iz sistema formalnog obrazovanja. Mladi koji završe svoje obrazovanje također se mogu dalje usavršavati u procesu cjeloživotnog učenja.

<sup>4</sup> Vodič kroz Zakon o mladima Federacije BiH, Institut za razvoj mladih KULT, 2011. g.

## Institucionalni okvir

Kako su nadležnosti države BiH ograničene, veće nadležnosti pri odlučivanju o pitanjima obrazovanja imaju entetska ministarstva nadležna za pitanja obrazovanja. U Federaciji BiH, kantonalna ministarstva donose većinu odluka u vezi s obrazovanjem.

Institucionalna slika obrazovnog sektora u BiH, kao i u FBiH, odraz je uređenja države, na osnovu kojeg se zakonski definiraju nadležnosti u oblasti obrazovanja. Na državnom nivou osnovana je Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, u januaru 2009. g., koja ima ograničene funkcije.

Kako je Federacija BiH sačinjena od deset kantona čija su ministarstva nadležna za obrazovanje u ovim kantonima, u svakom kantonu nadležno ministarstvo donosi odluke vezane za obrazovanje i svako od ovih ministarstava ima svoj pravni okvir. Također, na federalnom nivou, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je i jedanaesto ministarstvo koje donosi odluke o obrazovanju, čija je uloga koordinirati i pratiti odluke kantona u vezi obrazovanja.

Federalna komisija za pitanja mladih je stalno radno tijelo Predstavničkog doma pri Parlamentu FBiH, koja razmatra i predlaže nove zakone i akte koji se tiču statusnih pitanja mladih i uloge porodice za život mladih, te daje preporuke za razvoj politike prema mladima u Federaciji. Ova komisija bavi se svim pitanjima koja se tiču mladih, tako da može utjecati i na obrazovnu politiku mladih u okviru svojih nadležnosti.

Punu i nepodijeljenu nadležnost u obrazovanju u deset kantona u Federaciji BiH imaju kantonalna ministarstva koja se bave pitanjima obrazovanja. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je ministarstvo na federalnom nivou koje nema izvorne nadležnosti u oblasti obrazovanja, te se bavi saradnjom i koordinacijom između kantona. Kantoni mogu odlučiti koje nadležnosti će prenijeti na federalno ministarstvo, tako da je spektar funkcija federalnog ministarstva dosta ograničen. Prema Zakonu o Federalnim ministarstvima i drugim tijelima Federalne uprave Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke vrši upravne, stručne i druge zakonom utvrđene poslove koji se odnose na nadležnosti Federacije u oblastima obrazovanja i nauke. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke primjenjuje spomenute okvirne zakone na nivou BiH.

Na kantonalnom nivou, ministarstva za obrazovanje zajedno s pedagoškim zavodima imaju nadležnost nad sektorom obrazovanja. Pri skupštinama kantona djeluju kantonalne komisije za pitanja mladih, koje često u svojoj nadležnosti imaju i kulturu, sport i obrazovanje. Ove komisije daju prijedloge aktivnosti za mlađe, u skladu sa svojim nadležnostima. Najmanje jedan član komisije trebao bi biti imenovan iz vijeća mladih. Nadležnosti kantonalnih ministarstava uključuju obrazovnu politiku, zakonodavstvo, administraciju i finansiranje, provedbu dokumenata usvojenih na državnom ili međunarodnom nivou, te predstavljanje ovih administrativnih jedinica u procesu ukupne reforme obrazovanja. Ukupno deset kantonalnih ministarstava (od kojih je većina nadležna za obrazovanje i nauku ili kulturu i sport) i sedam pedagoških zavoda nadležni su za obrazovanje na svojoj teritoriji. Svi pedagoški zavodi osim Zavoda za školstvo u Mostaru i Padagoškog zavoda u Bihaću, nezavisna su pravna lica i djeluju u sastavu kantonalnih ministarstava. Njihova veličina i kapacitet za obavljanje funkcija razlikuju se od kantona do kantona. Opća je procedura da se direktori pedagoških zavoda biraju kao državni službenici/e na osnovu javnog konkursa, a izuzeci su Pedagoški zavod u Bihaću, Zavod za školstvo u Mostaru i Kantonalni pedagoški zavod u Mostaru. U ovim kantonima direktora zavoda imenuje vlada. Budžeti pedagoških zavoda najčešće su dio ukupnog budžeta nadležnog ministarstva. Ministarstva i pedagoški zavodi u FBiH odgovorni su za 381 osnovnu i 201 srednju školu. Na nivou visokog obrazovanja šest je univerziteta za koje su nadležna kantonalna ministarstva obrazovanja. Tih šest univerziteta dalje se može podijeliti na 65 fakulteta kao nezavisnih pravnih lica. Uobičajena je praksa u FBiH, s izuzetkom Tuzlanskog univerziteta, da se univerziteti sastoje od pravno nezavisnih fakulteta. Nekoliko kantona zajedno koriste usluge koje pruža Zavod za školstvo u Mostaru, a Hercegovačko-neretvanski kanton ima dva pedagoška zavoda. Zavod za školstvo radi sa školama u Posavskom, Srednjobosanskom, Hercegovačko-neretvanskom, Zapadnohercegovačkom i Kantonu 10.

Kantoni su ovlašteni prenijeti nadležnosti nad obrazovanjem na gradove ili općine na svojoj teritoriji, ili na Federaciju. Nadležnosti Federacije određene su njenom odgovornošću u zaštiti obrazovanja kao ljudskog prava i ograničene su na ulogu koordiniranja kantona u sektoru obrazovanja. Ulogu koordinacije u predškolskom, osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju vrši Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, a uglavnom se odnosi na sudjelovanje u procesu obrazovnih reformi u BiH, te saradnju između države, Brčko Distrikta, entiteta

i kantona u tom procesu. Osnovne nadležnosti Ministarstva, kao koordinacionog tijela za reformu obrazovanja u BiH, predstavljene su njegovom angažiranošću u aktivnostima koje se odnose na izradu zakonskog okvira za osnovno, srednje i visoko obrazovanje, stručnim poslovima u izradi zajedničkog jezgra nastavnih planova i programa, reviziji udžbenika u BiH itd. Ostale funkcije Ministarstva uglavnom se odnose na pružanje finansijske podrške za izgradnju, obnovu i opremanje obrazovnih ustanova, kao i podršku talentiranim učenicima, te učeničkom i studentskom standardu i ocjenjivanju. Putem svog Inspektorata, Ministarstvo vrši kontrolu i nostrifikaciju diploma i svjedočanstava, te kada se to traži, samostalno ili u saradnji s kantonalnim inspektorima, vrši inspekciju obrazovnih ustanova u Federaciji.

U skladu s ustavnim nadležnostima kantona u izradi obrazovne politike, donošenju zakonodavstva koje se odnosi na obrazovanje i osiguranje obrazovanja u kantonima, predškolsko, osnovno, srednje, više i visoko obrazovanje kantona uređeni su relevantnim kantonalnim zakonima. Što se tiče osnovnog i srednjeg obrazovanja, svih deset kantona primjenjuju svoje zakone koji su doneseni ili dopunjeni u skladu s državnim Okvirnim zakonom. Ministarstva obrazovanja i pedagoški zavodi / Zavod za školstvo koriste svoje upravne i stručne nadležnosti i, u većini slučajeva, pedagoški zavodi su u sastavu ministarstva. U kantonima gdje nisu osnovani zasebni pedagoški zavodi, ili gdje postojeći nemaju adekvatne kapacitete, stručne funkcije obavlja neki od postojećih pedagoških zavoda, ili Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke. U visokom obrazovanju, upravne nadležnosti obavljaju relevantne kantonalne vlade i ministarstva obrazovanja.

Nadležnost osnivanja osnovnih škola dodijeljena je kantonu ili općini uz odobrenje ministarstva obrazovanja, a škole mogu osnovati i domaća i strana fizička i pravna lica, uz odobrenje vlade ili ministarstva. Srednje škole, a to uključuje i opće i stručne škole, mogu se osnovati u statusu javnih ili privatnih, gdje javne škole može osnovati kanton uz odobrenje vlade. Broj škola i njihovu lokaciju određuje vlada. Procedura osnivanja škole zahtjeva ispunjenje uvjeta koji se odnose na broj učenika, finansiranje, prostor i opremu, nastavno osoblje, odobrenje za korištenje nastavnog plana i programa / kurikuluma, i ostalih pitanja koje odredi ministar obrazovanja. Osnovne i srednje škole koje su osnovane kao javne ustanove finansiraju se iz kantonalnog, gradskog ili općinskog budžeta, kao i iz drugih izvora. Nadležnost za osnivanje univerziteta i visokoškolskih ustanova dodijeljena je kantonima i njihovim vladama, kao i domaćim i stranim fizičkim i pravnim licima uz odobrenje vlade kantona. Visokoškolske ustanove se finansiraju iz budžeta njihovog osnivača, kao i iz vlastitih izvora (samo-finansiranje).

Rukovodne nadležnosti u školama su dodijeljene direktoru škole, koji je zadužen za organizaciju i unapređenje rada škole, osiguranje realizacije odluka koje donosi ministarstvo, organizaciju pedagoškog nadzora nastave, odlučivanje o radnim mjestima i zapošljavanju nastavnika i stručnih saradnika itd. Direktor se bira na osnovu javnog konkursa i imenuje ga školski odbor, a dužnosti ga i prije isteka mandata može razriješiti školski odbor ili ministarstvo. Radom univerziteta i visokoškolske ustanove rukovodi rektor, odnosno dekan, kojeg imenuje i razrješava upravno tijelo univerziteta ili visokoškolske ustanove. U skladu s pravilima koja donosi ministar, u okviru škole se formiraju i funkcioniраju nastavnici i školski organi s ciljem vršenja stručnih školskih aktivnosti koje se odnose na realizaciju nastavnog plana i programa / kurikuluma, ocjenjivanje i poboljšanje rezultata nastavnika i učenika / studenata. Stručne aktivnosti na univerzitetu i visokoškolskim ustanovama koje se odnose na usvajanje nastavnog plana i programa / kurikuluma i unapređenje nastavnog procesa vrše Senat i Nastavničko vijeće. Nadležnost upravljanja u školi dodijeljena je školskom odboru. Zavisno od toga je li osnivač škole kanton ili općina, članove školskog odbora javne škole imenuje vlada kantona ili načelnik općine, na osnovu kriterija i procedure koju određuje ministar obrazovanja. Osnovne nadležnosti školskog odbora odnose se na usvajanje godišnjeg plana rada škole i njegovu realizaciju, odlučivanje o finansijama škole i njihovo upotrebi, objavljivanje konkursa za poziciju direktora škole i odlučivanje o njegovom imenovanju i razrješenju s dužnosti, usvajanje statuta i ostalih školskih internih akata, izvršavanje odluka i zahtjeva ministra i slično. U nekim kantonima nadležnost za vršenje kontrole poslovanja škole dodijeljena je nadzornom odboru kojeg imenuje kantonalna vlada. Upravni odbori univerziteta i visokoškolskih ustanova posjeduju upravljačke nadležnosti, dok su nadzorni odbori ovlašteni za kontrolu poslovanja tih ustanova. Članove upravnog i nadzornog odbora na dužnost imenuju i razrješavaju kantonalne vlasti. Upravni i stručni pedagoški nadzor nad radom škole obavljaju prosvjetni inspektori iz ministarstava obrazovanja i pedagoških zavoda / Zavoda za školstvo. Funkcije prosvjetnih inspektora odnose se na primjenu zakona i drugih propisa koji se odnose na predškolsko, osnovno, srednje, više i visoko obrazovanje, nastavni plan i program / kurikulum, učenički i studentski standard, rad škola, upotrebu udžbenika i nastavnih pomagala, te izvršenje odluka ministra. Stručni nadzornici su zaduženi za praćenje realizacije nastavnog plana i programa / kurikuluma, rada nastavnika, stručnih saradnika i direktora,

te pomoći u planiranju i organizaciji obrazovnog rada, kao i evaluaciji i napredovanju učenika. Upravnu inspekciјu rada univerziteta ili visokoškolske ustanove vrši ministarstvo obrazovanja.

Uloga lokalnog nivoa različito je regulirana u kantonima i uglavnom se ogleda u održavanju školskih objekata i finansiranja dijela materijalnih troškova. Prema njihovim ovlaštenjima u ispunjavanju javnih potreba građana, glavne nadležnosti općina u sektoru obrazovanja odnose se na razvoj, upravljanje i finansiranje predškolskog odgoja i obrazovanja. Po pitanju osnovnih i srednjih škola, nadležnosti općina uključuju: imenovanje njihovih predstavnika u školskim upravnim organima; brigu o prijevozu, ishrani i smještaju učenika; pružanje finansijske pomoći za školske objekte; takmičenja i druge nastavne i vannastavne aktivnosti. Nadležnosti općina lokalnih zajednica u sektoru obrazovanja razlikuju se u kantonima.

Agencija za standarde i ocjenjivanje u Federaciji BiH nadležna je za standarde ocjenjivanja od 2000. g., kada je uspostavljena, a posebno se bavi eksternim ocjenjivanjem učenika u osnovnoj školi i utvrđivanjem standarda učeničkih postignuća u pojedinim predmetima.

## Okvir javnih politika

Vrijeme u kojem živimo je dinamično, te iziskuje drugačija znanja i vještine u odnosu na prije 10, 20 godina. Vještine poznавanja stranih jezika, informatičko-komunikacione vještine, tehnička kultura, te preduzetništvo i društvene vještine poput zagovaranja i lobiranja, timskog rada i liderstva i slično, danas su važnije nego ikada. Potrebno je formalno obrazovanje što više prilagoditi novonastalim potrebama, iako to samo po sebi nije dovoljno. Ove vještine potrebno je razvijati kroz neformalno obrazovanje, koje je već odavno prepoznato u najvažnijim evropskim strategijama za obrazovanje, pa i šire. Također, cjeloživotno obrazovanje predstavlja važan segment obrazovanja, posebno u razvijenim zemljama, gdje se ljudi i u trećoj dobi svog života obrazuju i mobilni su za nova iskustva. Informalno učenje također je pronašlo svoje mjesto u strategijama za obrazovanje na evropskom i svjetskom nivou. Dakle, iako je formalno obrazovanje i dalje najučestalija i najpoznatija metoda učenja, koristi od neformalnog, informalnog te cjeloživotnog učenja su toliko značajne da ih ne bismo smjeli ignorirati. U današnjem svijetu vještina kritičkog razmišljanja jako je cijenjena, a ona se najprije stječe kroz neformalno obrazovanje, koje ohrabruje svoje korisnike da se kritički odnose spram izloženog.

*Pored svjetskog trenda, obrazovanje treba zadovoljiti potrebe stanovništva unutar teritorije za koju je nadležna institucija koja donosi i (ili) implementira zakone. U Federaciji BiH potrebno je povećati konkurentnost radne snage i povećati zaposlenost, uskladiti obrazovni sistem s tržištem rada, poboljšati obrazovnu strukturu i informatičku razvijenost, povećati socijalnu uključenost djece i mladih iz reda povratničke i seoske populacije, siromašnih i mladih s poteškoćama u razvoju.*

Stopa upisa u srednju školu na nivou BiH je 76,2%, dok 54% mladih završi srednju školu u roku. Kao glavni razlog napaštanja srednje škole navodi se nedostatak finansijskih sredstava (34%), pronalažak zaposlenja (27%), te poljoprivredni poslovi (7%). U određenoj mjeri učenici/e napaštaju srednju školu i zbog nesavremenih pristupa u obrazovanju i neefektivnog ocjenjivanja, što demotivira mlade za dalje školovanje i napredak u takvoj sredini. Također, kao rezultat reformi obrazovanja, na nivou BiH usvojeno je nekoliko strategija koje su navedene u uvodnom dijelu teme *Formalno obrazovanje, neformalno i cjeloživotno učenje*. Strategije entiteta i kantona moraju biti u skladu sa strategijama na državnom nivou.

Na nivou Federacije BiH, u januaru 2013. g. usvojeni su Strateški pravci razvoja visokog obrazovanja u Federaciji BiH od 2012. do 2022. g. Prema ovoj strategiji predloženo je formiranje vijeća za razvoj visokog obrazovanja u Federaciji BiH, koje bi se bavilo rješavanjima internih i različitih problema u kantonima i visokoškolskim ustanovama čiji su osnivači kantoni, uz podršku Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke. Na Federalnom nivou nema strategije za osnovno i srednje obrazovanje i obuku, već se Federalno ministarstvo koristi strategijama na državnom nivou. Pojedini kantoni imaju strategije razvoja obrazovanja, dok je u nekim kantonima pokrenut postupak za izradu strategije obrazovanja.

Kako u BiH postoji konsenzus o EU integracijama i približavanju EU standardima i u domenu obrazovanja,

strategije obrazovanja na svim nivoima vlasti, pa i na kantonalnim, trebaju biti usklađene s EU standardima. Strategije se prije svega trebaju odnositi na sljedeće ciljeve:

- povećati upis u srednje obrazovanje na 90%, a u gimnazije i četverogodišnje stručne škole na 80%;
- osigurati mogućnost za prelazak iz trogodišnjeg u četverogodišnje stručne škole;
- uvesti obaveznu eksternu maturu na kraju četverogodišnjeg srednjeg obrazovanja;
- razviti manje specijalizirano, a fleksibilnije obrazovanje koje će se brže prilagoditi uvjetima na tržištu rada;
- razviti okvir kvalifikacija za cjeloživotno učenje u skladu s tzv. Evropskim okvirom kvalifikacija<sup>5</sup>;
- osigurati više „joint degrees“ programa u saradnji sa stranim visokoškolskim ustanovama.

## Finansijski okvir

Obrazovanje u Federaciji BiH finansira se gotovo isključivo iz budžeta entiteta, kantona i u nekim kantonima i iz budžeta općine. Dakle, u Federaciji postoji jedanaest budžeta iz kojih se finansira obrazovanje, i to jedan na entitetском nivou i deset kantonalnih nivoa, uključujući budžete pojedinih lokalnih zajednica. U Federaciji BiH izdvaja se 6% od bruto domaćeg proizvoda na obrazovanje, a preporuka je da se ova stopa poveća. Velike su razlike u budžetskom izdvajaju po učeniku ili studentu, gledano kroz kantone, kao što postoje i velike razlike u plaćama zaposlenih u prosvjeti. Sredstva za plaće i naknade planiraju se na osnovu broja zaposlenih, broja odjeljenja i radnih sati, dok se prema evropskim standardima plaće i naknade određuju na osnovu broja učenika i studenata.

Iako se planiraju materijalni troškovi poput troškova energije i komunalija, troškovi amortizacije opreme i zgrada gotovo da se nikako ne planiraju. Također, sredstva za kapitalne investicije većini slučajeva se ne planiraju. Na nivou BiH se za kapitalna ulaganja izdvaja 4% od ukupno planiranih sredstava za obrazovanje, dok se za plaće izdvaja 88%, a za materijalne troškove 8%. Dakle, u oba bh. entiteta izdvajanja za plaće i materijalne troškove, u odnosu na izdvajanja za kapitalne investicije, mnogo su veća i potrebno je optimizirati ove troškove.

Optimizacija obrazovanja potrebna je u smislu povećanja broja učenika i smanjenja broja razreda i nastavnika u odnosu na broj učenika (u EU 1:20, u BiH 1:14 u osnovnoj školi, što znači neopravdano veliku potrošnju po učeniku).

Primjetna je netransparentnost u izvještavanju i praćenju učinkovitosti finansiranja u obrazovanju u skladu s međunarodnim standardima na svim nivoima vlasti u BiH. Federacija BiH i BiH trebaju razviti statistiku obrazovanja u skladu sa zahtjevima Evropske komisije i EUROSTAT-a, kako bi se osigurali ulazni pokazatelji za razvoj poboljšanih programa.

Vlasti na lokalnom, kantonalnom i entitetском nivou pružaju određenu finansijsku podršku učenicima i studentima kroz njihovo stipendiranje na godišnjem nivou. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, kao i Federalno ministarstvo raseljenih osoba i izbjeglica dodjeljuju stipendije studentima, s tim da Federalno ministarstvo raseljenih osoba i izbjeglica dodjeljuje stipendije studentima – povratnicima na području Republike Srpske. 12% mladih u formalnom obrazovnom sistemu prima neku stipendiju. Općine za stipendiranje izdvajaju 5% iz svog budžeta, 3% kantoni, inostranstvo i privreda 2%, dok Federacija BiH izdvaja najmanja sredstva za stipendiranje od svog ukupnog budžeta, što je oko 1%.

Federalno ministarstvo prometa i komunikacija uputilo je inicijativu javnim telekomunikacijskim operaterima da se svaka dva mjeseca organiziraju promotivna takmičenja za sve srednje škole i univerzitete u BiH za razvoj softverskih aplikacija, van njihovih direktnih potreba poslovanja. Na ovaj način data je mogućnost mladima da zarade za svoje obrazovanje, a preduzeća imaju uvid u razvoj najkvalitetnijih kadrova koje bi eventualno stipendirali. Javna preduzeća iz resorne nadležnosti ovog ministarstva kroz sponzorske i donatorske aktivnosti ulažu određena sredstva za obrazovanje mladih, te sportske i kulturne događaje namijenjene mladima.

<sup>5</sup> Evropski okvir kvalifikacija, dostupno na internetskoj stranici [www.vetbih.org](http://www.vetbih.org)

## Zapošljavanje, mjere protiv nezaposlenosti i omladinsko preduzetništvo

### Uvod

Nezaposlenost je najvažniji problem bh. društva, koji pogađa kako mlade tako i druge dobne skupine stanovništva. Iako se nezaposlenost različito definira, a od njene definicije zavise i postotni rezultati nezaposlenosti, Agencija za statistiku BiH koristi ILO (engl. International Labour Organization – Međunarodna organizacija rada) definiciju nezaposlenosti. Prema uputama ove organizacije, standardna međunarodna definicija nezaposlenosti obuhvaća sve osobe starije od dobne granice određene za mjerjenje ekonomski aktivnog stanovništva, koje su (1.) tokom referentnog razdoblja bile bez posla, (2.) tokom tog razdoblja bile u svakom trenutku na raspolažanju za posao, te (3.) tražile posao (preduzimale određene korake u cilju pronalaženja posla). Dakle, kriteriji na kojima se zasniva standardna definicija nezaposlenosti odnose se samo na aktivnost pojedinca tokom referentnog razdoblja. Sva tri kriterija moraju biti zadovoljena istovremeno. Prema statističkim podacima agencija za statistiku u BiH, nezaposlenost u BiH u 2012. g. bila je 28%. Anketska nezaposlenost u Federaciji BiH u 2012. g. iznosila je 29,4% (27,7% za muškarce i 32,2% za žene). Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, prosječna stopa nezaposlenosti u FBiH 2012. g. iznosila je 46,36% i ima tendenciju rasta (0,90%) u odnosu na prethodnu godinu.

Prema istraživanju iz aprila 2013. g., stopa nezaposlenosti je najviša među mladima u dobi od 15 do 24 godine i iznosila je 59,1% (59,1% za muškarce i 59,2% za žene)<sup>6</sup>. Visoka stopa nezaposlenosti mladih u Federaciji BiH, kao i u cijeloj BiH, ima negativan učinak na bh. privredu, na konkurentnost radne snage i mlade dovodi u dugoročno nepovoljan položaj.

U ukupnom broju registriranih nezaposlenih, mladi sudjeluju s 34,07% nezaposlenih građana. Od svih stručnih osoba koje su na biroima za zapošljavanje u FBiH, čak 42,75% prvi put traži zaposlenje. Prosječan broj stručnih osoba koje prvi put traže zaposlenje u 2012. g. veći je za 2,64% u odnosu na 2011. g.

Prema izvještaju Evropske komisije o razvoju BiH iz 2012. g., zaključci ne idu u prilog BiH:

- BiH ima trostruko veću nezaposlenost od EU, čak i u današnjim uvjetima stagnacije stopa nezaposlenosti u EU;
- Stopa dugoročne nezaposlenosti BiH je pet puta veća od prosječne stope dugoročne nezaposlenosti u EU;
- Niska aktivnost radne snage karakteristična je za žene, mlade (15 - 24), za dob od 50 do 64 i osobe s osnovnim i nižim obrazovanjem.

Razlozi za ovaku visoku stopu nezaposlenosti u FBiH i BiH su razni, a neki od njih su sljedeći:

- nepovoljna struktura privrede bazirana na sektorima niske dodatne vrijednosti i karakteriziranoj dominaciji bazno-sirovinskih privrednih grana;
- visoka nezaposlenost naslijedena iz prethodnog sistema jer je 1991. g. stopa nezaposlenosti u BiH iznosila 24%;

<sup>6</sup> Agencija za statistiku BiH, Anketa o radnoj snazi, juli 2013. g.

- nedostaci u procesu privatizacije, u kojem se vlasti nisu fokusirale na finansijsko, organizaciono i upravljačko restrukturiranje i modernizaciju javnih preduzeća, što je za rezultat imalo uništenje oko polovine preduzeća i ogroman gubitak radnih mesta;
- neformalno tržište rada generira najveći broj radnih mesta, a više od 18% radnika na neformalnom tržištu su mladi;
- neusklađenost obrazovnog sistema s potrebama tržišta rada itd.;
- neadekvatni aktuelni programi zapošljavanja u FBiH, koji se uglavnom temelje na finansiranju ili sufinansiranju obavljanja pripravničkog staža, što ne rezultira održivom zaposlenošću.

Posljedice nezaposlenosti odražavaju se kako na samopouzdanje i životni standard mladih, tako i na emigracije iz BiH u zemlje EU, ili čak i van granica evropskog kontinenta. U ovom slučaju mladi često odlaze zauvijek iz BiH u potrazi za boljim životom, dok BiH ostaje problem tzv. „odljeva mozgova“ (engl. *brain drain*). Od 2004. g. do danas BiH je napustilo 20.000 visokoobrazovanih osoba, većinom mladih.<sup>7</sup> Prema podacima Instituta za razvoj mladih KULT, od kraja rata do danas BiH je napustilo 150.000 mladih ljudi. 60% mladih želi otići iz BiH kako bi pronašli posao vani, u perspektivnijim i ekonomskim bogatijim zemljama od BiH. Mladi navode da žele ići van BiH zbog: korupcije, nezaposlenosti, lošeg životnog standarda, te besperspektivnosti.

S druge strane, poslodavci kao razloge za trenutni nedostatak zaposlenika često navode: nedostatak potrebnih kvalifikacija, nedostatak radnog iskustva (18,65%), poticajnih sredstava (17,68%), te poreznu politiku (16,39%). Najizraženije nezadovoljstvo poslodavaca odnosi se na nedostatak praktičnog iskustva kandidata (32,47%), kao i na njihovu kvalifikaciju (19,63%).<sup>8</sup>

Dalje, posljedice nezaposlenosti odnose se na nemotiviranost mladih koji su zaposleni u neformalnom tržištu rada da traže posao u formalnom tržištu rada zbog velikog broja odbijenica koje su prije dobili i zbog toga što vjeruju da je formalno tržište rada puno korupcije, nepotizma i obespravljenosti mladih. Čak jedna trećina mladih u BiH ne završava srednje obrazovanje, čime ostaju socijalno isključeni i u siromaštvo u dugoročnom periodu.

## Pravni okvir

Zakoni koji reguliraju zapošljavanje nazivaju se zakonima o radu u BiH. Na državnom nivou nema zakona koji regulira rad, jer su zakoni o radu na entitetskim i kantonalnim nivoima. Izuzetak su *Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine*, *Zakon o državnoj službi u institucijama BiH*, koji su na državnom nivou, ali koji se odnose samo na rad u državnim institucijama. Na entitetskim nivoima reguliraju se radni odnosi zaposlenih u javnom sektoru nižih nivoa vlasti, te rad u privatnom i nevladinom sektoru.

Na Federalnom nivou zakon koji regulira rad je ***Zakon o radu Federacije BiH***. Pitanja iz oblasti radnih odnosa u kantonima uređuju se propisima kantona, koji su uskladeni sa zakonom Federacije BiH. Također, radni odnosi se mogu regulirati i internim pravilnicima u preduzeću ili organizaciji, koji opet moraju biti u skladu s federalnim zakonom. Na kantonalnom nivou monitoring provođenja zakona izvršavaju inspekcije rada kantona.

Postojeći zakoni o radu na federalnom nivou se ne provode. Mnogo mladih radi na neformalnom tržištu i bez ugovora o radu, čak i po više godina. Veliki porezni nameti demotiviraju poslodavce da mladima daju ugovore o radu, a mladi uslijed nedostatka prilika za zaposlenje ne napuštaju neformalno tržište rada.

Na osnovu ***Zakona o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba***, posrednici u zapošljavanju mogu biti javni zavodi za zapošljavanje (Federalni zavod za zapošljavanje i kantonalne službe zapošljavanja), te privatne agencije. Na lokalnom nivou predstavništva zavoda za zapošljavanje su biroi, koji direktno komuniciraju s nezaposlenim osobama.

Mladi imaju male mogućnosti zapošljavanja u javnom sektoru, jer je u skladu sa zakonskim okvirom potrebno

<sup>7</sup> Prema podacima EUROSTAT-a, <http://www.slobodnaevropa.org/content/odliv-mozgova-iz-bih-zbog-siromastva-i-nezaposlenosti/24716034.html>

<sup>8</sup> Analiza tržišta rada i zapošljavanja u Federaciji BiH u 2011. g. s procjenama za 2012. g., Federalni zavod za zapošljavanje, Sarajevo, 2012.

imati najmanje dvije godine radnog iskustva za rad u ovom sektoru. Kako mladi nemaju dokaz o iskustvu na formalnom tržištu, često ne ispunjavaju kriterije da se prijave na konkurs za radno mjesto u javnom sektoru.

**Zakon o volontiranju Federacije BiH**, koji je usvojen u novembru 2013. g. olakšat će mladima tako što će se njihov volonterski rad u struci priznati kao radno iskustvo.

Prema Zakonu o mladima FBiH nadležno ministarstvo u FBiH treba zasnovati federalne grantove i transfere s namjenom podrške zapošljavanju mladih i podrške omladinskom preduzetništvu, posebno mladima bez iskustva. Zapošljavanje je također oblast omladinskog sektora prema istom zakonu.

## Institucionalni okvir

Ministarstvo civilnih poslova na državnom nivou je odgovorno za oblast rada i zapošljavanja, s odgovornim Odjelom za rad, zapošljavanje, zdravstvo, socijalnu zaštitu i penzioni fond. Na državnom nivou za pitanja rada i zapošljavanja odgovorna je Agencija za rad i zapošljavanje BiH. Primarni zadatak ovih tijela je koordinacija upravnih tijela s nižim nivoima vlasti i saradnja s relevantnim međunarodnim organizacijama. Postoje još dva stalna radna tijela pri Vijeću ministara: Direkcija za ekonomsko planiranje (DEP) i Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH. Direkcija za ekonomsko planiranje radi na pitanjima preduzetništva, zapošljavanja, tržišta rada i socijalne uključenosti.

U FBiH odgovornost za zapošljavanje dijele Vlada FBiH i kantoni. Nadležne institucije za pitanja rada i zapošljavanja u FBiH su Ministarstvo rada i socijalne politike, Federalna agencija za zapošljavanje i Inspeksijska služba. U domenu zapošljavanja nadležno je i Federalno ministarstvo razvoja, preduzetništva i obrta, koje daje poticaje za određene privredne sektore. Aktivnosti ovog ministarstva odnose se na razvoj preduzetništva i obrta, primjenu inovacija i uvođenje savremenih tehnologija u oblasti preduzetništva i obrta.

Glavni organ pri Ministarstvu rada i socijalne politike FBiH je Odjel za rad i zapošljavanje i Jedinica za implementaciju projekata društveno-ekonomskog pomoći, obuku i ponovno zapošljavanje.

Zadaci Federalne agencije za zapošljavanje predviđeni su Zakonom o zapošljavanju i nezaposlenosti FBiH i podrazumijevaju koordinaciju, harmonizaciju, statističku evidenciju situacije na tržištu rada i nezaposlenosti na teritoriji FBiH.

Deset kantona u FBiH imaju kantonalna ministarstva zadužena za pitanja rada i zapošljavanja, kao i agencije za rad i zapošljavanje, te jednu ili mrežu službi za zapošljavanje. Kantonalne službe za zapošljavanje i Federalna agencija za zapošljavanje finansiraju se od poreza na plaću tako što 70% ovih sredstava pripada kantonalnoj službi za zapošljavanje, a 30% federalnoj agenciji za zapošljavanje. Kantonalne službe dužne su na mjesecnom nivou izvještavati Federalnu agenciju za zapošljavanje. Kantonalne službe zadužene su za registraciju nezaposlenih osoba, prikupljanje podataka, posredovanje u traženju zaposlenja, implementaciju mjera aktivnog traženja zaposlenja, kao i za pružanje socijalne pomoći nezaposlenim osobama.

Iako se ove institucije bave zapošljavanjem, one nemaju kapacitete za poseban tretman pri zapošljavanju mladih osoba. Ove institucije imaju neadekvatnu ulogu i uvjete za rad, neadekvatno kvalificiran kadar, te služe organima vlasti ponajviše kao servisi za evidentiranje socijalnih potreba građana. Institucionalni okvir u oblasti rada i zapošljavanja na svim nivoima u BiH nije ekonomičan, efikasan niti efektivan.

## Okvir javnih politika

Zaposlenost mladih je pitanje koje sve više zaokuplja pažnju vlada i međunarodnih organizacija širom svijeta i postaje značajan dio fokusa nacionalnih strategija. Ujedinjeni narodi, Svjetska banka i Međunarodna organizacija rada (ILO) preuzimaju vodeću ulogu u adresiranju pitanja zaposlenosti i nezaposlenosti mladih. S ciljem povećanja odgovornosti nacionalnih vlada u rješavanju pitanja nezaposlenosti mladih, Ujedinjeni narodi, u saradnji s drugim organizacijama i zemljama članicama, usvojili su nekoliko deklaracija.

Jedna od njih je Milenijska deklaracija, koja poziva vlade da "razviju i implementiraju strategije koje će mladim ljudima svugdje dati realne izglede da pronađu pristojan i produktivan posao." Generalni sekretar Ujedinjenih naroda 2002. g. inicirao je kreiranje Mreže za zapošljavanje mladih. Na osnovu te inicijative, u decembru 2002. g., Generalna skupština usvojila je Rezoluciju o promoviranju zapošljavanja mladih. Ova rezolucija ohrabruje zemlje članice da pripreme nacionalne pregledne akcione planove o zapošljavanju mladih. Kao rezultat Rezolucije, smjernice za pripremu nacionalnih pregleda i akcionih planova upućene su svim zemljama članicama UN-a u martu 2003. g., pozivajući vlade da predaju svoje akcione planove UN Sekretarijatu, ne kasnije od marta 2004. g. Pored gore navedenih inicijativa, vrijedno je spomenuti dva druga dokumenta koja također postavljaju okvir i daju preporuke i smjernice prikladne pitanjima koja bi trebala biti adresirana u području zapošljavanja mladih. Lisabonska deklaracija o politici i programima za mlade definira okvir za nacionalne politike za mlade i taj okvir adresira pitanja učešća mladih, razvoj, obrazovanje, zaposlenost, zdravlje, zloupotrebu droga i ovisnost. U dijelu koji se odnosi na zaposlenost mladih, Deklaracija predlaže da bi nacionalne politike za mlade trebale osigurati postojanje jednakih mogućnosti za plaćene poslove za mlade žene i mlade muškarce, kao i jednaku zaštitu od diskriminacije. Deklaracija daje veliki značaj kreiranju partnerstava između javnih vlasti, privatnog sektora i obrazovnih institucija, zajedno s inicijativama civilnog društva, s ciljem promoviranja zapošljavanja mladih. Vlade bi trebale promovirati obrazovanje i obuku usmjerene prema zaposlenju i osigurati da se obrazovanje kontinuirano prilagođava promjenljivom ekonomskom okruženju. Obrazovne i institucije za obuku mladima bi trebale osigurati savjetovanje pri odabiru karijere.

*Vlade bi također trebale investirati u preduzetnički kapacitet mladih, osiguravajući im vještine i resurse za osnivanje vlastitih biznisa, uz posebnu pažnju na ruralna područja.*

Evropska unija predlaže da politike mladih, zbog njihove multisektorske prirode, adresiraju različite nivoe vlade, prvenstveno vladine institucije na državnom nivou, nižim nivoima i na lokalnom nivou. Prepoznato je da politike za mlade u nekim zemljama Jugoistočne Evrope trebaju snažnu podršku od ostatka Evrope i da EU mora uzeti aktivnu ulogu u promoviranju preporuka Radne grupe o mladim ljudima unutar radnog stola i Pakta stabilnosti. Ova Radna grupa predlaže zemljama u regiji da razviju nacionalne akcione planove o politici za mlade u saradnji s mladim ljudima i omladinskim organizacijama. Ciljevi Evropske unije u kontekstu zapošljavanja mladih su sljedeći:

- povećanje stope aktivnosti mladih na 70%, povećanje zaposlenosti mladih i osiguranje visokokvalitetnog obrazovanja i obuke za poboljšanje sposobnosti mladih za uključivanje na tržištu rada;
- postizanje jednakosti mladih na tržištu rada;
- smanjenje socijalne isključenosti mladih.

*Obrazovne i institucije koje nude obuku mladih trebale bi osigurati savjetovanje pri odabiru karijere. Vlade bi trebale razvijati vještine preduzetništva kod mladih, te podržavati njihove male biznise.*

U BiH je usvojena Strategija zapošljavanja za period od 2010. do 2014. g., u kojoj se prepoznao problem visoke nezaposlenosti mladih. Kao glavni cilj strategije u domenu zapošljavanja mladih bio je smanjiti nezaposlenost mladih na 30% do 2014. g. Kako je nezaposlenost mladih u BiH oko 60% u 2013. g., teško je vjerovati da će se ispuniti ovaj cilj u 2014. g. Nezaposlenost mladih u periodu od 2008. do 2013. g. je u značajnom porastu.

U dokumentu Program rada Vlade Federacije BiH u mandatnom periodu od 2011. do 2014. g. jedan od prioriteta vlade je „stvoriti efikasne mehanizme za pristup mladih tržištu rada i ulazak u pripravnički status“. Navedeni mehanizam za rješavanje pitanja nezaposlenosti mladih je evaluacija dosadašnje akcije podsticaja putem zavoda za zapošljavanje i unapređenje sistema poticajnih mehanizama. Volonterska služba ili model prakse tj. internshipa ponuđen je kao mehanizam rješavanja nezaposlenosti mladih. Međutim, pripravnički status ili u zakonu prepoznati status volonter – pripravnik kratkoročni je vid smanjenja nezaposlenosti, koji se ponovo javlja nakon završetka pripravničkog rada, najčešće nakon godinu dana, jer mladi ne ostaju raditi u državnoj službi. Korištenje znanja i kapitala dijaspore također je navedeno kao jedan od mehanizama za rješavanje ovog najvažnijeg problema mladih u FBiH, kao i u cijeloj BiH. Osobe iz dijaspore mogu iskoristiti znanja, ideje i kapital stečen u drugim zemljama, kako bi se otvarala nova radna mjesta u BiH i tako zapošljavali i mladi ljudi.

Kako bi se privukao strani kapital potrebno je imati visoko produktivnu, obrazovanu i konkurentnu radnu snagu, što predstavlja glavnu prednost jedne zemlje. Omladinsko preduzetništvo moglo bi se razvijati u ovom ambijentu. Kako javni sektor ima kapacitet da kreira i provodi programe kojima će se poboljšati uvjeti za ulaganje u privredu, a ujedno predstavlja i sektor koji troši oko 40% BDP-a, on ima najveću odgovornost nad faktorima zapošljavanja mladih.

## Aktivnosti Federalnog zavoda za zapošljavanje

Politika zapošljavanja u FBiH provodi se u skladu sa Zakonom o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba, Strategijom zapošljavanja 2009-2013, te Akcionim planom zapošljavanja u Federaciji BiH za period 2010-2013. g. U spomenutim dokumentima mladi i žene su utvrđeni kao teže zapošljiva kategorija.

Federalni zavod za zapošljavanje u 2013. g. realizira ili planira realizirati sljedeće projekte za zapošljavanje mladih:

1. **Program sufinansiranja zapošljavanja „Prilika za sve“** – ciljna skupina su mladi bez radnog iskustva, žene, demobilizirani borci, dugotrajno nezaposlene osobe, Romi, te ostale teško zapošljive kategorije nezaposlenih osoba. Period realizacije je 2013. i 2014. g. Projekat se finansira iz sredstava Federalnog zavoda za zapošljavanje, u iznosu od 12.500.000 KM. Ciljevi projekta su zaposliti što veći broj osoba s evidencije nezaposlenih u Federaciji BiH s posebnom socijalnom i rodnom osjetljivošću, radi jačanja njihove konkurentnosti na tržištu rada, sprječavanja dugotrajne nezaposlenosti te stvaranja uvjeta za stjecanje prvog radnog iskustva.
2. **Program sufinansiranja samozapošljavanja mladih osoba „Omladinsko preduzetništvo“** – cilj projekta je podsticati kod mladih osoba pokretanje malog biznisa, a ciljna skupina su mlade osobe prijavljene na evidenciju kantonalnih službi za zapošljavanje. Projekat finansira Federalni zavod za zapošljavanje u iznosu od 1.450.000 KM. Projekat se realizira u 2013. i 2014. g.
3. **Sistem integriranih centara za inkubirani razvoj i konsalting** – cilj projekta je formirati integrirane centre za inkubirani razvoj i konsalting u saradnji s općinama i drugim partnerima, te osigurati potencijalnim preduzetnicima – korisnicima inkubatora osnovne preduvjete za pokretanje i održavanje vlastitog biznisa tokom prve godine poslovanja. Ciljna skupina su mlade nezaposlene osobe bez obzira na dob i obrazovanje prijavljene na Federalnom zavodu za zapošljavanje. Period realizacije je 2013. i 2014. g., a izdvojena sredstva od Federalnog zavoda za zapošljavanje su u iznosu od 2.800.000 KM.

Još neki od projekata Federalnog zavoda su: Program jačanja konkurenčnosti na tržištu rada kroz stjecanje prvog radnog iskustva, prekvalifikaciju i dokvalifikaciju, Program sufinansiranja zapošljavanja Zlatna značka za 50 osoba i Program sufinansiranja zapošljavanja pripravnika VSS, VŠS, SSS i KV stručne spreme za 360 osoba.

*Mjere aktivne politike koje su bile usmjerene isključivo na mlade u 2012. g. su:*

1. Program sufinansiranja zapošljavanja mladih osoba bez radnog iskustva kojim je omogućeno stjecanje prvog radnog iskustva za 875 mladih nezaposlenih osoba. Njegova ukupna vrijednost bila je 4.782.250 KM, a u 2012. g. završena je realizacija ovog programa.
2. Program sufinansiranja zapošljavanja mladih osoba bez radnog iskustva „400+“ koji je bio dio zajedničkih aktivnosti Federalnog zavoda i Razvojnog programa UNDP-a, koji je realiziran u okviru Programa zapošljavanja i zadržavanja mladih u BiH (YERP). Po ovom programu zaposleno je 323 osobe, od toga 129 stečen u drugim zemljama, kako bi se otvarala nova radna mjesta u BiH i tako zapošljavali i mladi ljudi.

- žena. Program je trajao od 2010. do 2012. g.
3. Program sufinansiranja samozapošljavanja mladih osoba „Omladinsko preduzetništvo“ – cilj ovog programa je poticati samozapošljavanje 145 mladih s evidencije nezaposlenih u FBiH sufinansiranjem troškova pokretanja i održavanja vlastitog biznisa tokom prve godine poslovanja. Osigurano je 1.015.000 KM, a do kraja 2012. g. isplaćena su sredstva u iznosu od 462.000 KM. Program „Omladinsko preduzetništvo“ iz 2011. g. završen je u 2012. g., a u njemu je učestvovalo 99 mladih osoba. Evaluacija tri mjeseca po isteku ugovora ukazuje da su 64 osobe i nakon isteka Programa nastavile s registriranom djelatnošću, dok je 35 osoba odjavilo djelatnost.
  4. Cilj Programa jačanja konkurentnosti na tržištu rada – prvo radno iskustvo bio je omogućiti mladim osobama bez radnog iskustva stručno ospozobljavanje za rad u struci i stjecanje prvog radnog iskustva u zanimanju za koje su se školovali, te na taj način ojačati njihova konkurentnost na tržištu rada. Za realizaciju ovog programa usvojena su sredstva u iznosu od 4.554.000 KM, i to 4.140.000 KM za sufinansiranje ospozobljavanja za rad u struci i prvo radno iskustvo za 1000 nezaposlenih mladih osoba. 414.000 KM izdvojeno je za pripadnike posebne kategorije nezaposlenih mladih osoba (dugoročno nezaposlene osobe, žene, Romi, članovi domaćinstava u kojem niko nije zaposlen, članovi porodica poginulih boraca / šehida, osobe s invaliditetom, samohrani roditelji, roditelji djece s posebnim potrebama, žrtve nasilja, liječeni ovisnici i bivši štićenici domova za nezbrinutu djecu).

Druge aktivnosti usmjerene ka mladim osobama su:

1. Sajmovi zapošljavanja – podrška Četvrtom sajmu poslova za studente i diplomce tehničko-tehnoloških fakulteta pod nazivom JobFair '12 – Iskoristi svoju šansu.
2. Ferijalni rad u Saveznoj Republici Njemačkoj – radi se o programu za angažiranje 200 studenata iz BiH u 2013. g. za ferijalni rad tokom ljetnog raspusta. Studenti su većinom angažirani u oblasti hotelijerstva, gastronomije i konsaltinga. Plaća i ostali uvjeti rada uskladeni su s tarifnim odredbama Njemačke, a strani studenti na ferijalnom radu na odgovarajućim poslovima ravnopravni su s njemačkim radnicima.
3. Aktivnosti usmjerene prema učenicima i obrazovnom sistemu – Federalni zavod je u saradnji s kantonalnim službama uspostavio sistem redovnog profesionalnog informiranja u osnovnim i srednjim školama u FBiH radi upoznavanja učenika o značaju izbora daljeg obrazovanja i uključivanja na tržište rada. Profesionalna informiranja obavljaju zaposlenici općinskih biroa i karijerni savjetnici CISO (Centar za informiranje, savjetovanje i obuku)<sup>9</sup>.
4. Saradnja s nevladini sektorom – Federalni zavod sarađuje s nevladini organizacijama koje nastoje poboljšati položaj mladih kada je riječ o njihovom zapošljavanju.

## Finansijski okvir

Od većih projekata na pitanjima zapošljavanja mladih u BiH koji su u procesu realizacije možemo izdvojiti projekat zapošljavanja mladih (engl. YEP – Youth Employment Project). YEP je u svojoj drugoj fazi realizacije u cijeloj BiH, koja traje do 2014. g. Projekt su podržale Švicarska razvojna agencija (SDC) i Austrijska razvojna agencija (ADC), a implementira ga njemačka konsultantska firma GOPA u saradnji s Federalnim zavodom za zapošljavanje i Zavodom za zapošljavanje RS-a. Otvoreni su klubovi za zapošljavanje mladih, čiji je cilj da pomognu osobama od 18 do 30 godina koje su na evidenciji nezaposlenih najmanje šest mjeseci ovladati tehnikama aktivnog traženja posla. Pored ovih klubova, organizirana su četiri foruma o zapošljavanju mladih, na kojima su okupljeni ključni akteri u oblasti zapošljavanja. Procjenjuje se da je projekat do sada zaposlio 500 mladih ljudi iz BiH i uspostavio bolju saradnju između privatnog sektora, nezaposlenih mladih i entitetskih zavoda za zapošljavanje.

<sup>9</sup> CISO centri nastali su u okviru YERP – Programa zapošljavanja i zadržavanja mladih u Bosni i Hercegovini, s ciljem pružanja usluga mladim nezaposlenim osobama dobi do 30 godina.

Značajnija sredstva za programe zapošljavanja uglavnom dodjeljuju strane agencije pri određenom nacionalnom ministarstvu EU i međunarodne organizacije, dok su manjim dijelom programi zapošljavanja finansirani iz budžeta Federacije BiH ili kantona, uslijed manjka sredstava. Nedostatak sredstava vlasti za ulaganje u kapitalne investicije i zapošljavanje mladih posljedica je neefikasnog raspoređivanja sredstava iz budžeta, gdje se oko 60% budžeta daje za socijalnu pomoć, tako da mali procenat budžeta ostane za kapitalna ulaganja koja bi pokrenula domaću ekonomiju.

Prema Strategiji zapošljavanja Federacije BiH „potrebno je povećati nivo ulaganja u fizički kapital, posebno infrastrukturu i tehnologiju zbog neophodnosti moderniziranja proizvodnih procesa i ekonomije generalno. Ulaganje u fizičku infrastrukturu i nove tehnologije mora biti praćeno sličnim nivoom ulaganja u znanja i vještine radne snage koja treba ovladati i koristiti novu infrastrukturu i tehnologije<sup>10</sup>. Iako strategija prepoznaje potrebu za povećano ulaganje u radnu snagu i razvoj ekonomije, nema konkretnih preporuka koliko procenata budžeta FBiH treba uložiti u zapošljavanje. Na federalnom i kantonalnim nivoima, vlade dodjeljuju sredstva na ime investicijskih poticaja, međutim ta sredstva su ograničena. Evropska unija usvojila je dugoročni budžet 2014–2020. u iznosu od 960 milijardi eura<sup>11</sup>, od čega se samo u 2014. i 2015. g. šest milijardi planira uložiti u zapošljavanje mladih.

Pored sredstava koje osigurava Federalni zavod za zapošljavanje, kantonalne službe za zapošljavanje svojim sredstvima ili uz pomoć drugih institucija implementiraju određene programe zapošljavanja namijenjene mladima osobama. Kantonalne službe za zapošljavanje radi tzv. pasivnih mjeru, koje se odnose na izdvajanje sredstava za materijalno-socijalnu sigurnost za vrijeme nezaposlenosti, često nisu u mogućnosti provesti finansijski značajnije programe aktivne politike zapošljavanja.

## Zdravstvena i preventivna zaštita, reproduktivno zdravlje mladih

### Uvod

Zdravlje je preduvjet cjelokupnog razvoja društva, a ulaganje u zdravstveni sistem je dugoročna investicija. Zdravlje je stanje potpunog fizičkog, psihičkog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti ili iznemoglosti. Prema tome, zdravlje zahtijeva multidisciplinarni tretman, ne samo oblasti zdravstva, već i obrazovanja, ekonomije, transporta itd. Prema procjeni Svjetske zdravstvene organizacije (WHO – World Health Organisation) zdravlje zavisi samo 10% od aktivnosti zdravstva, u ostalom dijelu zdravlje zavisi od drugih uvjeta života: stanovanja, pristupa pitkoj vodi, obrazovanju itd.

Populaciju mladih treba posmatrati kao vrlo osjetljiv segment društva, jer mladi u ovom dobu prolaze kroz tranziciju iz djetinjstva ka odrasloj dobi u kojem se snažno mijenjaju obrasci ponašanja.

Današnji mladi u FBiH i u BiH pogodeni su ratnim i poslijeratnim periodom u BiH, tako da su podložniji određenim rizicima koji se negativno odražavaju na zdravlje. Rizici kojima su posebno mladi izloženi su: povećana zloupotreba psihoaktivnih supstanci, alkohola i duhanskih proizvoda, loše mentalno zdravlje s povećanom

<sup>10</sup> Strategija za zapošljavanje Federacije BiH 2009-2013. g.

<sup>11</sup> <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/odobren-dugorocni-budzet-eu-do-2020>, posjećeno 27. novembra 2013. g.

stopom suicida unutar mlade populacije, loše fizičko zdravlje uzrokovano nebaavljenjem sportom, vršnjačko nasilje, neinformiranost o seksualno reproduktivnom zdravlju, opasnost od HIV / AIDS-a i seksualno prenosivih infekcija.

Postoje institucije i udruženja koja se bave zdravljem mladih, ali većina ih se susreće s problemom nedovoljne otvorenosti prema mladima i mladi ne stječu potrebitno povjerenje u te institucije ili kadar u tim institucijama. Mladi nemaju povjerenje u zdravstvene radnike i imaju strah od stigmatizacije u svojoj zajednici, što je naročito vidljivo kod savjetovanja i testiranja na HIV / AIDS. Ipak, sve je više kvalificiranih radnika u oblasti pružanja zdravstvenih usluga, posebno u smislu povjerljivosti, otvorenosti i pružanja adekvatnih informacija.

Siromaštvo i loša društveno-ekonomska situacija nepovoljno djeluju na zdravje mladih. Čak 10% mladih u BiH ne posjeduje zdravstveno osiguranje. Komplicirano uređenje zdravstvenog osiguranja, koje se može ostvariti samo u okviru određenog kantona u FBiH, odnosno jednog od entiteta u kojem je osoba prijavljena utječe na smanjenje mobilnosti mladih unutar BiH. Također, uslijed nedostatka povjerenja u zdravstvene radnike na lokalnom nivou, mladi nastavljaju s rizičnim ponašanjem. Zdravstvene ustanove često nemaju adekvatan prostor, što produbljuje ovaj problem, te mladi gube povjerenje u javni zdravstveni sistem, a često nemaju sredstva liječiti se u privatnom sektoru.

Dakle, u oblasti zdravstva, kao i u drugim oblastima nedostaje programski pristup rješavanju problema mladih. Također, tu je i nedostatak finansijskih sredstava koja vlasti izdvajaju za mlade od strane svih nivoa vlasti.

## Pravni okvir

Na državnom nivou postoje četiri zakona koji reguliraju pitanje zdravstva i koji se indirektno odnose na zdravje mladih. *Zakon o sprječavanju i suzbijanju zloupotrebe opojnih droga, Zakon o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u BiH, Zakon o ravnopravnosti spolova, te Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH* zakoni su koji se uglavnom posredno odnose i na mlade.

U Federaciji BiH ima 15 zakona koji reguliraju zdravje, uključujući i Zakon o mladima FBiH koji se u određenim članovima bavi pitanjem zdravlja mladih. Sljedeći zakoni u FBiH reguliraju zdravje mladih:

- **Zakon o zdravstvenoj zaštiti** – uređuje nadležnosti Federacije BiH i kantona u oblasti zdravstvene zaštite. Ovaj zakon uređuje aktivnosti na prevenciji i zdravstvenoj edukaciji građana. Zakonom je obuhvaćena cjelokupna populacija u Federaciji BiH, s posebnim fokusom na primarnu zdravstvenu zaštitu djece i mladih, te žena u periodu prije, tokom i poslije porođaja.
- **Zakon o zdravstvenom osiguranju** – uređuje zdravstveno osiguranje djece i mladih kroz pripadnost porodici osiguranika, te obavezno zdravstveno osiguranje do 15 godina starosti. Mladi ljudi iznad 15 godina mogu ostvariti zdravstveno osiguranje preko pripadnosti porodici osiguranika do svoje 26. godine ukoliko imaju status redovnog učenika ili studenta. Ovaj zakon osigurava zdravstvenu zaštitu za lica koja su nesposobna za samostalan život i rad, ali ne pravi razliku između polova niti ima posebne mjere za mlade.
- **Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice s djecom** – definira kategorije djece i mladih koji su korisnici socijalne zaštite (djeca bez roditeljskog staranja, odgojno zanemarena djeca, odgojno zapuštena djeca, djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama, osobe s invaliditetom i osobe ometene u fizičkom ili psihičkom razvoju, te osobe s društveno negativnim ponašanjem). Materijalna pomoć i ospozobljavanje za život i rad su mjere rada s ovim osobama proistekle iz ovog zakona. Ovaj zakon postavlja okvire i definicije socijalne zaštite na nivou FBiH, ali daje nadležnost kantonima za uređivanje socijalne zaštite.

- **Porodični zakon** – regulira zaštitu i zdravlje djece i mladih u okviru porodice te obaveze roditelja ili staratelja. Ukoliko roditelji ili staratelji ne mogu zaštiti dječu od različitih oblika zlostavljanja ili poroka, zakon propisuje mjere kojima se osoba može povjeriti na staranje instituciji ili drugoj porodici, a u ekstremnim slučajevima sudskim oduzimanjem roditeljskog prava, u najboljem interesu djeteta.
- **Zakon o radu** – striktan u domenu mladih i zapošljavanja. Mladi od 15 do 18 godina imaju posebnu zaštitu u toku zaposlenja. Mlada osoba do 18 godina ne može zaključiti ugovor o radu koji može ugroziti njeno zdravje, moral ili razvoj. Mladi od 15 do 18 godina ovim su zakonom zaštićeni od teških fizičkih poslova, prekovremenog rada, rada pod zemljom ili pod vodom te drugih poslova koji su rizični i mogli bi negativno utjecati na razvoj psihofizičkih osobina mladih ove starosne dobi. Sankcije za nepoštivanje ovih članova zakona, detaljnije su regulirane u Krivičnom zakonu.
- **Zakon o ograničenoj upotrebi duhana i duhanskih prerađevina** – ovim zakonom zabranjena je upotreba duhana i duhanskih proizvoda u odgojno-obrazovnim ustanovama, ustanovama za smještaj i boravak djece i studenata, zdravstvenim ustanovama, socijalnim ustanovama te drugim javnim ustanovama. Zabranjeno je prodavati duhanske proizvode u objektima koji su udaljeni manje od 100 metara od predškolskih i školskih ustanova te unutar sportsko-rekreativnih površina. Zabranjeno je prodavati duhanske proizvode osobama mlađim od 15 godina. Ova dobna granica u FBiH je niža nego u RS-u i to po preporuci WHO, prema kojoj je zabranjeno prodavati duhanske proizvode mlađima od 18 godina.
- **Zakon o mladima** – zakon je donesen 2010. g. i regulira pitanja od interesa za život, položaj i djelovanje mladih ljudi u Federaciji BiH. Ovim je zakonom prvi put utvrđena dobna granica mladih u Federaciji BiH (15–30 godina). Ovaj zakon prepoznaje socijalnu, zdravstvenu i preventivnu zaštitu mladih te reproduktivno zdravje mladih kao oblast omladinskog sektora. Zakon regulira kreiranje entitetskog te lokalnih i kantonalnih strategija prema mladima, koje će se kreirati na osnovu prethodnog istraživanja o položaju i potrebama mladih.

Ostali zakoni koji reguliraju zdravje mladih su: *Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, Zakon o zaštiti osoba s duševnim smetnjama, Krivični zakon, Zakon o krivičnom postupku, Zakon o osnovama sigurnosti saobraćaja na putevima u Bosni i Hercegovini te Zakon o raseljenim osobama – prognanicima i izbjeglicama – povratnicima u Federaciju Bosne i Hercegovine*.

Važno je naglasiti problem neprenosivosti prava na zdravstvenu zaštitu. Neprenosivost prava na zdravstvenu zaštitu donio je značajne probleme s pristupom za lude koji su osigurani u jednom entitetu ili kantonu, a rade u drugom. Iako su usvojeni međuentitetski i međukontalni aranžmani za rješavanje ovog pitanja, zasad nisu implementirani zbog nepostojanja administrativnih i finansijskih aranžmana.

U toku procesa EU integracija BiH će morati harmonizirati administrativne i pravosudne sisteme, kao i rukovodeće sisteme i institucije s EU standardima. Trenutno većina nadležnosti po pitanju zdravstva u BiH je na nivou entiteta, a u Federaciji na nivou kantona.

## Institucionalni okvir

Na državnom nivou koordinacija o pitanju zdravstva vrši se u okviru Sektora za zdravstvo Ministarstva civilnih poslova BiH. Ovo ministarstvo zaduženo je za izradu izvještaja prema međunarodnim institucijama, koordinaciju rada entitetskih institucija zdravlja te prikupljanje podataka za indikatore u zdravstvu. Ipak, većina nadležnosti u zdravstvu je na entitetima.

U Federaciji BiH zdravstvo je decentralizirano i većina nadležnosti, funkcija i odgovornosti prenesena je na kantone. Federalno ministarstvo zdravstva uspostavlja okvirne zakone na nivou FBiH, utvrđuje potrebe za zdravstvenim ulogama i ima koordinirajuću ulogu u odnosu na kantone. Kantonalna ministarstva zdravstva

zadužena su za specifičnu legislativu o zdravstvu na nivou kantona.

Federalni zavod zdravstvenog osiguranja i reosiguranja i kantonalni zavodi zdravstvenog osiguranja zaduženi su za organizaciju zdravstvenog osiguranja po kantonima. Postoji jedanaest Zavoda za javno zdravstvo u FBiH i to jedan na nivou entiteta i deset kantonalnih. Federalni zavod za javno zdravstvo je naučna i obrazovna institucija koja obavlja funkcije prikupljanja podataka o zdravstvenom stanju stanovništva i potrebama u zdravstvu, zatim vrši analize, planiranja, izradu normativa, standarda, zakona i odredbi u saradnji s kantonalnim zavodima. Iako je struktura spomenutih zdravstvenih ustanova ista u svim kantonima, postoje kantoni koji nemaju bolničke centre ni bolnice.

U nekim kantonima postoje savjetovališta za seksualno-reproaktivno zdravlje, koja su podržana kroz partnerski projekt UNFPA, državnih, entitetskih i lokalnih vlasti te predstavnika nevladinog sektora, ali je njihova organizacija drugaćija u svakom kantonu. U nekim kantonima savjetovalište se nalazi u okviru doma zdravlja, dok je u nekim drugim kantonima savjetovalište smješteno u prostorijama neke nevladine organizacije.

U okviru domova zdravlja značajni su i centri za mentalno zdravlje, koji se bave borbom protiv nasilja nad djecom i ženama te vršnjačkim nasiljem, edukacijom i pomoći žrtvama nasilja, zatim edukacijom mladih o pitanju nasilja u porodici, mentalnog zdravlja, rodne ravnopravnosti, savjetovanja mladih te programima prevencije ovisnosti. Ipak, većina mladih ne koristi usluge ovih centara zbog neadekvatne otvorenosti centara prema mladima, kao i predrasude koja postoji među mladima prema sličnim programima. Upravo u osjetljivim područjima zdravstva, kada mladi nemaju dovoljno povjerenja u zdravstvene radnike u domovima zdravlja i bolnicama, trebali bi se uključiti predstavnici nevladinog sektora, barem u savjetodavnoj ulozi, koji mogu doprinijeti povećanju otvorenosti centara prema mladim ljudima.

## Okvir javnih politika

Svjetski program djelovanja za zdravlje mladih je međunarodni dokument iz 1995. g. koji se bavi problematikom politika za mlade i zdravljenjem mladih te njihovom ranjivošću na određena rizična ponašanja. Ovaj dokument je najvažniji službeni dokument za zdravstvenu politiku mladih na svjetskom nivou koji je ukazao da se ova tematika treba odvojeno tretirati za ovaj dio populacije i da obavezuje vlade da naprave neke korake u tom smjeru. Pravci djelovanja prema ovom programu odnose se na donošenje propisa o osnovnim zdravstvenim uslugama, razvijanju zdravstvenog osiguranja, promoviranju zdravstvenih usluga, informiranju o HIV infekciji i AIDS-u među mladima, promoviranju dobrih higijenskih praksi, prevenciji zaraza i bolesti među mladima, ukidanju seksualnog zlostavljanja mladih te suzbijanju loše prehrane mladih.

Dodatne odredbe koje se odnose na zdravlje djece i mladih mogu se pronaći u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, koji obavezuju vlade potpisnice i države članice da osiguraju ljudska prava djece i mladih. Strateski dokumenti Svjetske zdravstvene organizacije također sadrže odredbe koje se tiču zdravlja mladih. WHO je donijela Okvirnu konvenciju o kontroli duhana 2003. g. koja predstavlja mјere za prevenciju pušenja duhana i zaštitu djece od posljedica konzumacije duhana.

UN je osnovao Program za borbu protiv HIV / AIDS-a koji predstavlja niz mјera za prevenciju ove bolesti posebno među mladima koji su visoko rizična skupina.

BiH je potpisnica ovih konvencija, tako da je obavezna smjernice iz ovih konvencija uvrstiti u svoje zakone i ponašati se u skladu s njima.

Što se tiče Evropske unije, najjasniji i najsistematičniji dokument koji utemeljuje prioritete za zdravlje mladih je Bijela knjiga Novi impuls za mlade u Evropi iz 2001. g., koji predstavlja novi okvir za saradnju među državama članicama EU i drugih evropskih zemalja, uključujući faktor mladih u sektorskim politikama. Iako se dokument ne bavi direktno zdravstvom mladih, daje preporuke za poboljšanje zdravstvenih struktura i servisa u cilju stvaranja „youth friendly“ servisa, tj. servisa koji su prijateljski nastrojeni prema mladima. Deklaracija Zdravlje za sve u 21. vijeku usvojila je WHO, a prioriteti su zdravlje mladih, unapređenje mentalnog zdravlja, smanjenje broja povreda kao posljedica nasilja i nesreća, zdrava i sigurna fizička sredina, zdrav način života, suzbijanje štetnih utjecaja alkohola, droge i pušenja, zdrava životna sredina itd.

Konvencija koja se vežu direktno ili indirektno za zdravlje mladih na globalnom nivou ima više, a neke od tih

konvencija su: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Konvencija o pravima djece, Međunarodna konvencija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Međunarodna konvencija o civilnim i političkim pravima, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju, Konvencija o najnižoj dobi za zapošljavanje i slične. Dakle, zdravlje mladih nije zapostavljeno na globalnom nivou.

Zajednički Program UN agencija o HIV / AIDS – UNAIDS počeo je 1996. g., a ima za cilj prevenciju HIV / AIDS kod mladih jer više od 50% novih infekcija napada mlade od 10 do 24 godine starosti.

U BiH usvojena je rezolucija *Zdravlje za sve građane BiH* i to je i jedini dokument na državnom nivou koji je u vezi sa zdravstvom, dok se Sektor za zdravstvo pri Ministarstvu civilnih poslova BiH bavi koordinirajućom ulogom zdravstva na različitim nivoima vlasti. Kao i u drugim sektorima, veća je nadležnost entiteta, a u Federaciji BiH veću nadležnost nad zdravstvom imaju kantoni.

Strategije u Federaciji BiH u vezi sa zdravstvom koje se direktno ili indirektno tiču mladih jesu:

- **Strateški plan razvoja zdravstva u Federaciji BiH od 2008. do 2018. g.** – svrha dokumenta je jasno definiranje vizije i ciljeva za razvoj savremenog, kvalitetnog, racionalnog i privredno održivog zdravstva, što prema procjenama mnogih domaćih i međunarodnih stručnjaka znači uspostavu integrirane zdravstvene zaštite uz istovremenu efikasnu kontrolu kvalitete i potrošnje, te odgovorno upravljanje raspoloživim resursima;
- **Strategija razvoja primarne zdravstvene zaštite** – prioritet je reforma primarne zdravstvene zaštite s akcentom na razvoj porodične medicine, što je dobra osnova na kojoj je moguće nastaviti s uspješnim razvojem;
- **Strategija za unapređenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava od 2010. do 2019. g.:**
- **Akcioni plan za borbu protiv zloupotrebe opojnih droga u Federaciji BiH od 2012. do 2013. g.:**
- **Strategija za prevenciju, tretman i kontrolu malignih neoplazmi u FBiH;**
- **Politika i strategija za zaštitu i unapređenje mentalnog zdravlja u FBiH;**
- **Politika za unapređenje ishrane djece u FBiH.**

Većina ovih strategija prepoznala je mlade kao posebno ranjivu kategoriju društva.

U različitim kantonima koriste se različiti mehanizmi za poboljšanje segmenta zdravlja mladih. Naprimjer, u Bosanskopodrinjskom kantonu aktivno djeluje Forum mladih Bosanskopodrinjskog kantona Goražde. Jedan od ciljeva organiziranja Forum-a jeste povećanje ekonomskih i zdravstvenih standarda mladih. U Zeničko-dobojskom kantonu pri Vladi kantona djeluje Savjetodavni odbor mladih. Među ciljevima njegovog djelovanja su poboljšanje položaja i standarda mladih te aktivnosti na implementaciji Evropskih standarda u pogledu položaja mladih. Jedan od zadataka Odbora jeste da priprema omladinske projekte u svim segmentima društva uključujući i oblast zdravlja mladih. U Tuzlanskom kantonu postoji Savjetnik za pitanja mladih TK. Nažalost, pojedini kantoni ne koriste nijedan mehanizam uz pomoć kojeg bi veću pažnju posvetili zdravlju mladih kao posebno ranjivoj kategoriji društva.

## Finansijski okvir

Kako javna sredstva koja se ulažu u zdravstvo većinom idu na administrativne i materijalne troškove, što je generalni problem javnih uprava u BiH, modernizacija i poboljšanje zdravstvenog sistema se većinom finansiraju

od stranih agencija i međunarodnih organizacija u saradnji s vlastima u FBiH i BiH. Trenutni sistem zdravstva finasira se iz budžeta najvećim dijelom kantona, ali i određenim projektima koje podržava Federalno ministarstvo zdravstva.

Mnogi ljudi ne mogu ostvariti nivo javno finansirane zdravstvene zaštite koja je predviđena zakonom. U FBiH 18% od brutoplaće zaposleni izdvajaju za zdravstvo, dok 17% stanovnika FBiH nema uopće zdravstvenu zaštitu. Kao što je prethodno navedeno, 10% mladih u BiH nema zdravstvenu zaštitu. Kao rezultat, mnogi koji sebi to mogu priuštiti traže zdravstvenu zaštitu u privatnom sektoru, pokušavaju ostvariti pristup u javnim ustanovama putem neformalnih plaćanja ili jednostavno ne traže zdravstvenu zaštitu, što dugoročno ima visoke posljedice.

u barem jednom od ovih oblika. Indeks ekstremne društvene isključenosti (HSEI-1) izraženiji je oblik HSEI-ja i procijenjen je na 21,85%, što označava isključenost iz osnovnih procesa i potreba. Indeks dugoročne društvene isključenosti (HSEI-2) mjeri dio stanovništva koji ima ograničene izvore za poboljšanje vlastite situacije, što znači da su u riziku od dugoročne isključenosti. Ovaj indeks pokazuje da je 47% stanovništva u riziku od dugoročne isključenosti. Iako je riječ o podacima za cjelokupno stanovništvo BiH, pokazatelji isključenosti mladih također imaju visok procent. Naime, izvještaj o humanom razvoju posebno je obuhvatio mlade ljudi od 15 do 25 godina starosti, a pokazao je da je ova grupa mladih u Bosni i Hercegovini među kategorijama koje su najviše društveno isključene.

## Pravni okvir

# Socijalni položaj mladih

## Uvod

Pod socijalnim položajem podrazumijeva se položaj koji pojedinac zauzima u određenoj društvenoj grupi ili društvenoj strukturi, zahvaljujući svom porijeklu, ekonomskoj moći ili ličnim sposobnostima i obrazovanju. Društveni položaj određuje vrijednosti, prava, moći i karakteristično ponašanje ljudi, koje uključuje određene norme i ograničenja. Slično kao i obrazovanje, socijalni položaj se veže za uspjeh, bogatstvo i moći.

Pristup mjerenu društvene isključenosti može se temeljiti na pretpostavci o povezanosti triju prostora – uskraćenosti – radnog (nezaposlenost i neučestvovanje na tržištu rada), ekonomskog (siromaštvo) i sociokulturalnog prostora (socijalna izoliranost). Osobu smatramo isključenom ako je istodobno dijelom sva tri prostora, dakle ako je i siromašna i socijalno izolirana i bez posla.<sup>12</sup>

Sistem u BiH i njenim entitetima ne prepoznae posebne socijalne potrebe mladih, kao ni potrebe specifičnih kategorija mladih kao što su mladi s onesposobljenjem, mladi Romi, mladi koji dolaze iz domova za nezbrinutu djecu itd.

Potrebno je razlikovati dvije vrste socijalnih politika: socijalne politike s ciljem smanjenja siromaštva i društvene isključenosti te politike poboljšanja cjelokupnog društveno-ekonomskog položaja mladih. Vlasti trebaju prepoznati grupe i pojedince kojima je socijalna pomoći potrebna i koje se nalaze ispod određene granice siromaštva. Prema podacima ankete o siromaštву radene 2001. g., u Federaciji BiH 16% stanovništva je siromašno<sup>13</sup>. U BiH siromašno je 19,5% stanovništva.

S druge strane, vlasti trebaju odrediti politike i mjere za mlade koji su socijalno isključeni, a to je grupa mladih koja je zbog specifičnih karakteristika mnogo bliže granici siromaštva. Socijalno isključeni mladi imaju malu ili nikakvu moć u procesu donošenja odluka, niti su o tim odlukama obaviješteni, pa čak i ako je riječ direktno o odlukama koje utječu na njihov život. Ukupna populacija mladih je ranjiva kategorija koja je kao takva bliže granici siromaštva nego populacija odraslih.

Mladi su u tranziciji ka zrelom dobu i trebaju rješiti egzistencijalne probleme, stambeno pitanje, formiranje porodice, a u tome bi im vlasti trebale pomoći kreiranjem mjera i politika te njihovom implementacijom.

Prema indeksu generalne društvene isključenosti (HSEI) koji se bazira na sedam glavnih indikatora (standard, zdravlje, obrazovanje, učešće u društvu i pristup uslugama), 50,32% stanovništva u BiH je društveno isključeno

BiH je potpisnica međunarodnih konvencija o ljudskim pravima, po osnovu kojih je dužna socijalno pomagati ugroženim kategorijama stanovništva. Prema *Evropskoj socijalnoj povelji*, koju je BiH potpisala, BiH je dužna osigurati efikasno uživanje prava na socijalnu pomoći te osigurati izvore sredstava za život osobama koje nisu u mogućnosti ostvariti izvore sredstava svojim trudom niti na bilo koji drugi način. Također, Dejtonski mirovni sporazum osigurava svim osobama u BiH najveći stepen međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda, što obuhvata i pravo na socijalnu pomoći. Ustav BiH garantira pravo na socijalnu pomoći.

Ustav FBiH propisuje da će FBiH osigurati primjenu najvećeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda. Evropska socijalna konvencija je dio Ustava FBiH, koji propisuje da su svi sudovi, upravna tijela i druga tijela dužni da je primjenjuju.

Nadležnosti iz oblasti socijalne politike mogu se ostvarivati zajednički ili odvojeno po kantonima, uz obavezu stalne koordinacije od Vlade FBiH. Prema Ustavu FBiH, kantoni imaju sve nadležnosti koje nisu izričito date Vladi FBiH, a u kantonalne nadležnosti spadaju i nadležnosti za provođenje socijalne politike.

Kao posljedicu ovog mehanizma raspodjele odgovornosti u oblasti socijalne zaštite imamo situaciju gdje se prava na socijalnu zaštitu ne pružaju jednakim i dosljedno svim građanima u Federaciji BiH. Ustav FBiH nije u potpunosti jasan kad je riječ o rasporedu nadležnosti kantonā i Vlade FBiH, što ima za rezultat nejasnoće u pogledu nadzora nad pružanjem socijalne pomoći, kao i nepotpunom primjenom entitetskog zakona na nivou kantonā i općinā.

Vlada i Parlament FBiH donijeli su Zaključak da u pripremi svih zakonskih propisa u vezi s osobama s invaliditetom ne može biti diskriminacije u ostvarivanju prava po osnovu porijekla invaliditeta, što je sada karakteristično za zakone kojim se reguliraju prava osoba s invaliditetom proizašla iz rata i urođenog i stičenog invaliditeta. Zbog toga postoje ogromne razlike u iznosima novčanih naknada branitelja i RVI, civilnih žrtava rata i neratnih invalida u FBiH, ali i značajne razlike između entiteta i Brčkog distrikta. Ove naknade su u mnogo slučajeva kompenzacija za siromaštvo s jedne strane, a s druge su strane u znatnoj mjeri stvorile ovisnost o socijalnim davanjima.

U FBiH zakon koji regulira socijalna pitanja i socijalnu pomoći jeste Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i porodica s djecom. Kantoni mogu proširiti obim prava, ali ne mogu ići ispod minimuma predviđenih federalnim zakonom. Međutim, nisu svi kantoni donijeli odgovarajuće zakone, ili su usvojeni zakoni koji obuhvaćaju samo jedan segment prava i to samo prava iz socijalne zaštite, dok druga prava kao što su prava porodica s djecom i prava civilnih žrtava rata nisu obuhvaćena kantonalnim zakonom (Hercegovačko-neretvanski, Posavski i Livanjski kanton).

Federalni zakon koji regulira socijalna pitanja ne navodi kaznene odredbe za kantone koji ne usaglase svoje zakone s federalnim zakonom. Reguliranje načina ostvarenja prava koja su predviđena federalnim zakonom prepuštena su na volju kantona, s tim da ostvarivanje prava građana na socijalnu zaštitu ovisi i od finansijske moći pojedinih kantona. Ovim možemo zaključiti da oblast socijalne politike u Federaciji BiH nije pravilno pravno regulirana i da se dešava diskriminacija korisnika prema mjestu stanovanja.

U protekle četiri godine postignuto je to da je oblast socijalne zaštite osoba s invaliditetom zakonodavno-pravno bolje uređena, što je izuzetno bitno na finansijski održiv način. Stvoreni su preduvjeti za izlazak ovih osoba na tržište rada i zapošljavanje, što je od najvećeg značaja za mlade ljudi. Reforma u ovoj oblasti je u poodmakloj fazi, i to dalje nego reforme u nekim drugim sektorima.

<sup>12</sup> Studija „Zašto sam isključen/a?“, Institut za razvoj mladih KULT, 2013. g., str. 9.

<sup>13</sup> Anketa mjerena životnog standarda (Living Standards Measurement Survey – LSMS).

## Institucionalni okvir

Nadležna ministarstva na državnom nivou za okvirnu socijalnu politiku na nivou BiH jesu Ministarstvo civilnih poslova BiH, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH i Ministarstvo pravde BiH.

- **Ministarstvo civilnih poslova BiH** – nadležno za određivanje osnovnih principa za koordinaciju aktivnosti, usklađivanje djelovanja entitetskih institucija te definiranje strategije;
- **Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH** – nadležno za provođenje međunarodnih konvencija i drugih dokumenata iz oblasti ljudskih prava i temeljnih sloboda, kao i promoviranje i zaštitu ličnih i općih prava;
- **Ministarstvo pravde BiH** – nadležno da osigura da zakonodavstvo na svim nivoima bude u skladu s međunarodno preuzetim obavezama.

U Federaciji BiH za socijalnu politiku nadležni su **Federalno ministarstvo rada i socijalne politike pri Vladi FBiH** i kantonalna ministarstva. Zakonska nadležnost Federalnog ministarstva jeste da nadgleda provođenje zakona i prati usaglašenost i primjenu federalnog zakona na kantonalm nivou. Međutim, praksa pokazuje da ovo ministarstvo nema gotovo nikakvu funkciju u osiguranju usaglašenog nivoa prava i socijalne zaštite na kantonalm nivoima vlasti u Federaciji. Federalno ministarstvo rada i socijalne politike ne prati provedbu zakona na kantonalm nivou niti poduzima mjere protiv kantona i kantonalnih ministarstva koji suprotno federalnom zakonu uređuju socijalnu zaštitu na nivou kantona. Naravno, ovo je i razlog što federalni zakon, kako je već istaknuto, ne navodi kaznene odredbe za kantone koji neusaglase svoje zakone s federalnim. Neki kantoni imaju zakone koji nisu usaglašeni s federalnim zakonom. Zakonski je omogućeno da kantonali zakoni budu širi od zakona na federalnom nivou, naprimjer da među korisnike socijalne zaštite uključuju određene grupe ugroženih, specifične za taj kanton. Također, kantonali zakoni mogu uključivati dodatne vrste socijalne pomoći od onih predviđenih federalnim zakonom.

Na nivou kantona i lokalnih zajednica postoje centri za socijalni rad ili socijalnu zaštitu.

Kako je stambena politika dio socijalnog položaja mladih, važno je napomenuti da je oblast stambene politike, urbanizma i prostornog planiranja u nadležnosti Federalnog ministarstva prostornog uređenja i Federalnog ministarstva rada i socijalne zaštite. U Federaciji BiH veća je nadležnost stambenih pitanja na nivou kantona nego na nivou Federacije.

Socijalna politika prema mladima zahtijeva multisektorski pristup, budući da se sastoji od više različitih segmenata koji su u nadležnostima više ministarstava.

## Okvir javnih politika

Kada je riječ o socijalnoj politici prema mladima, najvažniji su njeni dijelovi socijalna pomoć i zaštita, stambena politika i socijalna isključenost.

Međunarodna konvencija koju je potpisala BiH, a koje se moraju držati i entiteti i kantoni, jeste *Evropska socijalna povelja*, prema kojoj je BiH dužna osigurati efikasno uživanje prava na socijalnu pomoć osobama koje nisu u mogućnosti ostvariti izvore sredstava za život svojim trudom niti na bilo koji drugi način. Također, Dejtonski mirovni sporazum osigurava svim osobama u BiH najveći stepen međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda, što obuhvata i pravo na socijalnu pomoć. Ustav BiH i Ustav FBiH garantiraju pravo na socijalnu pomoć.

Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i porodica s djecom poziva se na Konvenciju o

pravima djeteta kada kaže da se „socijalna zaštita djeteta, u skladu s odredbama Konvencije o pravima djeteta, ostvaruje u najboljem interesu djeteta“<sup>14</sup>. Također, federalni zakon se poziva i na načela humanizma, solidarnosti i građanskog morala.

Iako se oko 60% budžeta u BiH izdvaja za socijalnu pomoć, ne izdvaja se podjednako u svim dijelom BiH, posebno u različitim kantonima u FBiH. Siromašnije općine imaju ograničene kapacitete za finansiranje socijalno ugroženih porodica i mladih, kao i finansiranje stambene politike i drugih segmenata socijalne politike. Iako je sistem u Federaciji BiH sofisticiraniji u odnosu na sistem socijalne zaštite Republike Srpske zbog svoje decentraliziranosti, sistem u FBiH ostvaruje slabije rezultate. Praksa pokazuje da postavke sistema u FBiH ne dozvoljavaju efektivno usmjeravanje socijalnih transfera. Najveći problem jeste taj što određeni procent osoba koje primaju socijalnu pomoć ne spada u kategoriju socijalno ugroženih osoba, dok oni kojima je potrebna pomoć ostaju izostavljeni od sistema socijalne zaštite. Među ovom kategorijom izostavljenih od socijalne pomoći veliki je broj mladih, dok uglavnom veće privilegije socijalne zaštite uživaju ratni invalidi, povlašteni penzioneri i sl.

Što se tiče strategija u vezi sa stambenom politikom mladih u Federaciji BiH, primjer je Sarajevski kanton, u kojem je realiziran projekt podrške za specifičnu populaciju mladih 2005. g., kada je Kantonalno ministarstvo stambenih poslova deponiralo kod nekoliko banaka preko 4 miliona KM za odobravanje povoljnijih kredita za rješavanje stambenih potreba naučnih, stručnih, kulturnih i sportskih kadrova do 35 godina starosti (u skladu s Čl. 42 Zakona o mladima FBiH). Nakon ovakvih i sličnih programa, potrebno je provesti evaluaciju koja će biti transparentna, kako bi se rezultati na terenu mogli pratiti.

Pojedine općine u Federaciji BiH su u svojim lokalnim strategijama prema mladima zacrtale za cilj rješavanje stambenog pitanja za mlade u smislu stambenog kreditiranja mladih (npr. Općina Bihać u strategiji od 2010. do 2015. g.).

## Aktivnosti Federalnog ministarstva rada i socijalne politike

Federalno ministarstvo rada i socijalne politike učestvovalo je u donošenju strateških dokumenata koji se tiču poboljšanja položaja osoba s invaliditetom: Politika u oblasti invalidnosti u BiH, koju je usvojilo Vijeće ministara 2008. g. i Strategije za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom u FBiH 2011–2015. g., koja je usvojena 2011. g. Ovim dokumentom se osigurava multidisciplinarni pristup odgovornih društvenih činilaca pitanjima od životnog značaja za osobe s invaliditetom u okviru unapređenja ljudskih i drugih prava, a ne da se to uglavnom svede samo u okvire osiguranja prava iz socijalne zaštite, kao što se to dosad činilo.

U ovom strateškom dokumentu posebna je pažnja stavljena na mlade ljudе čija je medicinska, obrazovna i profesionalna rehabilitacija još uvek moguća i kojima treba osigurati samostalan život na temelju svog rada i dostojanstven život u skladu s njihovim sposobnostima.

Strategije i akcijski planovi iz oblasti socijalne zaštite marginaliziranih skupina u društvu jesu strateški planirani u Razvojnoj strategiji BiH; Strategiji socijalne uključenosti u FBiH i BiH; Akcionom planu Vijeća Europe za promoviranje prava i punog sudjelovanja osoba s invaliditetom u društvu: unapređenje kvalitete života osoba s invaliditetom u Evropi 2006–2015. g.; kao i pripremi i donošenju Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba s invaliditetom u FBiH i osnivanju Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom; Zakona o osnivanju Instituta za medicinsko vještačenje zdravstvenog stanja, Pravilnika o kriterijima i postupku medicinskog vještačenja zdravstvenog stanja u skladu s MKF-om<sup>15</sup>.

U oblasti ovog ministarstva su i aktivnosti na primjeni i implementaciji Akcionog plana Vijeća Europe za promoviranje i puno učešće osoba s invaliditetom u Evropi 2006–2015. g. Aktivnosti koje su preduzete su unapređenje kvalitete života osoba s invaliditetom su i dugoročne i kratkoročne. Preporuke ovog Akcionog plana su: pojačana skrb o ženama i djevojkama s invaliditetom, staranje o osobama s invaliditetom iz manjinskih i migrantskih skupina. U Strategiji za izjednačavanje mogućnosti za osobe s invaliditetom u FBiH 2011–2015. g. uvršteno je svih 15 preporuka Akcionog plana.

<sup>14</sup> Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji s djecom, član 11.

<sup>15</sup> MKF – Međunarodna klasifikacija funkcioniranja, onesposobljenosti i zdravlja.

U pripremi je donošenje zakona o socijalnoj zaštiti u FBiH, koji će osigurati mehanizme za sprečavanje ovisnosti o socijalnoj pomoći svih socijalnih kategorija, a pripremljen je i radni materijal Zakona o temeljnim novčanim naknadama za podršku osobama s invaliditetom i zaštiti civilnih žrtava rata u FBiH. Ovim će se zakonom u sistem uključiti dosad socijalno potpuno isključene grupe, između ostalih i samohrani roditelji, gdje su u najvećoj mjeri zastupljene žene i majke, također i nezaposleni, a za rad sposobni ljudi, gdje je nezaposlenost žena značajno zastupljena. Reformom u socijalnom sektoru znatno će se poboljšati položaj osoba s invaliditetom, kako djece tako i mladih i odraslih, čime će se dobrim dijelom poštovati zadaće iz preporuka.

Otvaranje prostora za razvoj socijalnih usluga u oblasti socijalne zaštite osoba s invaliditetom i starih osoba stvorila bi se mogućnost za zapošljavanje mladih ljudi, posebice djevojaka i teško upošljive kategorije žena srednjih godina. Također, tu su i mogućnosti za volontiranje mladih u socijalnom sektoru i za stjecanje potrebnog iskustva u profesionalnom, stručnom, javnom i društvenom radu. U okviru provođenja kaznenih sankcija za maloljetne prijestupnike otvoren je prostor za provođenje mjera društveno korisnog rada. Međutim, problem je što niti na entitetskom niti na državnom nivou nema zakona koji bi adekvatno definirali ove oblasti.

## Finansijski okvir

Socijalnu zaštitu finansiraju kantoni iz svojih budžeta. Međutim, u svim kantonima se ne izdvajaju jednaka sredstva, tako da je stanovništvo u određenim kantonima u diskriminiranom položaju.

Što se tiče sredstava za socijalno uključivanje mladih, ona se uglavnom dodjeljuju kroz projekte nevladinih organizacija koje podržavaju međunarodne organizacije. Fondacija za socijalno uključivanje u BiH osnovana je 2010. g. i ima za cilj doprinijeti socijalnom uključivanju ranjivih kategorija stanovništva, u kojima su i mladi. Fondacija je pokrenuta u okviru Švicarskog programa podrške NVO sektoru u BiH, uz finansijsku podršku Fonda otvorenog društva BiH i Švicarske agencije za razvoj i saradnju. Ovo je neprofitna nevladina organizacija koja finansijski podržava projekte socijalnog uključivanja u BiH.

Nevladine organizacije kroz pojedinačne programe i projekte podržavaju socijalnu uključenost mladih. Ovi programi su podržani najčešće od EU ili evropskih fondacija koje imaju cilj da jačaju društveni angažman mladih u Evropi.

## Učešće i mobilnost mladih

### Uvod

U Evropskoj povelji o učešću mladih u životu na regionalnom i lokalnom nivou učešće mladih i mobilnost mladih zauzimaju važno mjesto. Ova evropska konvencija tretira aktivno učešće mladih kao posjedovanje prava, prostora i prilike, u čemu im je neophodno pružati punu podršku, jačajući njihov utjecaj na odluke, kao i njihovo angažiranje u aktivnostima koje doprinose izgradnji boljeg društva. Aktivno učešće mladih u društvu je princip na osnovu kojeg se trebaju kreirati politike i strategije prema mladima.

Najvažniji zakon koji regulira sva pitanja mladih, uključujući i učešće i mobilnost, jeste **Zakon o mladima FBiH**. Ovim zakonom zagarantirano je učešće mladih u tijelima koja predstavljaju mlade, u prvom redu vijeće mladih na lokalnom, kantonalm i federalnom nivou. Kroz ova tijela mladi će moći učestvovati u procesima donošenja odluka, kreiranju politika i strategija prema mladima te u drugim procesima koji ih se tiču. Drugi zakon koji se tiče

učešća mladih jeste **Zakon o volontiranju FBiH**, koji regulira prava i obaveze volontera, a definira volontiranje kao „aktivnost od interesa za FBiH kojom se doprinosi poboljšanju kvaliteta života, aktivnom uključivanju građana u društvene procese i razvoju humanijeg i ravnopravnijeg društva“<sup>16</sup>.

U mnogim međunarodnim konvencijama učešće mladih se spominje kao prioritet i osnovno načelo djelovanja prema mladima. Najvažniji dokument koji govori o ovome jeste Bijela knjiga Evropske unije iz 2001. g., koja kaže da je prioritet zemlje „osigurati da mladi budu konzultirani i više uključeni u odlučivanja koja se tiču njih samih, kao i općenito života u njihovim zajednicama“<sup>17</sup>. Učešće mladih je jedan od 11 indikatora Vijeća Evrope po kojima se procjenjuje stepen razvoja državnih politika prema mladima.

Učešće mladih povezano je s mobilnošću mladih u smislu da su aktivni mladi češći korisnici različitih programa razmjene. Kroz mobilnost stječu se iskustva iz prakse koja mladi mogu koristiti kao primjere dobre prakse u lokalnoj zajednici. „Mobilnost predstavlja koncept putovanja mladih unutar ili van zemlje, u cilju stjecanja novih znanja, vještina, interkulturnale razmjene, proširenja vidika i slično. Takav koncept bitan je za razvoj mladih i u mnogim zemljama predstavljen je u formi posebnih projekata podrške vladinih institucija.“<sup>18</sup>

## Pravni okvir

Na državnom nivou ne postoji, niti je u proceduri, zakon koji bi regulirao položaj mladih, kao i njihovo učešće u tijelima mladih ili mobilnost mladih. Na državnom nivou postoji *Komisija za koordinaciju pitanja mladih u BiH* pri Ministarstvu civilnih poslova BiH, koja se sastoji od predstavnika iz vladinih i nevladinih institucija. Predstavnici omladinskih organizacija ili nevladinih organizacija koji se bave pitanjima mladih mogu biti izabrani kao predstavnici Komisije<sup>19</sup>. Komisija za koordinaciju pitanja mladih ima za cilj predstavljati mlade Bosne i Hercegovine unutar i van granica BiH.

Učešće i mobilnost mladih regulirani su Zakonom o mladima Federacije BiH i Zakonom o volontiranju FBiH. Ova dva zakona su, kako je naglašeno, najvažniji zakoni u vezi s pitanjima mladih u Federaciji BiH, budući da oni reguliraju opći položaj mladih u Federaciji BiH.

Zakon o volontiranju Federacije BiH donesen je s ciljem zaštite volontera na volonterskom radu. Ovaj zakon regulirao je uvjete volontiranja, prava i obaveze volontera i organizatora volontiranja, kao i sankcije za nepoštivanje zakona. Usvajanje Zakona o volontiranju FBiH doprinijelo je oblasti rada s mladima u Federaciji BiH. Najveći značaj ovog zakona jeste u tome što će se volontiranje u struci, pod određenim zakonskim uvjetima, priznati kao radno iskustvo. Volontiranje od najmanje 20 sati sedmično najmanje tri mjeseca priznaje se kao radno iskustvo. Upravo nedostatak radnog iskustva kod mladih je bio jedna od najvećih prepreka prilikom konkurenca i selekcije za većinu radnih mјesta, a, s druge strane, poslodavci kao razlog za nedostatak kadra često navode nedostatak radnog iskustva. Cilj ovog zakona jest da mladi lakše dođu do toliko potrebnog radnog iskustva.

Zakonom o mladima FBiH uređena su pitanja od interesa za život, položaj i djelovanje mladih ljudi u FBiH. Jedan od ciljeva ovog zakona jeste „jačanje učešća i uključenja mladih (...) kroz uređene mehanizme djelovanja“<sup>20</sup>. Prema ovom zakonu, svi nivoi vlasti u FBiH trebaju u skladu sa svojim nadležnostima održati javne rasprave i konsultacije uz učešće predstavnika vijeća mladih u procesima usvajanja sektorske politike prema mladima, programa djelovanja za mlade, strategije prema mladima te djelova budžeta koji se tiču mladih. Dakle, zakon garantira pravo mladih da se uključe u proces odlučivanja o pitanjima koja ih se tiču. Učešće mladih trebaju doprinijeti i službenici za mlade koji se bave pitanjima mladih, kroz informiranje, motiviranje mladih i slično.

Tijela mladih u FBiH koja predstavljaju mlade nazivaju se vijeće mladih i mogu biti osnovana na lokalnom i kantonalm nivou te vijeće mladih FBiH, čije se osnivanje očekuje u narednom periodu. Vijeće mladih su

<sup>16</sup> Zakon o volontiranju Federacije BiH, član br. 2.

<sup>17</sup> Evropska komisija, *Novi poticaji za evropsku omladinu*, Bijela knjiga, 2001. g.

<sup>18</sup> *Mladi trebaju omladinsku politiku!*, analiza položaja mladih i omladinskog sektora u BiH, 2008. g., str. 62.

<sup>19</sup> Nakon formiranja vijeća mladih FBiH članovi Komisije iz reda nevladinih organizacija trebali bi biti kandidirani iz ovog legalnog i legitimnog predstavničkog tijela mladih FBiH.

<sup>20</sup> Zakon o mladima Federacije BiH.

ekvivalentna omladinskim savjetima u Republici Srpskoj, a vijeće mladih Federacije BiH bit će ekvivalentno Omladinskom savjetu Republike Srpske.

Vijeće mladih na lokalnom nivou čine omladinske organizacije, tj. organizacije koje u svom upravnom tijelu imaju 2/3 mladih. Nevladine organizacije koje se bave pitanjima mladih ne mogu biti dio vijeća mladih jer one nemaju 2/3 mladih u svom upravnom tijelu. Kako bi se osnovalo vijeće mladih na lokalnom nivou, potrebno je da bude osnovano od više od 50% lokalnih omladinskih organizacija, ali najmanje tri omladinska udruženja s popisa koji se vodi kod nadležnog odjela za mlađe općine. Vijeće mladih Federacije osnivaju vijeće mladih kantona iz više od 50% kantona u Federaciji BiH.

Prostor za mlađe jest dio politike prema mladima i, prema Zakonu o mladima, lokalne vlasti dužne su osigurati prostor koji će koristiti potrebama mladih. Ovim prostorom trebaju upravljati vijeće mladih, ali prostor mogu koristiti i druge organizacije s područja te općine. Prostor za mlađe u velikoj mjeri doprinosi učešću mladih na lokalnom nivou kroz organiziranje različitih događaja značajnih mladima.

Mobilnost mladih je u Zakonu o mladima FBiH prepoznata kao oblast omladinskog sektora – „mobilnost i saradnja među mladima“. Kao takva, mobilnost treba biti prepoznata u lokalnim, kantonalnim i regionalnim strategijama prema mladima.

## Institucionalni okvir

Na državnom nivou nadležno ministarstvo pri kojem se nalazi Komisija za koordinaciju pitanja mladih jeste Ministarstvo civilnih poslova BiH. Međutim, kako još nema zakona koji direktno regulira pitanja mladih u BiH, ovo ministarstvo nema značajnije nadležnosti u vezi s pitanjima mladih.

Prema Zakonu o mladima, propisano je da jedno od 16 ministarstava u Vladi FBiH u svoj naziv uvrsti i mlađe, a odlučeno je da to bude Federalno ministarstvo kulture i sporta. U toku je procedura izmjena i dopuna zakona o ministarstvima, kojim će se ime ovog ministarstva promijeniti u Federalno ministarstvo kulture, sporta i mladih, a usto će ovo ministarstvo dobiti i određene ovlasti zahvaljujući kojima će nadgledati sve projekte koji se realiziraju u okviru drugih ministarstava, a tiču se mladih. Za nadzor primjene Zakona o volontiranju FBiH nadležno je Federalno ministarstvo pravde.

Pojedini kantoni su svojim ministarstvima dodijelili pitanja mladih, kao što je naprimjer u Sarajevskom kantonu Ministarstvo obrazovanja, nauke i mladih. Kantonalna ministarstva u drugim kantonima koja se bave pitanjima mladih jesu ministarstva u čijoj su nadležnosti obrazovanje, nauka ili pak kultura i sport. Kantonalna ministarstva nadležna za mlađe ohrabrena su da u svoje nazive dodaju i riječ „mladi“ kako bi istakla ovu svoju nadležnost.

Vijeće mladih na lokalnom i kantonalnom nivou su institucionalni okvir za mlađe, koji predstavljaju interes omladinskih organizacija i mladih. Komisije za mlađe pri općinskim vijećima također se bave pitanjima mladih, u čijem radu učestvuju pored općinskih vijećnika i predstavnici kantonalnih vijeća mladih. Predstavnici vijeća mladih učestvuju u stručnim radnim tijelima za izradu, ažuriranje i praćenje lokalnih i kantonalnih strategija prema mladima.

Vlada FBiH, prema Zakonu o mladima, dužna je formirati savjet mladih Federacije BiH kao međuresorno tijelo koje će činiti predstavnici ministarstava i predstavnici vijeća mladih Federacije BiH. Savjet mladih FBiH će donositi preporuke za programsko djelovanje institucija i ministarstava u FBiH u vezi s politikom prema mladima.

Također, općine mogu na dobrotoljnoj osnovi osnovati Savjetodavni odbor mladih, u kojem će učestrovati mlađi iz omladinskih organizacija i nevladinih organizacija koje se bave pitanjima mladih, a koji će imati ulogu povezivanja lokalne vlasti i mladih. Naprimjer, savjetodavni odbor mladih može donositi odluke o raspoređivanju finansijskih sredstava lokalne zajednice za projekte za mlađe. Članovi SOM-a su mlađi s iskustvom u omladinskom sektoru, najčešće predstavnici omladinskih udruženja, nevladinih organizacija koje se bave pitanjima mladih ili ustanova od značaja za mlađe.

## Okvir javnih politika

*Evropska povelja o učešću mladih na regionalnom i lokalnom nivou*, kao i *Bijela knjiga Evropske unije* preporučuju aktivno učešće mladih u procesu donošenja odluka koje se tiču ove populacije.

U Evropskoj povelji o učešću mladih istaknuto je da „općine i regije daju punu podršku onim asocijacijama ili grupama koje podstiču mobilnost mladih ljudi putem razmjene projekata za mlađe radnike ili studente te razvijanjem politike umrežavanja razmjene u korist mladih radnika“.

Pored međunarodnih konvencija, učešće mladih i mobilnost podržavaju i zakoni u BiH. Zakoni u Federaciji BiH i zakoni u Republici Srpskoj koji se vežu za pitanja mladih podržavaju učešće mladih kroz formiranje tijela za mlađe koja predstavljaju interes mladih i omladinskih organizacija. Ovi zakoni podržavaju i mobilnost mladih u svrhu razmjene iskustava, stjecanja novih znanja, vještina, interkulturnale razmjene itd.

## Finansijski okvir

Međunarodni program Evropske unije koji podržava mobilnost i učešće mladih jeste program Mladi u akciji (engl. Youth in Action – YiA). Ovaj program ima za cilj da afirmira mlađe za aktivno evropsko građanstvo, solidarnost, toleranciju među mladima Europe, kako bi i oni učestvovali u oblikovanju budućnosti Evrope. Program traje od 2007. do 2013. g., s tim da će od 2014. do 2020. g. EU početi s nastavkom ovog programa pod novim nazivom – Erasmus+ program.

Lokalne zajednice, prema Zakonu o mladima FBiH, dužne su osigurati prostor za mlađe, finansijsku podršku vijećima mladih, savjetodavnim odborima, ukoliko ih imaju, te projektima ovih tijela mladih. Na ovaj način lokalne zajednice podržavaju učešće mladih pri donošenju odluka i njihovo aktivno uključivanje u društvene tokove.

Prema Zakonu o mladima FBiH, vijeće mladih FBiH će biti podržano od Federacije BiH finansijskom i tehničkom pomoći.

Federalna ministarstva pružaju određenu finansijsku podršku za različite programe u kojima učestvuju mlađi. Naprimjer, Federalno ministarstvo energije, ruderstva i industrije podržava programe udruženja i fizičkih lica za individualni poseban angažman, plan prijema pripravnika i volontera, kao i indirektno kroz davanja saglasnosti privrednim društvima za finansijsku podršku mladih po pitanju kulture, sporta i drugih pitanja od interesa za mlađe koji vode ka poboljšanju uvjeta života. Također, Federalno ministarstvo kulture i sporta podržava aktivnosti mladih u oblasti kulture i sporta. Međutim, nedostaje konkretni program za mlađe, jer se trenutno paušalno distribuiraju određena sredstva za stipendije, pripravnike, grantove itd.

# Informiranje i slobodno vrijeme sa smisлом

## Uvod

Kako bi vlasti pružile dobre uvjete mladima za njihovo aktivno uključivanje, mlade je potrebno prethodno informirati o prilikama za: učešće u predstavničkim tijelima mladih, aktivizam u raznim omladinskim organizacijama, nevladinim i vladinim organizacijama, praksama, obukama, razmjenama, stipendijama itd. Informacija je slična znanju, ona je moć koju mladi čovjek može iskoristiti za lični razvoj. Svaki vrijedan podatak postaje informacija. Kako bi mladi izgradili sebe kao ličnosti koje će sutra doprinositi cjelokupnom društvu, korisno je, ako ne i neophodno, da mladi provode korisno svoje slobodno vrijeme. Kroz korisno iskorišteno slobodno vrijeme mladi dolaze do novih znanja, vještina i kontakata koje mogu iskoristiti za vlastiti napredak. Slično kao učešće, informiranje mladih je načelo politike prema mladima. Državni servisi za informiranje mladih čine Evropsku agenciju za informiranje i savjetovanje mladih (ERYICA). Ova agencija je sačinila *Evropsku povelju o informiranju mladih* 2004. g., koja definira šta pokriva opći informativni rad mladih. Ova povelja je ujedno i osnovni dokument koji regulira informiranje mladih u EU. Opći informativni rad mladih pokriva „sve teme od interesa za mlađe i može uključivati široki raspon aktivnosti: informiranje, savjetovanje, vođenje, podršku, uspostavljanje kontakata, obuku i treninge, umrežavanje i upućivanje na specijalizirane usluge“<sup>21</sup>. Aktivnosti informiranja mladih mogu se pružati putem informativnih centara mladih, putem usluga informiranja u drugim tijelima ili putem elektronskih i drugih medija. Principi ove povelje čine osnovu za minimalne standarde i kriterije kvalitete koji se trebaju uspostaviti u svakoj zemlji kao elementi sveobuhvatnog, usklađenog i koordiniranog pristupa informativnom radu mladih koji je dio politike za mlađe. Posebna pažnja u informiranju mladih prema ovoj povelji posvećena je informativnim centrima koji trebaju biti lako dostupni mladima i u kojima treba biti prijateljska atmosfera kako bi centar bio privlačan mladima. Informacije o kojima mladi imaju najveću potrebu da se informiraju su u vezi s prilikama za zapošljavanje, obrazovanje i provođenje slobodnog vremena. Najčešći kanali informiranja koje mladi koriste su: internet, a posebno društvene mreže poput Facebooka i Twittera, te televizija. Manjim dijelom mladi se informiraju i putem štampanih medija i radija. Ipak, za svaku strategiju prema mladima koja se kreira potrebno je unaprijed istražiti koji način informiranja mladih njima najviše odgovara, kako bi i segment informiranja bio uspješno definiran. Zakon o mladima FBiH podržava informiranje i savjetovanje mladih, kao i informiranje mladih o mogućnostima za provođenje slobodnog vremena sa smisalom, kroz različite aktivnosti prilagođene specifičnim grupama mladih.

## Pravni okvir

Budući da na državnom nivou ne postoji okvirni zakon o mladima, osnovni zakon kojima se reguliraju prava i obaveze mladih jeste Zakon o mladima Federacije BiH.

U Zakonu o mladima FBiH na više se mesta spominje informiranje mladih:

- **jačanje učešća i uključenja mladih i njihovog informiranja na svim nivoima odlučivanja u Federaciji kroz uređene mehanizme učestvovanja (cilj Zakona);**
- **mladi imaju pravo biti pravovremeno i istinito informirani o svim pitanjima koja su od interesa za njih (Član 6.);**

<sup>21</sup> Evropska povelja o informiranju mladih, 2004. g.

- **Vlada Federacije putem nadležnih ministarstava definirat će i zasnovati federalne grantove i transfere s namjenom unapređenja pojedinih oblasti specifičnih za pitanja mladih i omladinski sektor, s naglaskom na promotivne kampanje i informiranje mladih<sup>23</sup>.**

Prema ovom zakonu, informiranje je jedna od oblasti omladinskog sektora. Pored nadležnih vladinih tijela, vijeća mladih dužna su jačati učešće mladih i informirati mlade.

Prema zakonskoj definiciji rada s mladima, kreativno i planirano slobodno vrijeme mladih, ispunjeno smisalom, jeste dio rada s mladima i dio omladinskog sektora.

Nadležna ministarstva na federalnom i kantonalnom nivou te lokalne vlasti imaju zakonsku obavezu jačanja kapaciteta rada s mladima. Informiranje mladih i razvoj planiranog i kreativnog slobodnog vremena za mlađe su jedni od zadataka nadležnih institucija koji su i zakonom utvrđeni.

## Institucionalni okvir

Na državnom nivou Ministarstvo civilnih poslova BiH nadležno je za pitanja mladih. Iako u jako ograničenom kapacitetu i bez zakonskih okvira, ono je jedini organ na državnom nivou koji u svojoj nadležnosti ima mlade, pa i informiranje i slobodno vrijeme mladih. Federalno ministarstvo kulture i sporta nadležno je za provođenje Zakona o mladima FBiH i u poređenju s Ministarstvom civilnih poslova BiH ima mnogo šire ovlasti. Ovo ministarstvo nadležno je i za proces usvajanja sektorske politike prema mladima, programskog djelovanja za mlađe, strategije prema mladima te dijelova budžeta koji se tiču pitanja mladih. Centar za mlađe pri Federalnom ministarstvu kulture i sporta obavlja aktivnosti koje se odnose na saradnju s mladima u domenu kulture i sporta, te prati realizaciju postojećih programa u ovoj oblasti i iznalaže nove forme kulturnog i sportskog angažmana mladih. Ovaj centar sarađuje i s drugim federalnim ministarstvima, nevladinim organizacijama i institucijama koje se bave pitanjima mladih, te sarađuje s nadležnim kantonalnim organima i tijelima. Što se tiče informiranja mladih na nivou FBiH, Federalna komisija za pitanja mladih u okviru svojih nadležnosti ima ulogu predlagачa mjera za unapređenje informativne politike i transparentnosti prema mladima, te praćenje provođenja određenih evropskih dokumenata i konvencija o pravima mladih, između ostalih i Evropske povelje o informiranju mladih. Kantonalna ministarstva nadležna su za donošenje kantonalnih strategija prema mladima, a to su većinom ministarstva koja se bave obrazovanjem, naukom ili pak kulturom i sportom. Kantonalne komisije za pitanja mladih mogu predlagati aktivnosti vezane za kulturu i sport, slobodno vrijeme mladih, te određene mehanizme za poboljšanje informiranja mladih. Lokalne vlasti su također nadležne za donošenje politika i strategija prema mladima. U svim strategijama i politikama prema mladima informiranje mladih i njihovo slobodno vrijeme, kao i naprijed definirani dijelovi politike prema mladima, trebaju biti uključeni u ove strategije. Važno je napomenuti da je prije donošenja strategija prema mladima na bilo kojem nivou potrebno provesti istraživanje o trenutnom položaju i potrebama mladih. Dakle, važno je istraživanjem utvrditi na koji način se mladi najčešće informiraju kako bi prilagodili informacione sisteme mladima te koji su njihovi interesi i potrebe kako bi vlasti u saradnji s nevladinim organizacijama kreirali sadržaje prilagođene mladima.

## Okvir javnih politika

Najvažniji međunarodni strateški dokument u oblasti informiranja jeste *Evropska povelja o informiranju mladih*. Neke od šesnaest preporuka ove povelje su sljedeće<sup>23</sup>:

- **informativni centri mladih i usluge otvoreni su za sve mlađe bez iznimke i lako su dostupni. Informiranje mladih treba biti besplatno i objektivno;**

<sup>22</sup> Zakon o mladima Federacije BiH, član 23.

<sup>23</sup> Evropska povelja o informiranju mladih, 2004. g.

- ***informativni centri mladih i usluge osiguravaju jednakost pristupa informacijama svim mladima, bez obzira na njihovu životnu situaciju, porijeklo, spol, vjeroispovijest ili socijalni status. Posebna pažnja treba biti posvećena marginaliziranim grupama i mladima s posebnim potrebama;***
- ***dostupne informacije trebaju biti zasnovane na zahtjevima mladih i njihovim potrebama za informiranjem. Trebaju pokrивati sve teme koje mogu interesirati mlađe ljudi i trebaju se razvijati da biste u mogućnosti pokriti i nove teme. Informativni centri za mlađe trebaju biti kreativni i inovativni u svom izboru strategija, metoda i tehnika;***
- ***mladi trebaju imati mogućnost da učestvuju, na odgovarajući način, u raznim fazama informiranja mladih što može uključivati: identificiranje potreba za informiranjem, pripremanje i pružanje informacija, upravljanje i evaluaciju informativnih usluga i projekata, kao i vršnjačke aktivnosti;***
- ***informativni centri za mlađe i usluge za mlađe će sarađivati s drugim uslugama i tijelima mladih, posebno na njihovom geografskom području i povezivati se s posredničkim i drugim tijelima koja rade s mladima.***

Informiranje mladih u većini zemalja obavljaju centri za informiranje mladih, dok u nekim zemljama mlađe informiraju nevladine organizacije u saradnji s vlastima.

Prema Zakonu o mladima FBiH, informiranje je važan segment politike prema mladima. Mladi trebaju biti pravovremeno i istinito informirani o svim pitanjima koja su od interesa za njih. Kroz informiranje mladih vlasti uključuju populaciju mladih putem njihovih predstavničkih tijela (vijeća mladih) u proces odlučivanja o pitanjima koja ih se tiču.

U Evropskoj povelji o učestvovanju mladih u životu na lokalnom i regionalnom nivou, u dijelu politika koje se tiču sporta, slobodnog vremena i društvenog života, naglašeno je da „lokalni i regionalni organi vlasti trebaju podržati organizirane društveno-kulturne aktivnosti koje vode udruženja i organizacije mladih i centri zajednica – koje zajedno s porodicom i školom, ili poslovnim okruženjem, čine jedan od stubova društvene povezanosti u općini ili regiji. Ovo je idealan kanal za učešće mladih i implementiranje politike mladih u oblasti sporta, kulture, izrade rukotvorina i trgovine, umjetnosti i drugih formi kreativnosti i izražavanja, kao i u oblasti aktivnosti iz socijalnog fenomena”.

Slobodno vrijeme je i prema Zakonu o mladima FBiH jedan od programa djelovanja za mlađe na kojima vlasti trebaju raditi uz pomoć nevladinih organizacija, omladinskih udruženja, vijeća mladih i drugih institucija omladinskog sektora.

## Finansijski okvir

Informiranje mladih i slobodno vrijeme sa smislim stavke su koje lokalne vlasti finansiraju u određenoj mjeri kroz implementaciju strategija prema mladima. Neke lokalne zajednice koriste omladinske centre i lokalna omladinska udruženja kako bi informirali mlađe ili u tim centrima kreirali kreativne aktivnosti za mlađe različitih uzrasta. Slobodno vrijeme sa smislim također je najčešće organizirano u omladinskim centrima i omladinskim udruženjima. Informiranje mladih i slobodno vrijeme mladih finansirani su kroz strategiju prema mladima od lokalne zajednice ili kroz fondove nevladinih organizacija, finansirane od međunarodnih donatora.

Jedan od principa Evropske povelje o informiranju mladih jeste da bilo koji izvor finansiranja informiranja mladih ne smije ni na koji način djelovati u smjeru sprečavanja informativnih centara ili usluga mladih u primjeni svih principa Povelje.

### Izvori:

1. *Zakon o mladima Federacije BiH.*
2. *Vodič kroz Zakon o mladima Federacije BiH, Institut za razvoj mladih KULT, 2011. g.*
3. *Zakon o volontiranju Federacije BiH.*
4. *Mladi trebaju omladinsku politiku!, analiza položaja mladih i omladinskog sektora u BiH, Komisija za koordinaciju pitanja mladih i GIZ, 2008. g.*
5. *Evropska povelja o informiranju mladih, 2004. g.*
6. *Evropska povelja o učešću mladih u životu na općinskom i regionalnom nivou, 2003. g.*
7. *Evropska komisija, Bijela knjiga, 2001. g.*
8. *Studija Zašto sam isključen/a?, Institut za razvoj mladih KULT, 2013. g.*
9. Odgovori nadležnih ministarstava i institucija za pitanja mladih u Federaciji BiH vezanih za aktivnosti na pitanju mladih:
  - Federalni zavod za zapošljavanje;
  - Federalno ministarstvo kulture i sporta;
  - Federalno ministarstvo rada i socijalne politike;
  - Federalno ministarstvo raseljenih osoba i izbjeglica;
  - Federalno ministarstvo prometa i komunikacija;
  - Federalno ministarstvo unutrašnjih poslova;
  - Federalno ministarstvo prostornog uređenja;
  - Federalno ministarstvo energije, rudarstva i industrije.
10. Internetske stranice nadležnih ministarstava za pitanja mladih u Federaciji BiH:
  - [www.fmks.gov.ba](http://www.fmks.gov.ba);
  - [www.fmroi.gov.ba](http://www.fmroi.gov.ba);
  - [www.fzzz.ba](http://www.fzzz.ba);
  - [www.fmrsp.gov.ba](http://www.fmrsp.gov.ba);
  - [www.fmpik.gov.ba](http://www.fmpik.gov.ba);
  - [www.fmup.gov.ba](http://www.fmup.gov.ba);
  - [www.fmpu.gov.ba](http://www.fmpu.gov.ba);
  - [www.fmeri.gov.ba](http://www.fmeri.gov.ba).

## Metodologija

Podaci prikazani na stranicama koje slijede rezultat su istraživanja položaja i potreba mladih provedenog u periodu između 1.5. i 31.7.2013. godine na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine.

Prikupljanje podataka urađeno je pomoću dvije statističke metode, kvantitativne i kvalitativne metode te je interpretacija rezultata prikazana kao kombinacija nalaza te dvije metode. Za kvantitativnu metodu odabранo je "licem u lice" anketiranje kao jedan od najpouzdanijih načina prikupljanja podataka. Anketari, također mladi, birali su ispitanike metodom slučajnog odabira mladih u dobi između 15 i 30 godina starosti tako što su birali svaki peti stan / kuću u određenom naselju i u stanu / kući također slučajnim odabirom birali osobu u dobi između 15 i 30 godina koja je posljednja imala rođendan.

Na ovaj način odabrana su 943 ispitanika koji predstavljaju reprezentativan uzorak populacije mladih u dobi između 15 i 30 godina, jer je svaka mlada osoba u Federaciji Bosne i Hercegovine imala podjednaku vjerovatnoću ulaska u uzorak. Prilikom biranja uzorka ispoštovani su kriteriji određenih demografskih karakteristika značajnih za poređenje rezultata tako da se uzorak sastoji od približno jednakog broja žena i muškaraca te približno jednakog broja mladih koji žive u gradskim i vangradskim sredinama. Anketiranje je imalo stopu odbijanja od 15%.

Reprezentativnost uzorka je, osim načinom slučajne metode odabira ispitanika, određena i veličinom uzorka, odnosno, brojem anketiranih mladih koji je kod ovog istraživanja iznosio 943. Uzorak ove veličine ima grešku uzorka od oko 3% s nivoom pouzdanosti od 95%. Greška uzorka mora postojati u svakom istraživanju koje tretira uzorak određene populacije, a ne cijelu populaciju zbog toga što rezultati koje dobijemo iz uzorka u ukupnoj populaciji znače procjene koje kao takve ne mogu biti 100% precizne i moraju imati određeni procent greške. U praktičnom primjeru ovog istraživanja to znači da svi dobiveni rezultati mogu biti veći ili manji za 3%. Naprimjer, ako kažemo da je 67,1% mladih u FBiH nezaposleno, to znači da s 95% sigurnosti možemo tvrditi da procent nezaposlenih mladih iznosi između 64,1% i 70,1% ( $67,1\% \pm 3\%$ ).

Za analizu prikupljenih podataka korišten je SPSS, programski paket namijenjen statističkoj analizi podataka. Analizirani podaci su, uz poštivanje svih kriterija uporedivosti podataka, poređeni s podacima Statističkog ureda Evropskih zajednica – EUROSTAT. Također, u svakoj prilici kada je to bilo moguće, poređenje je rađeno i s rezultatima istraživanja položaja i potreba mladih provedenog na teritoriji BiH tokom 2008. godine. U daljem tekstu podaci iz navedenog istraživanja nazvani su "Istraživanje 2008". Poređenja su vršena kako bi se dobio uvid u položaj mladih u FBiH u odnosu na položaj mladih u zemljama EU te položaj kakav su mladi imali 2008. godine u BiH.

Osim spomenutih baza podataka, korišteni su i podaci državnih institucija: Federalni zavod za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine i Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.

Kvalitativni dio istraživanja proveden je metodom fokusnih grupa na kojima su predstavnici mladih (u dobi između 15 i 30 godina) diskutirali o svim temama značajnim za mlade, prilikom čega su dali konkretna objašnjenja pojedinih rezultata te preporuke za dalji rad na poboljšanju položaja mladih svim relevantnim učesnicima tog procesa. U sklopu istraživanja održane su 4 fokusne grupe. Učesnici fokusnih grupa odabrani su putem javnog poziva objavljenog na stranici [www.mladi.org](http://www.mladi.org), a odabrani su na način da se zadovolje kriteriji spolne ravnopravnosti, tipa naselja (gradsko i vangradsko) i status aktivnosti u NVO sektoru, jer je pretpostavljeno da postoje razlike između aktivnih i neaktivnih mladih.

Rezultati kvantitativnog dijela istraživanja prikazani su u tabelama i grafikonima te ukratko interpretirani kroz objašnjenja u kraćim tekstovima. U svrhu dodatnog pojašnjavanja kvalitativnih rezultata navođene su izjave učesnika s fokusnih grupa u citatima, uz poštivanje anonimnosti učesnika.

		CIJELI UZORAK	GRADSKE SREDINE	VANGRADSKЕ SREDINE
Broj ispitanika		943	389	554
<b>SPOL</b>	Muškarci	49%	47%	51%
	Žene	51%	53%	49%
<b>RADNI STATUS</b>	Zaposleni	17%	18%	16%
	Nezaposleni	25%	23%	27%
	Učenici i studenti	54%	54%	55%
	Ostali (neaktivni)	4%	5%	3%
<b>BRAČNI STATUS</b>	Neudata/Neoženjen	88%	87%	88%
	Udata/Oženjen	9%	10%	9%
	Nešto drugo	3%	3%	3%
<b>DOB</b>	15-19	51%	49%	52%
	20-24	32%	30%	32%
	25-29	18%	21%	16%
<b>BROJ ČLANOVA DOMAĆINSTVA</b>	1	1%	1%	1%
	2	7%	11%	5%
	3	23%	24%	23%
	4	42%	44%	40%
	5	17%	12%	20%
	6+	10%	8%	11%

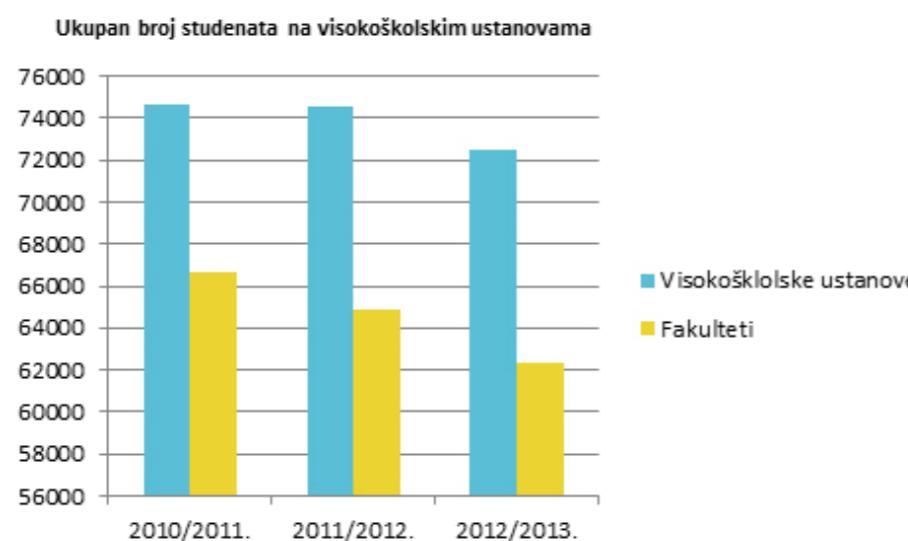
## Opći podaci

**Na upis u osnovne i srednje škole te visokoškolske ustanove pristigle su "baby bloom" generacije. Osim toga, procjenjuje se da je od 1995. godine do danas Bosnu i Hercegovinu napustilo više od 150.000 mladih ljudi.**

Jedna od mnogih posljedica demografskog trenda starenja stanovništva, koje je, između ostalog, uzrokovano i niskim ili negativnim stopama prirodnog priroštaja u BiH u posljednje dvije decenije, jeste i opadanje broja mladih u obrazovnom sistemu. Dodatni razlog smanjenju broja mladih u obrazovnom sistemu jeste i odlazak mladih iz BiH. Prema procjenama Instituta za razvoj mladih KULT, u periodu 1995–2013. više od 150.000 mladih ljudi napustilo je BiH.

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku FBiH u školskoj 2012/2013. godini na visokoškolske ustanove u Federaciji BiH upisano je 72.460 studenata, od čega 86% na državnim fakultetima, 11% na privatnim visokoškolskim ustanovama, a 3% na umjetničkim akademijama, vjerskim fakultetima i visokim školama.

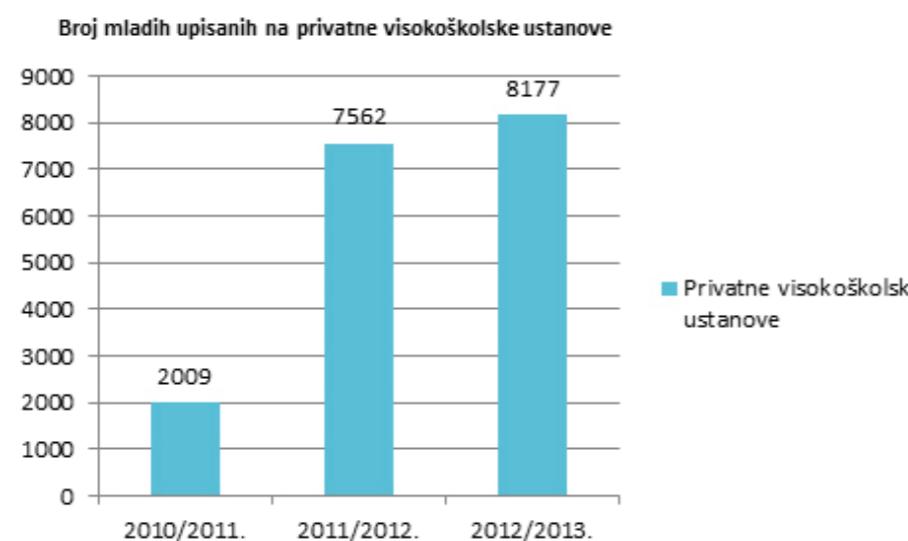
Graf 1. Promjene u broju studenata upisanih na visokoškolske ustanove



Izvor: Federalni zavod za statistiku

Zanimljiv je primjetni trend pada upisa na državne fakultete za oko 12% u odnosu na školsku 2010/2011. godinu te trend porasta upisa na privatne visokoškolske ustanove, gdje se broj upisanih studenta u odnosu na 2011. godinu povećao 4 puta u školskoj 2012/2013. godini.

Graf 2: Promjene u broju studenata upisanih na privatne visokoškolske ustanove



Izvor: Federalni zavod za statistiku

Iz diskusija na fokusnim grupama može se zaključiti da mlađi imaju podijeljeno mišljenje o obrazovanju na privatnim visokoškolskim ustanovama. Jedan dio mlađih smatra da vlasti nisu smjele dozvoliti otvaranje privatnih visokoškolskih ustanova dok drugi tvrde kako su privatne obrazovne ustanove obogatile ponudu u visokoškolskom obrazovanju.

Ono u čemu se svi slažu jeste da nadležne institucije trebaju voditi računa o kvaliteti rada privatnih visokoškolskih ustanova.

„Privatni fakulteti su problem, svima se daju dozvole bez da se provjeri kvalitet i ko god nije mogao završiti na državnom fakultetu može na privatnom, a vrednuje se isto. To bi trebalo promijeniti, da se ne radi izjednačavanje diploma sa državnog i privatnog.“ (Bihać, muško)

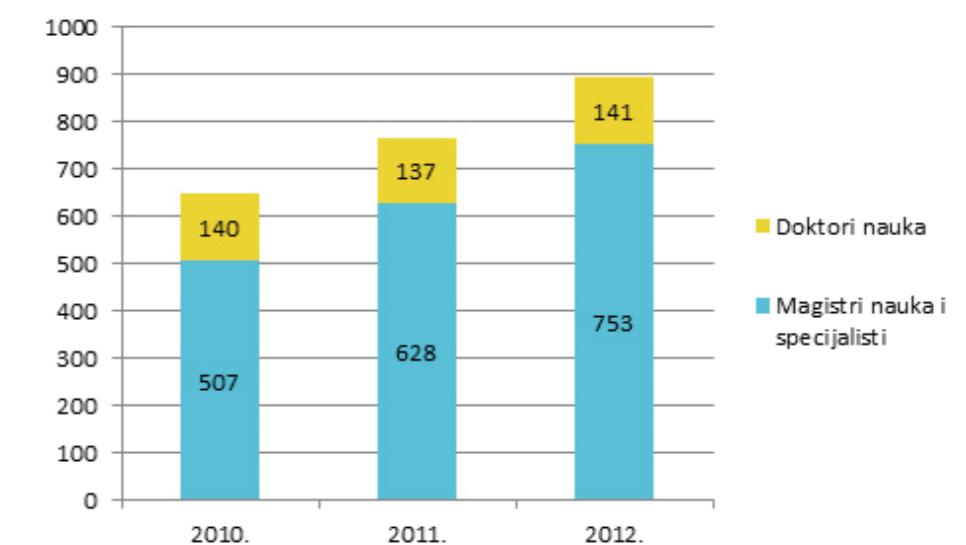
„Ima i privatnih fakulteta koji su jako priznati, gdje dolaze studenti iz drugih zemalja da studiraju ovdje.“ (Tuzla, žensko)

„Moj brat studira na jednom privatnom fakultetu, skoro je i završio i oni su stvarno napredni. Kada vidim što sve oni rade na tom fakultetu i usporedim sa svojim obrazovanjem na državnom fakultetu mogu reći da su daleko ispred.“ (Sarajevo, muško)

„Problem je u nikakvoj evaluaciji ni javnih ni privatnih fakulteta. Kad bi se radile evaluacije vidjelo bi se ko je u čemu bolji, neka to onda radi.“ (Sarajevo, muško)

Broj osoba koje su stekle zvanje magistra je u porastu, dok je broj osoba s titulom doktora nauka približno isti. U vezi s visokoobrazovanim kadrom u BiH zanimljivo je spomenuti i podatak iz UNESCO-ve publikacije Science, Technology and Economic Development in South Eastern Europe, gdje se navodi da je 79% istraživačkih inženjera, 81% magistara nauke i 75% doktora nauka napustilo zemlju.

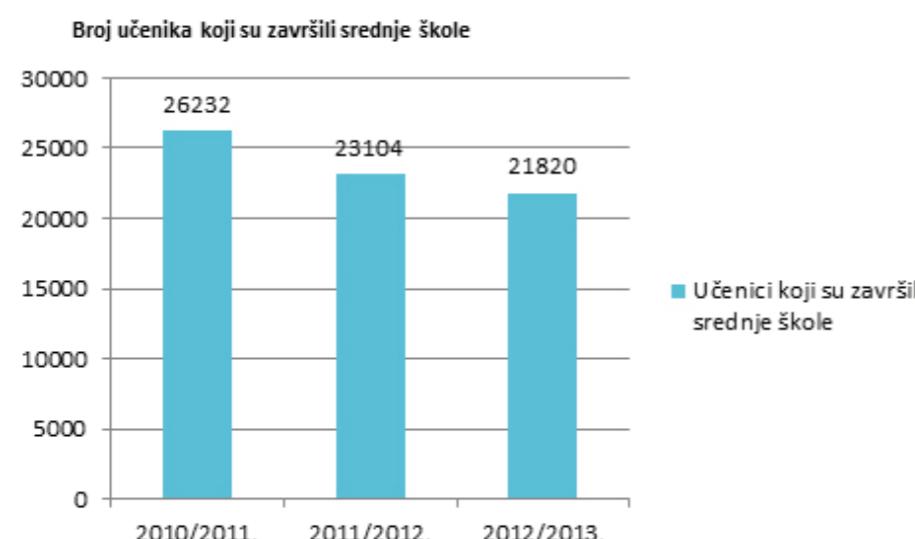
Graf 3. Promjene u broju osoba koje su stekle naučni naslov



Izvor: Federalni zavod za statistiku

Također, broj srednjoškolaca koji su završili školovanje je u padu. U posljednje tri godine broj srednjoškolaca manji je za 4.412. Bez promjene u odnosu na istraživanje 2008, i dalje najveći broj učenika završava tehničke, stručne / strukovne i srodne škole (72%), zatim gimnazije (25%), te učiteljske, umjetničke i vjerske škole (3%). Broj učenika s poteškoćama u razvoju upisanih u srednje škole je nepromijenjen u posljednje tri godine.

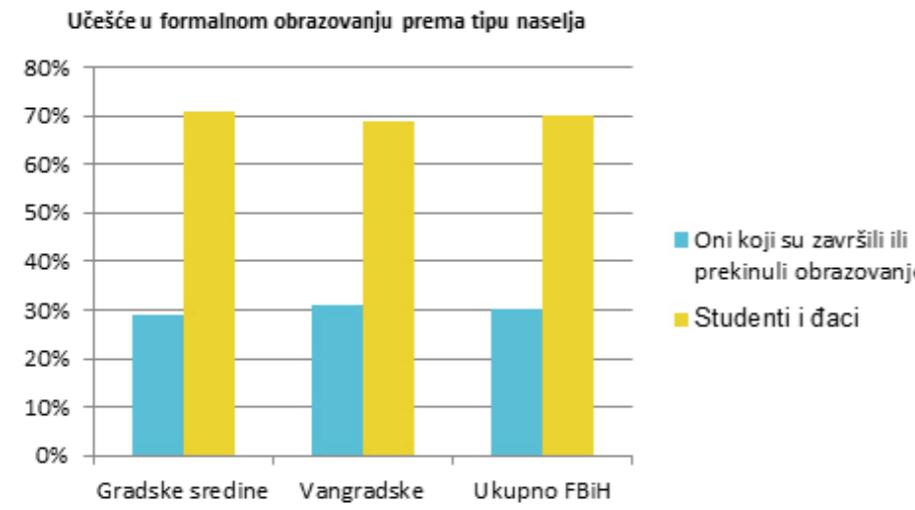
Graf 4: Promjene u broju učenika koji su završili srednje škole



Izvor: Federalni zavod za statistiku

Od ukupnog broja mladih u FBiH u dobi od 15 do 29 godina, 30% ih je završilo ili prekinulo obrazovanje, dok je 70% uključeno u sistem formalnog obrazovanja bez znatne razlike između gradskih i vangradskih sredina, ali s razlikom po spolu, za 10% veći je broj žena uključenih u formalno obrazovanje u odnosu na muškarce.

Graf 5: Učešće u formalnom obrazovnom sistemu (% mladih u dobi od 15 do 29 godina)



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

## Odabir smjerova

### Društveni i humanistički smjerovi i dalje okupljaju najveći broj studenata.

U odnosu na rezultate istraživanja za BiH iz 2008. godine, nije došlo do značajnih promjena u izboru smjerova na visokoškolskim ustanovama. Najveći broj studenata je i dalje na društvenim i humanističkim programima.

Međutim, za razliku od 2008. kada nije postojala razlika između manjih i većih gradova u BiH i visokoškolskog usmjerenja, rezultati iz 2013. pokazuju kako je za čak 12% manji broj mladih iz vangradskih sredina nego iz gradskih koji studiraju društvene i humanističke nake.

Istovremeno, porastao je broj mladih iz vangradskih sredina koji studiraju na fakultetima prirodnog i tehničkog usmjerenja s 8% u 2008. godini na 15% u 2013. godini. S druge strane, opao je broj mladih iz gradskih sredina na ovim smjerovima te se cijelokupni omjer mladih iz vangradskih i gradskih sredina u odnosu na odabir studija prirodnog i tehničkog smjera promjenio, tako da je u 2013. broj mladih iz vangradskih sredina koji studiraju prirodne i tehničke nake veći od broja mladih iz gradskih sredina (u 2008. je bilo obratno).

S druge strane, zahtjevi na tržištu rada, a prema analizama i istraživanjima Federalnog zavoda za zapošljavanje i kompanija za posredovanje prilikom zapošljavanja, navode kako su u 2013. godini najtraženija sljedeća zanimanja: inžinjeri informatike, inžinjeri elektrotehnike, inžinjeri mašinstva, magistri farmacije, građevinci, zavarivači, šivači i trgovci (komercijalisti). Istovremeno, najviše nezaposlenih registriranih na birou ima zanimanje ekonomiste, pravnika i socijalnog radnika.

Broj mladih na magisteriju ili doktoratu u 2008. godini bio je jednak između mladih iz vangradskih i gradskih sredina dok se u 2013. ovaj odnos promjenio te sada na studiju magisterija ili doktorata imamo za 2% veći broj mladih iz vangradskih sredina.

Tabela 1: Nivo obrazovanja koji trenutno pohađaju učenici i studenti  
(% mladih između 15 i 29 godina upisanih na srednje i visokoškolsko obrazovanje)

	Gradske sredine FBiH (2013)	2008.*	Vangradske sredine FBiH (2013)	2008*	FBiH (2013)	BiH (2008)*
Srednja stručna škola – trogodišnja	1%	3%	3%	9%	2%	8%
Srednja škola –	37%	32%	47%	40%	43%	38%
Viša škola – dvije godine dodatnog obrazovanja	3%	9%	1%	7%	2%	7%
Fakultet – društvene i	36%	32%	24%	32%	29%	32%
Fakultet – prirodne i tehničke nake	11%	13%	15%	8%	13%	9%
Fakultet – medicina i	4%	10%	2%	3%	3%	4%
Magisterij ili doktorat	3%	1%	5%	1%	4%	1%

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

\*Poređenje s istraživanjem u BiH (2008)

**Veći broj žena nego muškaraca u visokoškolskim ustanovama, razlike bazirane na spolu značajno primjetne u odabiru fakulteta. Još uvijek imamo „muška“ i „ženska“ zanimanja.**

Razlike zasnovane na spolu prisutne su u visokoškolskom obrazovanju i to u „korist“ žena kojih je za 12% više nego muškaraca kada govorimo o učešću na visokoškolskim studijama. Razlika je duplo manja nego u BiH 2008. godine, kada je za 24% više žena nego muškaraca bilo prisutno u visokoškolskom obrazovanju.

Od ukupno 24 fakulteta u FBiH u 2013. godini na njih 15 veći je udio žena nego muškaraca i to najčešće u značajnoj mjeri.

Zanimljivo je da spol ima veliki utjecaj na odabir fakulteta, odnosno budućeg zanimanja. U FBiH izraženo je prisustvo podjele zanimanja na muške i ženske.

U tabelama ispod prikazane su razlike u upisima na pojedine fakultete u odnosu na spol.

Tabela 2: Studiji koje više biraju muškarci (% muškaraca i žena upisanih na određene studije)

Fakulteti	Muškarci	Žene
Informacijske tehnologije	90%	10%
Sport i tjelesni odgoj	84%	16%
Mašinstvo i računarstvo	82%	18%
Mašinski	76%	24%
Kriminalistica, kriminologija i sigurnosne studije	75%	25%
Politehnički	74%	26%
Rudarsko-geološko-građevinski	69%	31%
Elektrotehnički	67%	33%
Šumarski	67%	33%
Građevinski	64%	36%
Saobraćaj i komunikacije	62%	38%
Veterinarski	61%	39%

Izvor: Federalni zavod za statistiku

Tabela 3: Studiji koje više biraju žene (% žena i muškaraca upisanih na određene studije)

Fakulteti	Žene	Muškarci
Edukacijsko-rehabilitacijski	85%	15%
Farmaceutski	83%	17%
Prirodno-matematički	66%	34%
Tehnološki	64%	36%
Filozofski	60%	40%
Pedagoški	59%	41%
Medicinski	59%	41%
Metalurški	58%	42%
Arhitektonski	57%	43%
Stomatološki	57%	43%

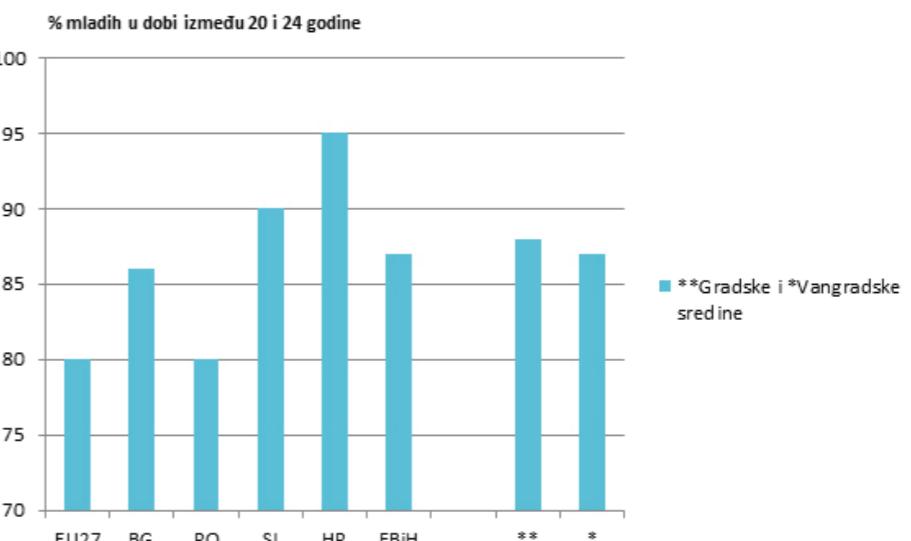
Izvor: Federalni zavod za statistiku

**FBiH je na nivou zemalja članica EU kada je riječ o postotku osoba u dobi između 20 i 24 godine sa završenom četverogodišnjom srednjom školom ili višim nivoom obrazovanja.**

Projek zemalja članica EU kada je riječ o procentu osoba u dobi između 20 i 24 godine sa završenom četverogodišnjom srednjom školom ili višim nivoom obrazovanja od 2006. do 2012. godine porastao je sa 78% na 80%. Projek FBiH 2013. godine u odnosu na projek BiH 2008. godine porastao je sa 68% na 87%, što FBiH stavlja iznad EU projekta. No, prosjeci susjednih zemalja poput Slovenije (90%) i Hrvatske (95%) još uvijek su iznad projekta FBiH.

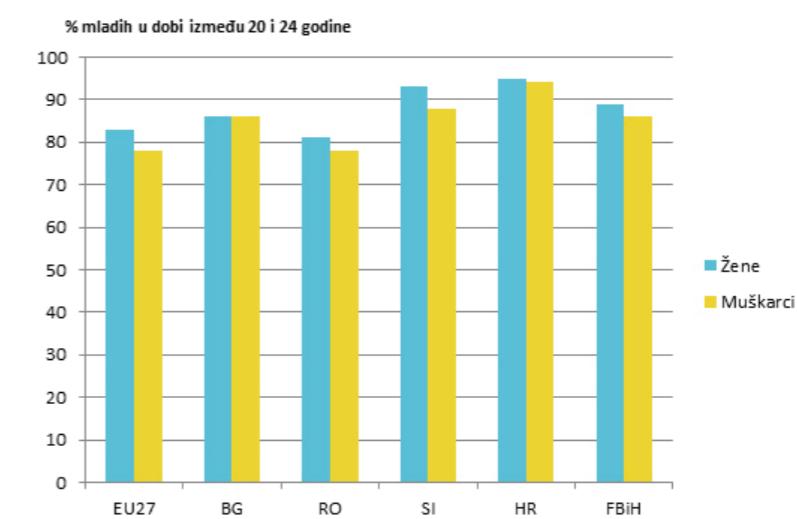
Razlika u udjelu mladih sa završenom četverogodišnjom srednjom školom ili višim nivoom obrazovanja između gradskih i vangradskih sredina u FBiH nije značajna i iznosi tek 1%.

Graf 6: Udio mladih u dobi između 20 i 24 godine koji su završili četverogodišnje srednjoškolsko obrazovanje ili viši nivo obrazovanja



Izvor: Eurostat (2012), Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Graf 7: Procent žena i muškaraca u dobi između 20 i 24 godine koji su završili četverogodišnje srednjoškolsko obrazovanje ili viši nivo obrazovanja



Izvor: Eurostat (2012), Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

## Prosječna dob studenata

Prosječna dob studenata u FBiH je 20,6 godina, što ne odstupa značajno od prosjeka zemalja članica EU. Razlika između gradskih i vangradskih sredina kao i razlika između muškaraca i žena nije značajna kada je riječ o prosječnoj dobi studenata.

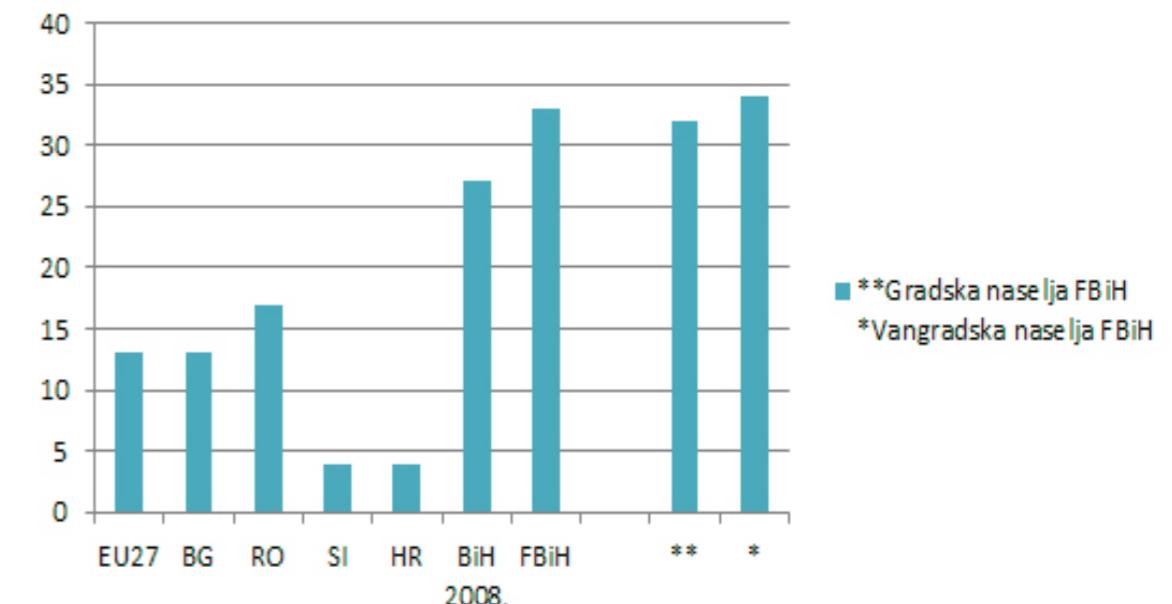
Graf 8: Prosječna dob studenata u FBiH



Izvor: Eurostat (2011), Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Graf 9: Procent mladih u dobi između 18 i 24 godine koji su najviše završili srednje trogodišnje obrazovanje i nisu nastavili obrazovanje

% mladih u dobi između 15 i 24 godine



Izvor: Eurostat (2012), Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Muškarci češće prerano napuštaju obrazovni sistem i ostaju na nivou srednjoškolskog trogodišnjeg obrazovanja. Za 11% veći je broj muških ispitanika koji su završili tri razreda srednje škole i nisu nastavili dalje obrazovanje nego što je to slučaj kod žena. U FBiH čak 38% mladih muškaraca spada u kategoriju onih koji prerano napuštaju obrazovni sistem. Kod žena je taj procent 27%. Razlika između muškaraca i žena na nivou EU27 iznosi 4%, a u pojedinim zemljama još i manje, kao na primjer u Bugarskoj, Rumuniji i Hrvatskoj, gdje iznosi 1%.

## Prerano napuštanje obrazovanja

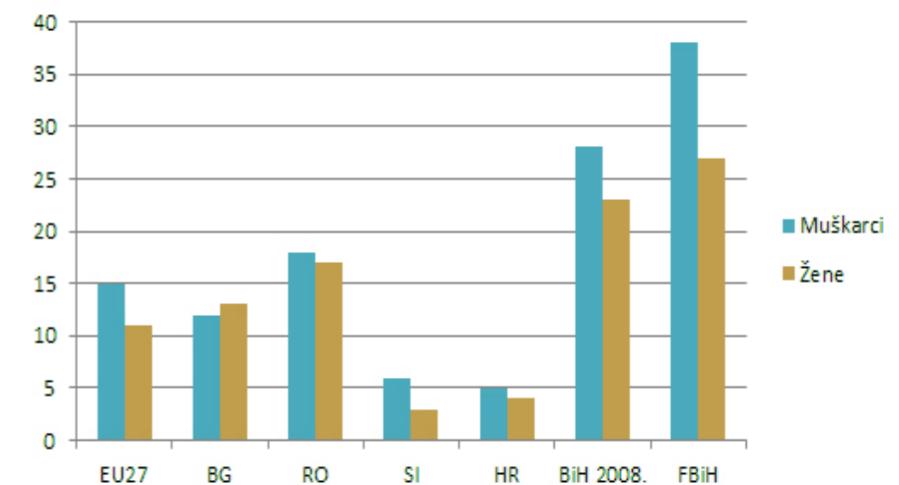
### U odnosu na prosjek zemalja EU, FBiH ima natprosječan broj mladih ljudi koji prerano napuštaju obrazovanje.

Prema kriterijima Evropske unije, mladi u dobi između 15 i 24 godine koji su najviše završili srednju trogodišnju školu i nisu nastavili dalje obrazovanje (formalno ili neformalno) posmatraju se kao grupa mladih koja prerano napušta obrazovni sistem.

Procent mladih koji prerano napuštaju obrazovni sistem je u zemljama EU27 u 2012. godini iznosio približno 13%, dok je u Federaciji Bosne i Hercegovine u 2013. godini taj procent čak 33%. Razlika između gradskih i vangradskih sredina je 2%, odnosno, za 2% veći je procent mladih iz vangradskih sredina koji prerano napuštaju obrazovanje.

Graf 10: Procent žena i muškaraca u dobi između 18 i 24 godine koji su najviše završili srednje trogodišnje obrazovanje i nisu nastavili obrazovanje

% muškaraca i žena u dobi između 15 i 24 godine



Izvor: Eurostat (2012), Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

**Finansijske poteškoće i dalje su najveći razlog zbog kojeg mladi ljudi ne nastavljaju školovanje. Dodamo li tome i one koji školovanje nisu nastavili jer su počeli raditi, možemo zaključiti da više od polovine mlađih koji ne nastavljaju školovanje to čini zbog direktnog ili indirektnog utjecaja novca.**

Razlozi za nenastavljanje daljeg školovanja u grupi mlađih iz FBiH koji su završili svoje učešće u sistemu formalnog obrazovanja najčešće su finansijske prirode. Do istog podatka došlo je i istraživanje na nivou BiH iz 2008. godine.

Zabrinjavajući je podatak da 25% mlađih koji ne nastavljaju školovanje kao razlog navode da „nisu u tome vidjeli neki smisao“. Ovakav odgovor je, u skoro istom procentu, prisutan i u istraživanju iz 2008. godine.

Tabela 4: Razlozi zbog kojih mlađi napuštaju obrazovanje

Ispitanici	FBIH 2013	BiH 2008
Zbog finansijskih razloga	34%	43%
Pronašao sam stalno zaposlenje	27%	14%
Nisam u tome video/la neki smisao	25%	26%
Zbog obaveza u vezi poljoprivrednih poslova kod kuće	7%	14%
Zbog obaveza u kući (kućanski poslovi)	5%	4%

Izvor: Institut za razvoj mlađih KULT, istraživanje položaja mlađih u FBiH (2013)

U razgovorima na fokusnim grupama učesnici su naveli veliki broj mišljenja koja objašnjavaju ovaj odgovor i idu u prilog tezi da od obrazovanja „nema koristi“.

„Dosta mojih školskih prijatelja i prijateljica neće nastaviti obrazovanje, neće ići na fakultet jer od toga nema nikakve koristi.“ (Visoko, žensko)

„Ja nisam htio na fakultet, šta će mi to, samo bezveze da trošim, a ništa mi ne poboljšava šanse za zapošljavanje kasnije.“ (Kakanj, muško)

„Ljudi koji su sa mnom studirali, a da su našli posao nakon fakulteta još uvijek nisam upoznao.“ (Iličić, muško)

„A na kraju, šta ovdje prolazi? Najviše rade ljudi sa srednjom školom, prodavnice, frizeri, komercijalisti.“ (Sarajevo, žensko)

„Ja sam diplomirani pravnik, upisala sam magisterij, ne mogu da ga završim, trebam da platim još, a nemam para. Ne znam ni šta bih s tim.“ (Sarajevo, žensko)

## Stipendiranje mlađih

**Iako najveći broj mlađih napušta obrazovni sistem zbog razloga finansijske prirode, finansijska pomoć mlađima u procesu obrazovanja je nedovoljna. 88% mlađih u FBiH ne prima nikakvu stipendiju.**

Od ukupno 10% mlađih koji primaju stipendiju, 5% ih stipendiju dobija od općine, 3% od kantona, a 2% iz nekog drugog izvora (inozemna stipendija ili stipendija privrednog subjekta).

Mjesečni iznosi stipendija najčešće su između 100 i 200 KM (64%). Mlađih koji primaju stipendiju u iznosu do 100 KM mjesečno ima 27%.

Što se tiče finansijske podrške učenicima u procesu obrazovanja, učesnici na fokusnim grupama kažu kako smatraju da je ta podrška nedovoljna te da veliki broj nadarenih mlađih ne ostvari svoje potencijale upravo zbog loše društveno-ekonomskih situacija. Smatraju da su stipendije nedovoljne i brojem, ali i samim iznosom stipendiranja, te da je u oblasti dodjele stipendija potrebna veća transparentnost (sumnjuju na korupciju i nepotizam prilikom dodjele stipendija). No, ne vide da će se situacija s finansijskom podrškom obrazovanju uskoro poboljšati. Nekoliko učesnika na fokusnim grupama iznijelo je zanimljiv komentar o tome kako bi bilo

dobro da se napravi razlika između stipendija koje imaju smisao „socijalnih davanja“ i stipendija koje su nagrada za dobre rezultate u obrazovanju. U svakom slučaju, postoji izražena potreba za određivanjem jasno preciziranih kriterija za dodjelu stipendija.

## Obrazovanje u svrsi zapošljavanja

**Mlađi ne vjeruju da će im obrazovanje koje su stekli ili još uvijek stječu pomoći da se zaposle u struci. Ovakvo negativno mišljenje prisutno je već najmanje pet godina.**

Samo 30% mlađih u FBiH smatra da će im obrazovanje koje su stekli ili još uvijek stječu u velikoj mjeri pomoći da se zaposle u struci. Mišljenje o tome da sistem formalnog obrazovanja kakav je trenutno u FBiH ne može osigurati znanja i vještine potrebne za zaposlenje u struci jednako je negativno među mlađima u gradskim i vangradskim sredinama. Slične rezultate dalo je i prethodno istraživanje GTZ-a iz 2008. godine, te se može zaključiti da u proteklih pet godina nije bilo promjena nabolje kad je riječ o ovome.

Tabela 5: Mišljenje mlađih u kojoj mjeri njihovo obrazovanje može osigurati zaposlenje u struci

	BiH*	FBIH	Veći gradovi BiH	Gradska naselja FBiH	Manji gradovi BiH	Vangradska naselja FBiH
Nikako	10%	9%	7%	7%	11%	10%
Neznatno	14%	11%	10%	12%	15%	11%
Donekle	37%	45%	44%	46%	37%	45%
U velikoj mjeri	27%	30%	26%	29%	14%	30%
Ne zna	12%	4%	14%	5%	13%	4%

Izvor: Institut za razvoj mlađih KULT, istraživanje položaja mlađih u FBiH (2013), istraživanje u BiH (2008)

Mlađi smatraju kako tokom procesa formalnog obrazovanja nemaju priliku stечi dovoljno znanja i vještina potrebnih za kasniji rad bez obzira o kojoj struci je riječ, zbog čega se ne bi usudili raditi odmah nakon završene škole ili fakulteta. Takvu situaciju prvenstveno objašnjavaju nedostatkom praktične nastave, nedovoljnim brojem radnih mjeseta, neuređenošću tržišta rada, ali i tvrdnjama da nastavni kadar ne ide ukorak sa svjetskim trendovima i napretkom u nauci.

„Ljudi kada se i zaposle u struci tek onda shvate šta im je posao. Preopširno je obrazovanje, a na kraju ne znaš ono što trebaš.“ (Kakanj, muško)

„Meni najviše smeta kada nam profesori kažu kako je u njihovo vrijeme trebalo znati puno više i kako su oni nama spustili kriterij. Pa zašto ste spustili kriterij?“ (Visoko, žensko)

„Fali plan i program i poštivanje tog programa, te ga treba revidirati svakih, naprimjer, pet godina, jer se milion novih informacija otkriva svaki dan, a mi učimo iz knjiga starih preko 50 godina. Profesori ne idu ukorak sa vremenom i nas vuku nazad.“ (Travnik, muško)

## Kvalitet nastave

### Nedostatak praktične nastave mladi vide kao najveći problem u polju formalnog obrazovanja te smatraju kako je to najneophodnije izmijeniti.

Manjak praktične nastave, preopširni nastavni planovi i programi, odnos i nestručnost nastavnika i profesora te nedostatak stipendija / kreditiranja, naročito u visokom obrazovanju, mladi smatraju najvećim problemima formalnog obrazovanja.

Nedostatak praktične nastave izdvojen je kao jedan od najvećih problema i prilikom istraživanja položaja mladih na nivou BiH iz 2008. godine, kada je 19% mladih iz većih gradova BiH i 21% mladih iz manjih gradova BiH navodilo nedostatak praktične nastave kao element koji je najneophodnije mijenjati na polju formalnog obrazovanja.

Tabela 6: Mišljenje mladih o tome šta su najveći problemi na polju formalnog obrazovanja

	FBiH	Gradska naselja	Vangradска naselja
Manjak prakse u nastavi	32%	29%	34%
Odnos i nestručnost nastavnika	20%	23%	18%
Preopširni nastavni programi	20%	18%	21%
Nedostatak stipendija / kreditiranja	13%	13%	14%

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

U diskusijama na održanim fokusnim grupama mladi su dodatno pojasnili problem praktične nastave. Navode mnoštvo primjera negativnih posljedica toga što u procesu formalnog obrazovanja nisu imali nikako ili su imali vrlo malo prilika da znanje usvajaju na praktičan način. Svi učesnici fokusnih grupa se slažu u mišljenju da je više praktične nastave neophodno kako bi bili spremni za tržište rada. Problem vide i u prevelikom broju studenata, te to smatraju glavnim uzrokom nedostatka praktične nastave i nemogućnosti profesora da se dovoljno posvete podučavanju studenata. Smatraju da bi fakulteti trebali biti bolje opremljeni kako bi se dio praktične nastave mogao izvoditi u prostorijama fakulteta, a ne javnih ustanova (naprimjer, u slučaju zdravstvenih zanimanja) gdje, kako tvrde, praksa, ako je i ima, često bude svedena na „reda radi“ nivo.

„Ja sam laborant, a nikada u školi nisam vidjela ni kako šprica izgleda, nego samo učimo teoriju i pišemo kao djeca u osnovnoj.“ (Sarajevo, žensko)

„Ili bih nekoga ubila ili ugrozila nečiji život. Nisam imala praksu.“ (Konjic, žensko)

„Mi imamo praksu koja je vezana za teoriju, ali radimo sa instrumentima koji su prestali da se upotrebljavaju i sada kada završimo školu nemamo ništa od našeg znanja.“ (Sarajevo, žensko)

„Ne možemo reći da je naš obrazovni sistem toliko loš u poređenju sa nekim drugim zemljama, ali je problem što se kod nas u praksi ne primjenjuje ta teorija koju učimo kroz 15 godina školovanja.“ (Travnik, muško)

## Percepcija obrazovnog sistema

### Mladi smatraju da je obrazovni sistem prepun različitih problema koji se moraju rješavati što je moguće prije.

Dodatni problem koji je usko povezan s nemogućnošću izvođenja praktične nastave jeste i materijalno-tehnička neopremljenost škola / fakulteta te preopširno gradivo. Mladi smatraju da su nove mašine i adekvatno opremljeni kabineti za rad prijeko potrebni za kvalitetnije izvođenje nastave iz svih stručnih predmeta bez

obzira o kojem zanimanju je riječ. Na fokusnim grupama istaknuti su i pojašnjeni i drugi problemi formalnog obrazovanja poput neusklađenosti obrazovnog sistema s tržištem rada, zastarjelim metodama, tehnikama i znanjima, neadekvatnim profesorima, uplitanjem politike i „biznisa“ u obrazovni sistem. Poznaju veliki broj profesora koji se bave politikom i / ili vlastitim privatnim biznisom, što smatraju sukobom interesa. O odnosu nastavnika i profesora prema učenicima i studentima prevladava stav da je to „od profesora do profesora“ te navode dosta negativnih, ali i pozitivnih primjera. Kao pozitivne primjere navode nastavnike i profesore koji iskazuju poštovanje u odnosu s učenicima i studentima. Više poštovanja od profesora prema učenicima bi se mnogo cijenilo.

„Nerazmjer tržišta rada i obrazovanja i svih drugih službi je ogroman. Konkretno, odsjek za produkciju postoji, ljudi su diplomirali, a ispostavilo se da u sistematizaciji radnih mesta nije postojalo mjesto producenta.“ (Travnik, muško)

„Najbitniji predmet u mojoj školi koji imam osam časova sedmično, ja ne znam ništa upravo zato što profesorica kaže da ne moramo ni dolaziti na časove.“ (Kakanj, žensko)

„Na fakultetima ne postoji niko iznad profesora. Treba neka krovna institucija da kontroliše njihov rad.“ (Sarajevo, muško)

„Treba usmjeravati djecu još od osnovne škole u skladu s afinitetima. Time bi se riješio i problem disbalansa s tržištem rada koji imamo, jer bi dosta djece bilo skloni i zanatima.“ (Zenica, žensko)

„Nema fakulteta za tražena zanimanja, informatiku, naprimjer. Imam puno prijatelja informatičara i preko njih znam da postoji samo jedan fakultet u BiH koji tretira samo informatiku, ostali još nešto uz informatiku što onda samo odvuje pažnju.“ (Sarajevo, žensko)

„Politika treba da izvadi prste iz formalnog obrazovanja. Nijedan fakultet ne polaze niti jednu konvertibilnu marku fiskalnog računa bilo kome. Znači, ne zna se budžet, ne zna se ništa i samim tim dolazi i do konfuzije koliko gdje šta košta. Stvara se i nepotizam pa onda cijela jedna familija dođe da radi u jednoj školi.“ (Sarajevo, muško)

Percepcija korupcije u obrazovnom sistemu na veoma visokom je nivou. Mladi smatraju da je korupcija prisutna u svim procesima rada visokoškolskih ustanova, od načina na koji se zapošljava nastavni kadar do kasnijeg rada u smislu korupcije pri plaćanju ispita ili čak kupovini diploma.

„Svi to znamo i ništa ne možemo napraviti.“ (Konjic, žensko)

„Ja znam koliko košta bachelor na mom fakultetu, košta 25.000 KM i zna se tačno kome treba dati pare.“ (Sarajevo, muško)

„Lično sam video koliko ‘poklona’ je dobio jedan profesor na mom fakultetu. Išao sam do njegove asistentice u kabinet na konsultacije i video puno flaša skupocjenih pića. Govorimo o pićima koja koštaju i do 300 KM, a on se nije ni potrudio da ih barem skloni negdje. Toliko o kontroli rada profesora. Stiče se dojam da na fakultetima ne postoji niko iznad profesora.“ (Sarajevo, muško)

„Moram navesti primjer. Imali smo ispit prije par dana gdje je asistent na kraju rekao: ‘Dodite vi koji imate knjige sljedeći tjedan u ured da se dogovorimo kada će biti popravni, a isto dodite i vi koji niste kupili knjigu da kupite.’“ (Mostar, muško)

Studenti ne prijavljuju slučajevе korupcije jer nemaju pozitivnih primjera da su već prijavljeni slučajevi korupcije adekvatno sankcionirani. Dodatno, boje se za vlastitu dobrobit, jer navode primjere studenata koji „nikada nisu položili ispite“ jer su prijavili određena nekorektna ponašanja profesora.

Prijedlog za poboljšanje jeste da se češće provode kampanje protiv korupcije i da se oforme brojevi telefona posebno za prijave slučajeva korupcije u obrazovnom sistemu.

Smatraju da su potrebne izmjene u načinu provedbe komisijskih polaganja ispita, jer navode kako nije uredu niti objektivno da isti profesor zbog kojeg se traži komisijsko polaganje ispita ujedno bude i član komisije.

Mišljenje učesnika fokusnih diskusija o zakonskom uređenju visokoškolskog sistema jeste da zakoni i nisu tako loši, ali se ne poštuju, niko ne kontroliše njihovu provedbu i ne sankcionira veliki broj slučajeva u kojima se zakon očigledno ne poštuje.

Učesnici fokusnih diskusija tvrde kako studente treba više upoznati s njihovim pravima te ih osvijestiti o tome što sve spada u korupciju kako bi je mogli prepoznati.

Izjavljuju kako bi, za početak, bili zadovoljni i time da se postojeći zakoni i pravilnici poštuju.

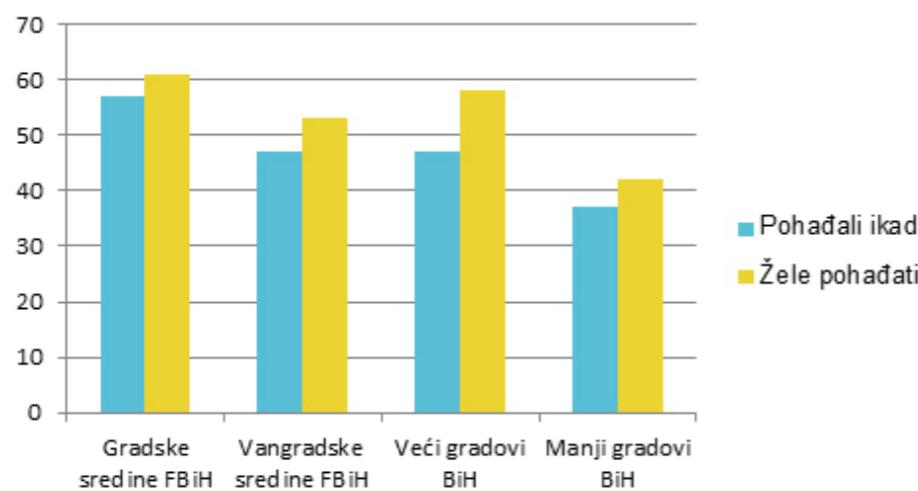
## Učešće u neformalnom obrazovanju

### Kroz učešće u neformalnom obrazovanju mladi kompenziraju nedostatke formalnog obrazovanja i povećavaju šanse za zaposlenje. Neformalno obrazovanje s razlogom dobija na značaju.

U 2013. godini broj mladih koji su učestvovali u nekom obliku neformalnog obrazovanja (kurs ili neki drugi oblik obuke koja nije u programu redovnog obrazovanja) porastao je za skoro 10% u odnosu na rezultate iz 2008. godine. Broj mladih iz vangradskih sredina FBiH u 2013. godini koji pohađaju neki oblik neformalnog obrazovanja približan je broju mladih iz većih gradova BiH koji su 2008. godine pohađali neformalno obrazovanje. No, i dalje je značajna razlika između gradskih i vangradskih sredina kada je riječ o neformalnom obrazovanju. U vangradskim sredinama manje je učešće mladih u neformalnom obrazovanju nego u gradskim sredinama i to za cijelih 10% te je, kao i 2008. godine, broj onih koji žele pohađati programe neformalnog obrazovanja veći od broja onih koji te programe pohađaju. I pored značajnog porasta učešća mladih u neformalnom obrazovanju, procenat mladih koji pohađaju programe neformalnog obrazovanja u vangradskim sredinama ne prelazi ni 50%, dok je u gradskim sredinama 57%. Jasno je da postoji potreba za većom ponudom programa neformalnog obrazovanja kao i jačim informiranjem mladih o tome pogotovo u vangradskim sredinama. Stoga je potrebno osigurati uvjete za razvoj neformalnog obrazovanja kako bi ono postalo dostupno svima koji žele učestvovati u programima neformalnog obrazovanja.

Graf 11: Učešće mladih u neformalnom obrazovanju

% mladih između 15 i 29 godina



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013), istraživanje u BiH (2008)

Iz fokusnih diskusija postaje jasnije zašto mladi sve više biraju učešće u neformalnom obrazovanju. Neformalno obrazovanje mladi smatraju veoma korisnim te smatraju da kroz neformalno obrazovanje nauče mnogo više nego kroz formalno. Postojanje više programa neformalnog obrazovanja te njegovu dostupnost većem broju mladih smatraju jednim od prioriteta u radu s mladima. Svi koji su učestvovali u bilo kakvom obliku neformalnog obrazovanja svima bi ga preporučili. Kod neformalnog obrazovanja cijene zanimljiv način prenošenja znanja, učenje kroz praktičan rad, mogućnost izražavanja vlastitog stava i ostavljanje prostora za kritičko razmišljanje te popratne pozitivne elemente kao što su druženje i upoznavanje različitih ljudi i razmjena mnogih korisnih informacija. Smatraju da im neformalno obrazovanje povećava konkurentnost na tržištu rada.

„Iznad konkurenčije si kada imaš neformalno obrazovanje, jer su svi na istom nivou kada završe faks, a ti ipak znaš nešto više od onog što ste svi učili na fakultetu. To je jedini način da budem bolja i povećam si šanse za zapošljavanje.“ (Jajce, žensko)

„Neformalno obrazovanje pomogne dosta, samo bi i to trebalo bolje kontrolisati da ne ode u lošem smjeru. Često kada se spomene NVO dođe i asocijacija – kradu pare. Ali ja sam učestvovao na dosta seminara zbog čega sam se kasnije i zaposlio. Naučio sam mnogo stvari, nisam imao neke predmete koje mi je faks trebao dati, to sam naučio kroz NVO.“ (Travnik, muško)

„Definitivno bih svim mladima preporučio da potraže, bez obzira šta studiraju, mora postojati neka NVO koja se time bavi pa da tamo idu da im se malo poboljša znanje.“ (Sarajevo, muško)

„Ja sam što se tiče tih NVO totalno neinformisana, ne znam kako ti ljudi saznavaju gdje, šta, kako. Meni to niko nema da kaže.“ (Sarajevo, žensko)

„Ja sam se prijavila na jednu obuku koja je trajala 10 dana, od 10 do 16 sati, gdje sam za tih 10 dana naučila više nego za tri godine fakulteta. Ne banalizujem nego je stvarno bilo tako. Tu smo prvi put uzeli kameru u ruke, radili anketu, učili kako se montira.“ (Zenica, žensko)

„Zahvaljujući neformalnom obrazovanju naučio sam puno toga što će mi koristiti kroz cijeli život, upoznao sam ljude zahvaljujući čemu sam se kasnije i zaposlio. Proputovao sam cijelu Evropu i video dosta. A kada sam tek počeo, raja me zezala, kao što to ja glumim, nešto se zalažem. Ali sada je već druga priča. Kada su vidjeli gdje sam sve išao i da sam mogao ponešto i zaraditi kroz angažmane u NVO, onda su počeli da pitaju mogu li i oni tako. E pa ne može baš odmah, ne ide to tako. Treba se prvo potruditi.“ (Bihać, muško)

„Ja mislim da bi mi morali naći način da svim mladima kažemo koliko je to lijepo i uključiti se, biti aktivan, volontirati. Ali najbolje da im to kažemo mi koji smo već u tome. Trebalo bi više ovakvih druženja organizovati, dovesti neaktivne mlade samo da im mi objasnimo. Sigurno bi ih se puno više aktiviralo.“ (Sarajevo, žensko)

„Meni se ne sviđa samo to što nemaju svi učenici priliku da volontiraju. Ja sam volontirala, u školu su dolazili iz jedne organizacije i tražili volontere, ali ograničen broj. Nema dovoljno prilika, trebalo bi više.“ (Konjic, žensko)

## Poznavanje stranih jezika

87% mladih u FBiH navodi kako engleski jezik poznaje dovoljno dobro da bi se moglo sporazumjeti. 34% je onih koji isto tvrde za njemački jezik.

Tabela 7: Percepcija poznavanja stranih jezika mladih u dobi između 15 i 29 godina

	FBiH	Gradske sredine	Vangradske sredine	BiH (2008)
Engleski	87%	87%	87%	63%
Njemački	34%	34%	34%	22%
Španski	9%	10%	9%	6%
Francuski	9%	7%	10%	2%
Turski	9%	10%	8%	1%
Nijedan	8%	7%	9%	25%
Arapski	5%	4%	5%	1%
Italijanski	3%	4%	3%	3%
Neki drugi	2%	1%	3%	1%
Ruski	2%	1%	2%	4%

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013), istraživanje u BiH (2008)

# TRŽIŠTE RADA

## Definicije pojmova

**Referentni period** jeste vrijeme u kojem se vršilo prikupljanje podataka. Većina se podataka odnosi na ekonomsku djelatnost osoba u konkretnoj kalendarskoj sedmici, od ponedjeljka do nedjelje, koja se naziva referentnom sedmicom. Određeni broj podataka odnosi se na druge periode (četiri sedmice ili godina) u odnosu na referentnu sedmicu.

**Radno sposobno stanovništvo** obuhvata sve osobe koje imaju 15 i više godina, podijeljene u dvije osnovne kategorije: radnu snagu (ekonomski aktivno) i ekonomski neaktivno stanovništvo.

**Radnu snagu** ili aktivno stanovništvo čine zaposlene i nezaposlene osobe.

**Zaposlene osobe** jesu osobe koje imaju 15 i više godina i koje su u referentnoj sedmici: (a) radile najmanje jedan sat za plaću ili naknadu bez obzira na njihov formalni status ili (b) nisu radile, a imale su posao na koji će se vratiti.

**Kontingent zaposlenih osoba** čine: (a) zaposleni (osobe u zaposlenju koje za svoj rad primaju plaću ili naknadu); (b) samozaposleni (poslodavci koji upravljaju poslovnim subjektom i zapošljavanju jednog ili više zaposlenika te osobe koje rade za vlastiti račun i ne zapošljavaju zaposlenike); (c) neplaćeni pomažući članovi domaćinstva (članovi koji rade u porodičnom biznisu).

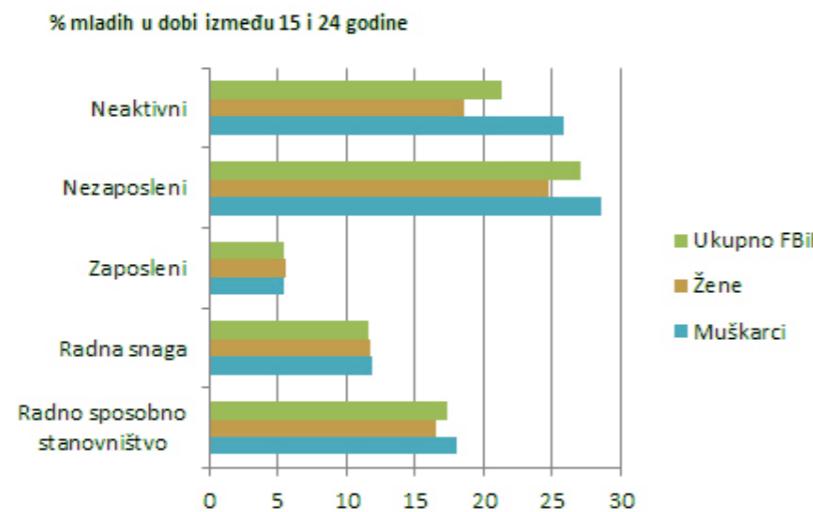
**Nezaposlene osobe** jesu osobe koje imaju 15 i više godina i koje: (a) nisu u referentnoj sedmici obavljale nikakvu aktivnost za plaću ili naknadu; (b) su u toku četiri sedmice (referentne i tri prethodne) aktivno tražile posao ili su našle posao i u skoroj budućnosti će početi raditi; (c) bi mogle početi raditi u toku naredne dvije sedmice ako im bude ponuđen posao.

**Neaktivno stanovništvo** čine sve osobe koje imaju 15 i više godina i koje u referentnoj sedmici nisu radile te koje tokom četiri sedmice (referentne i tri prethodne) nisu poduzimale nikakve radnje u cilju traženja posla, kao i osobe koje nisu spremne početi raditi u naredne dvije sedmice ako bi im posao bio ponuđen.

## Udio mladih u tržištu rada

U skladu s navedenim definicijama pojmova, a prema podacima Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, na grafikonu ispod prikazan je udio mladih u dobi između 15 i 24 godine u određenim kategorijama koje opisuju tržište rada.

Graf 12: Mladi na tržištu rada



Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Anketa o radnoj snazi (2012)

Podaci pokazuju da je udio mladih u dobi između 15 i 24 godine u ukupnom radno sposobnom stanovništvu FBiH 17,3%. Stopa učešća mladih u dobi između 15 i 24 godine u ukupnoj radnoj snazi jeste 11,8%, od čega 7,5% čine muškarci, a 4,3% žene. Ukoliko posmatramo stopu učešća žena u dobi od 15 do 24 godine u odnosu na ukupnu populaciju žena, stopa učešća žena iznosi 11,7%, a stopa učešća muškaraca u ukupnoj populaciji muškaraca iznosi 11,9%.

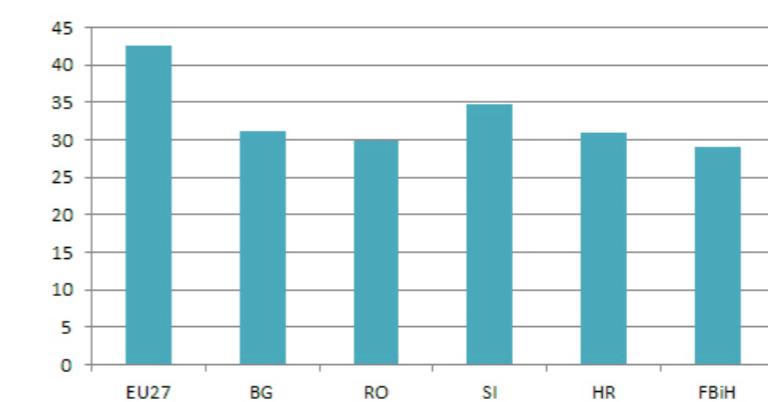
## Stopa aktivnosti mladih / učešće mladih u radnoj snazi mladih

Učešće mladih u radnoj snazi mladih izraženo je kao procent zaposlenih i nezaposlenih mladih u dobi između 15 i 24 godine u ukupnoj populaciji mladih iste dobi, a u FBiH iznosi 29,1% te pokazuje pad u odnosu na prethodne godine (u 2010. je iznosilo 32,8%, a u 2011. 31,2%).

Učešće mladih u radnoj snazi mladih, odnosno stopa aktivnosti mladih za 13,5% niža je u poređenju s prosjekom zemalja članica EU, za skoro 2% niža je od stope aktivnosti mladih u Hrvatskoj i za 5,7% niža od one u Sloveniji.

Graf 13: Stopa aktivnosti mladih

% mladih u dobi između 15 i 24 godine

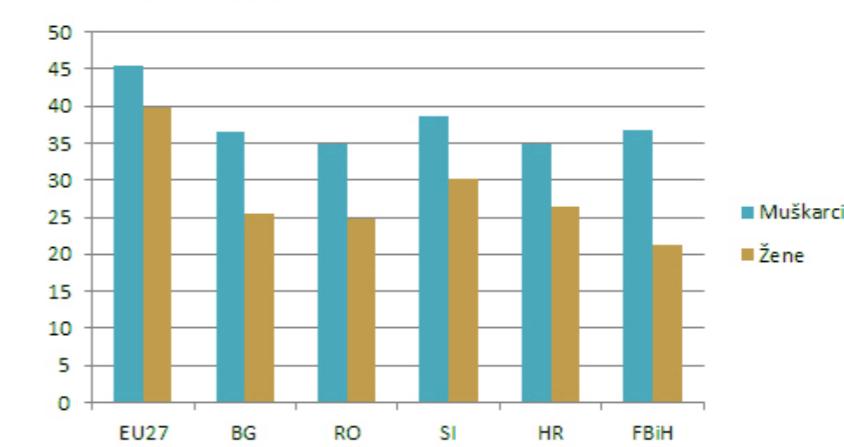


Izvor: Eurostat (2012), Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Anketa o radnoj snazi (2012)

Razlika u stopi aktivnosti mladih muškaraca i žena koja iznosi 15,6% u korist muškaraca veća je nego u bilo kojoj zemlji članici EU. Prosječna razlika stope aktivnosti između muškaraca i žena u zemljama članicama EU iznosi 5,8%.

Graf 14: Stopa aktivnosti mladih muškaraca i žena

% mladih u dobi između 15 i 24 godine



Izvor: Eurostat (2012), Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Anketa o radnoj snazi (2012)

## Mišljenje mladih o mogućnostima na tržištu rada

Prilikom razgovora na fokusnim grupama tema zapošljavanja mladih izazvala je najviše diskusija i konstantno se provlačila kroz sve druge teme. Problem velike nezaposlenosti mladi vide kao izvor svih drugih problema. Nezaposleni mladi ekonomski su ovisni, izloženi visokoj stopi rizika od siromaštva, ne mogu se stambeno osamostaliti, ne usuđuju se stupiti u brak niti imati djecu, što sve zajedno dovodi do mnogih poremećaja u kretanju društva u cjelini. Mladi generalno osjećaju da su prepušteni sami sebi u procesu zapošljavanja i izražavaju veliku zabrinutost o pitanju zapošljavanja. U roditeljima često ne pronalaze adekvatnu podršku što zbog teških ekonomskih uvjeta u kojima većina živi, ali i zbog toga što roditelji nisu dovoljno „savremeni“ pa često osjećaju kako oni ustvari trebaju pomoći roditeljima.

„Ja sam N.N., diplomirani ekonomista, imam 30 godina, već četiri godine sam na birou. Živim od mamine penzije. Ne vidim da će se uopće zaposliti, nikakvu perspektivu.“ (Sarajevo, žensko)

„Naši roditelji nisu roditelji 21. vijeka. Oni ne razumiju da više ne možeš naći posao na kojem ćeš dočekati penziju.“ (Kakanj, žensko)

Dobrim poslom mladi smatraju onaj koji je dobro plaćen, a ne onaj koji bi voljeli raditi. Kako je već i spomenuto, smatraju da ih obrazovni sistem ne pripremi za tržište rada ni vrstom ni nivoom znanja, a dodatno ih ne nauči ni tehnikama aktivnog traženja posla (u školi ne uče kako se piše CV, motivacijsko pismo, kako se učestvuje u intervjuu za posao i slične vještine potrebne za traženje posla).

„Radije bih radila posao koji je dobro plaćen nego neki koji bih voljela raditi. Svjesna sam kakva je situacija.“ (Visoko, žensko)

„Meni u školi niko nije pokazao kako se piše CV, a volio bih da jeste.“ (Sarajevo, muško)

Poznaju vrlo malo osoba koje su nakon formalnog obrazovanja pronašle posao u struci, zaposlili su se rijetki slučajevi deficitarnih zanimanja. Smatraju da je korupcija prilikom zapošljavanja najveća.

„Mi smo svjesni da, kada se prijavimo na neki konkurs, nećemo biti primljeni jer je to samo ‘zamazivanje očiju’, i da tu već neko radi.“ (Sarajevo, žensko)

„Poznajem dosta ljudi koji su se zaposlili preko štele. Prvi moj brat.“ (Ilijaš, žensko)

Tvrde kako je sistem obrazovanja neusklađen sa zahtjevima tržišta rada. Također, kako se ne poštuju nikakvi zakoni u odnosu obrazovanja i zapošljavanja. Generalno o tržištu rada smatraju da je haotično i da je zbog prevelikog broja nezaposlenih većina zanimanja svedena na nizak nivo.

„Vidimo da svako može da radi skoro sve, osobe sa srednjom stručnom spremom poslove koji zahtijevaju visoku spremu i obratno“. (Bihać, muško)

„Ekonomist su sveli na komercijalistu da slaže articke po policama, medicinu na nosanje torbica i prodaju lijekova. Nama ništa ne treba – kupi za marku, prodaj za dvije, to nam je država. Ko god je završio fakultet, izradio se.“ (Sarajevo, žensko)

Učesnici koji su aktivni u NVO sektoru optimističniji su kad je riječ o budućem zaposlenju (ima ih i koji rade u struci, van struke, honorarno, neprijavljeno...), oslanjaju se na iskustva i vještine stečene kroz volontiranje. Smatraju da imaju veće šanse za zapošljavanje u nevladinim i međunarodnim organizacijama, gdje smatraju da je korupcija pri zapošljavanju daleko manja. Općenito imaju više samopouzdanja i znanja, mada svakako ne

misle da ih čeka svjetla budućnost. Mišljenja su da radnih mjesta nema dovoljno čak i kad bi svi pristali da rade bilo kakav posao.

Osim korupcije koju smatraju sveprisutnom, kad je o zapošljavanju riječ, prilikom traženja posla smeta im nekultura u seleksijskim procesima od potencijalnih poslodavaca koja se manifestira kroz postavljanje previše ličnih i diskriminirajućih pitanja na intervjuima, poput pitanja o bračnom statusu, djeci (imaju li ih ili ne), planiranju trudnoće i slično pa sve do nejavljivanja ishoda intervjuja. Također, navode kako je prijavljivanje na oglase državnih institucija skupo jer uglavnom traže dostavljanje dokumentacije čija ovjera košta, a dokumenti se ne vraćaju u slučajevima negativnog ishoda seleksijskog procesa, te predlažu kako bi trebalo uvesti pravilo da državne institucije vraćaju dokumentaciju.

„Na svakom oglasu koji sam ja vidjela traže iskustvo minimalno godinu ili dvije, ali nam ne daju nigdje da ga steknemo, da krenemo raditi, bar da volontiramo ili pripravnički uradimo.“ (Jajce, žensko)

„Na snazi je kapitalizam u najgorem obliku, radiš za troje, a mala plata.“ (Goražde, žensko)

## Nezaposlenost mladih

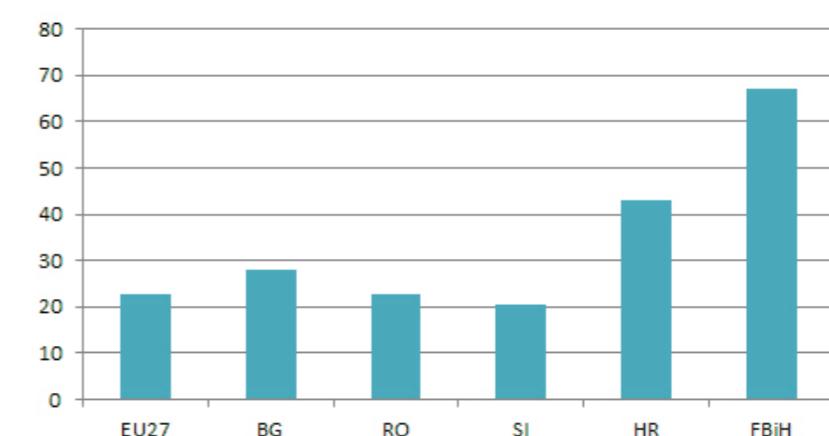
**Stopa nezaposlenosti mladih u FBiH je najveća u poređenju sa svim zemljama članicama EU pa i nekim koje to još nisu. Od prosjeka stope nezaposlenosti mladih u EU stopa nezaposlenosti mladih u FBiH, koja iznosi 67,1%, za 44,3% je veća.**

U Njemačkoj, Holandiji, Austriji, Norveškoj i Švicarskoj stopa nezaposlenosti mladih u dobi između 15 i 24 godine u 2012. godini ne prelazi ni 10%. Prosječna stopa nezaposlenosti mladih iste dobne skupine u zemljama članicama EU iznosi 22,8%. U Federaciji Bosne i Hercegovine ona iznosi 67,1%.

Prema podacima Statističkog ureda Evropskih zajednica (Eurostat), mladi u FBiH u nepovoljnijem su položaju od svih svojih vršnjaka u čak 33 zemlje u kojima Eurostat vrši mjerjenja, jer je stopa nezaposlenosti mladih u FBiH veća od najveće stope nezaposlenosti mladih mjerjenih zemalja, a koju ima Makedonija u procentu od 53,9%.

Graf 15: Stopa nezaposlenosti mladih

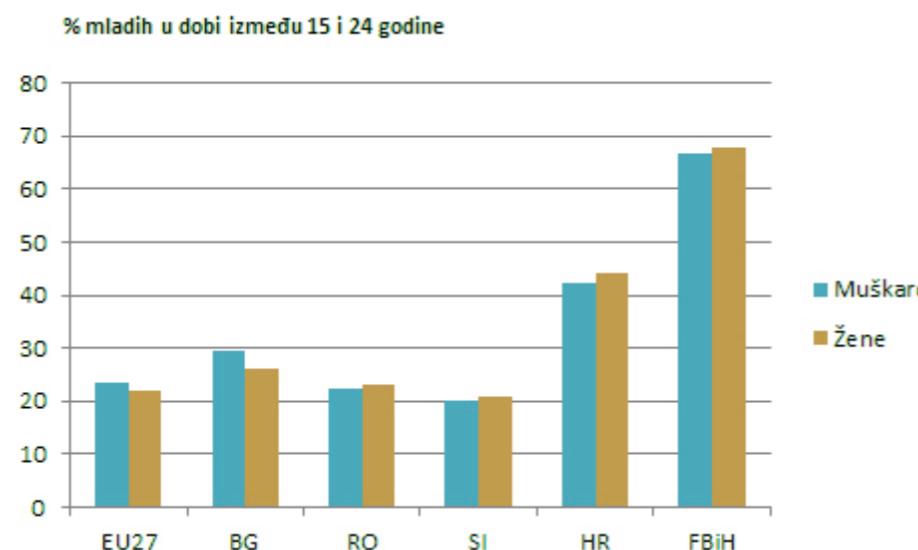
% mladih u dobi između 15 i 24 godine



Izvor: Eurostat (2012), Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Anketa o radnoj snazi (2012)

Razlika u stopi nezaposlenosti mladih muškaraca i žena iznosi 1,1%, za koliko je veći procent nezaposlenih žena. Ova razlika je na nivou zemalja EU, gdje je prosječna razlika u stopi nezaposlenosti s obzirom na spol 1,4%, ali obratno, odnosno, za 1,4% je veći procent nezaposlenih muškaraca.

Graf 16: Stopa nezaposlenosti mladih muškaraca i žena



Izvor: Eurostat (2012), Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Anketa o radnoj snazi (2012)

Prema podacima Agencije za statistiku BiH, stopa nezaposlenosti muškaraca u dobi između 15 i 24 godine u 2012. godini iznosi 66,7%, dok je stopa nezaposlenosti žena 67,8%.

**Stopa nezaposlenosti odraslih u FBiH iznosi 24,2%, što znači da je omjer stope nezaposlenosti mladih (15-24) naspram stope nezaposlenosti odraslih (25+) blizu tri. Dakle, na jednu nezaposlenu odraslu osobu dolaze tri nezaposlene mlade osobe u dobi između 15 i 24 godine.**

## Status zaposlenih mladih

**26% zaposlenih mladih nema potpisani ugovor o radu s poslodavcem.**

**Zaposleni mladi su, nakon posljednje kompletirane škole ili studija, do prvog stalnog zaposlenja u prosjeku proveli 12 mjeseci tražeći posao.**

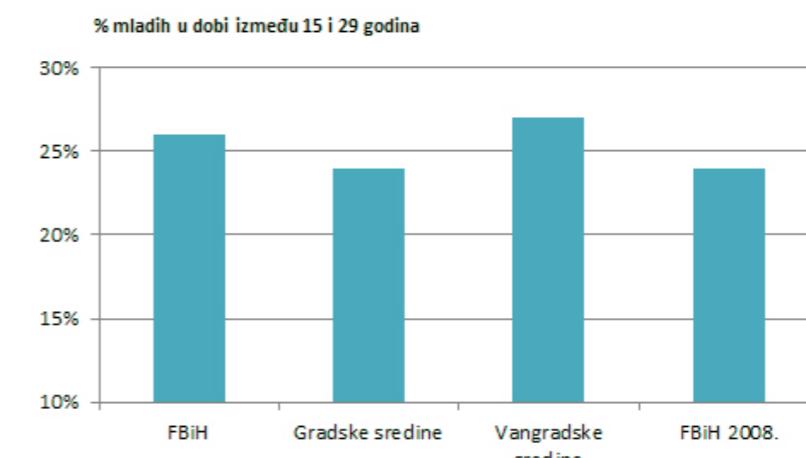
Neformalno tržište rada u FBiH i dalje je jednako prisutno kao i 2008. godine, kada 24% zaposlenih mladih nije imalo ugovor s poslodavcem koji bi definirao radni odnos. U 2013. godini, prema rezultatima provedenog istraživanja, 26% mladih koji su zaposleni nema nikakav ugovor s poslodavcem. Od ukupnog broja zaposlenih mladih ugovor na neodređeno ima 30% muškaraca i 27% žena, ugovor na određeno ima 24% muškaraca i 11% žena, a ugovor o zapošljavanju pripravnika ima 7% mladih iz gradskih i 3% mladih iz vangradskih sredina. Mali procent zauzimaju ugovori o djelu i probnom radu.

"Ja sam se zaposlila bez štele i to u državnoj firmi samo na osnovu prijave na konkursu. Znam da mi niko ne vjeruje, ali je stvarno bilo tako." (Sarajevo, žensko)

"Ja sam radio kratko, moj zanat je bio u pitanju. Međutim, firma propala i ništa od tada." (Ilidža, muško)

"Ni dan-danas ne mogu da riješim svoj status, jer sam šest godina radila neprijavljen. Izgubila sam prava na birou i nemam nikakvo osiguranje." (Bugojno, žensko)

Graf 17: Udio zaposlenih mladih osoba koje s poslodavcem nemaju potpisani ugovor o radu



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013), istraživanje u BiH (2008)

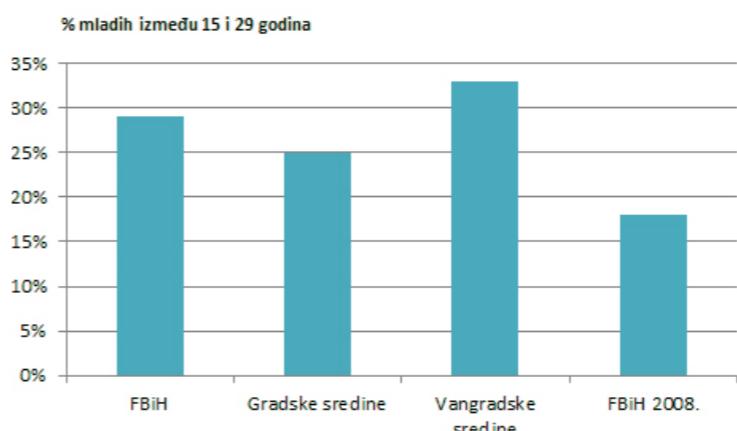
## Usklađenost obrazovanja s radnim mjestom

**Broj mladih koji rade posao za koji se nisu školovali raste. Više od polovine zaposlenih mladih ne radi posao za koji se obrazovala. Procent ovih osoba veći je u vangradskim sredinama.**

Nepovoljan položaj mladih na tržištu rada često uzrokuje da mladi prihvataju raditi bilo koje poslove koji im se nude, neovisno o tome da li su oni u vezi s njihovim obrazovanjem. 33% mladih iz gradskih i 25% mladih iz vangradskih sredina radi na poslovima koji su potpuno nepovezani s njihovim obrazovanjem. Teško je izvoditi zaključke o tome koliko mlađi ljudi mogu biti uspješni u obavljanju poslova za koje se nisu obrazovali, ali je svakako opravdano pretpostaviti da mlađima koji rade poslove neusklađene s njihovim obrazovanjem nedostaje znanja i vještina potrebnih za rad u branši u kojoj rade.

Oko 24% mladih navodi kako njihova radna mjesta "nisu baš" u skladu s njihovom strukom, dok ih 5% čak ne može ni procijeniti da li radi posao za koji se obrazovalo.

Graf 18: Procent mladih koji rade poslove za koje se nisu školovali



Uporedimo li ove podatke o broju mladih koji rade van svoje struke s podacima dobijenim u istraživanju iz 2008. godine, možemo zaključiti da broj mladih koji rade poslove za koje se nisu školovali raste, jer je takvih slučajeva u FBiH 2008. godine bilo 18% naspram sadašnjih 29% u prosjeku.

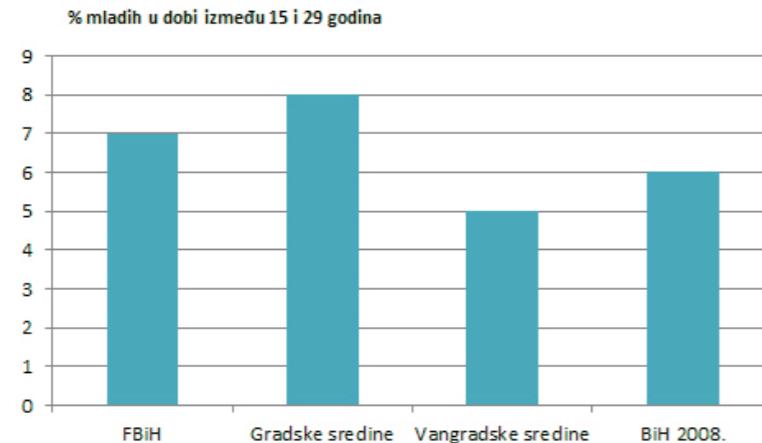
Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013), istraživanje u BiH (2008)

Mišljenje mladih o zapošljavanju van struke stečene formalnim obrazovanjem podijeljeno je. Dio mladih smatra kako je zapošljavanje osoba na radna mjesta za koja se nisu obrazovali pogrešno, ali ima i onih koji smatraju kako je vrijeme formalnih kvalifikacija prošlo te kako se cijene praktična znanja i vještine. Neki u tome vide i više mogućnosti za zapošljavanje i ističu kako je osobina fleksibilnosti prilikom zapošljavanja jako važna.

## Mobilnost na tržištu rada

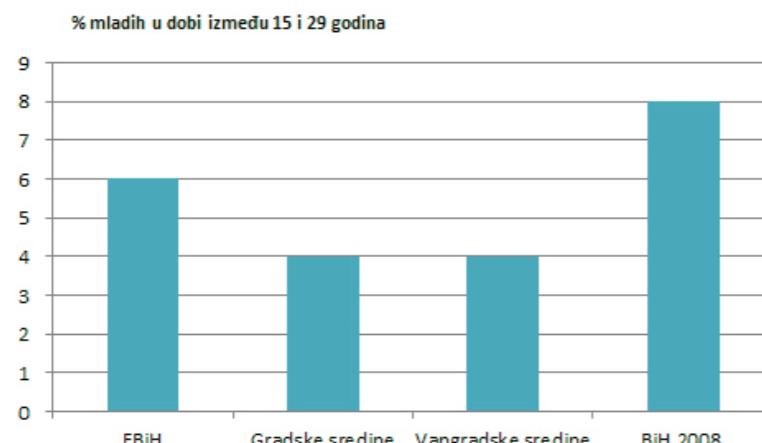
Činjenica da radnih mjesta za mlade ljudi podjednako nema na teritoriji cijele FBiH pokazuje se i u veoma malom procentu mladih koji su radili izvan svoje općine. Samo 3% mladih iz gradskih i 1% iz vangradskih sredina imalo je priliku raditi van svojih općina. Onih koji su radili van svoje općine kraće od godinu dana jeste 5%. Mladih koji imaju iskustvo rada van BiH duže od godinu dana jeste 2%.

Graf 19: Mladi koji su radili izvan svoje općine



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013), istraživanje u BiH (2008)

Graf 20: Mladi koji su radili van BiH



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013), istraživanje u BiH (2008)

Iz ovakvo niskih stopa mobilnosti mladih moglo bi se zaključiti da mladi ne žele raditi van mesta u kojem žive. U

razgovorima na fokusnim grupama većina mladih tvrdi kako bi radili i u drugim općinama kada bi imali posao od kojeg bi mogli zarađivati dovoljno da pokriju troškove života u nekoj drugoj općini.

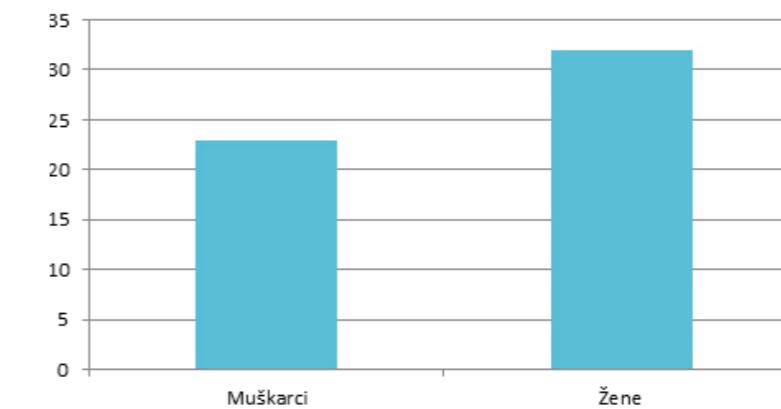
## Zlostavljanje na radnom mjestu

**13% mladih u FBiH je kroz radno iskustvo svjedočilo nekom obliku zlostavljanja na poslu, a koje je ostavilo posljedice na duševno i tjelesno zdravlje njih samih ili njihovih kolega ili kolegica.**

No, upitno je koliko mladi ljudi poznaju sve oblike zlostavljanja na radnom mjestu, s obzirom na činjenicu da ih 28% navodi kako na svom poslu plaću ne prima redovno. Za 9% veći je procent mladih žena koje ne primaju plaću redovno.

Graf 21: Udio mladih muškaraca i žena koji ne primaju redovno plaću za posao koji obavljaju

% mladih u dobi između 15 i 29 godina

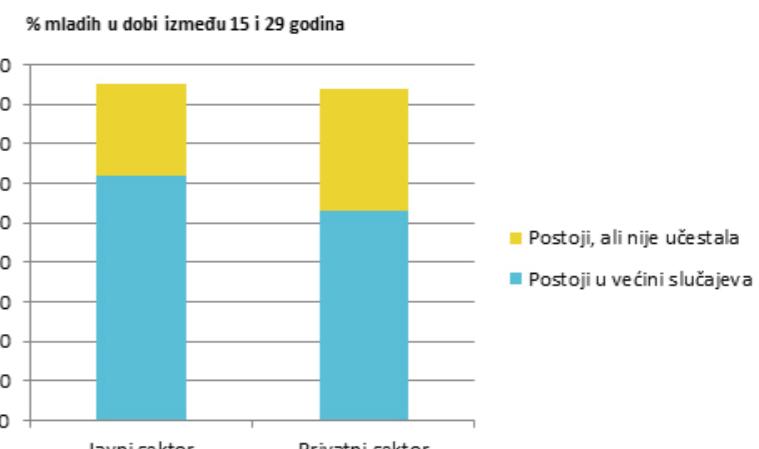


Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

## Percepcija mita i korupcije pri zapošljavanju

Samo 5% mladih smatra da prilikom zapošljavanja u javnom sektoru ne postoji praksa podmićivanja kako bi se dobio posao. 7% je onih koji smatraju da takva praksa ne postoji u privatnom sektoru. 62% mladih smatra da je praksa podmićivanja kako bi se dobio posao uobičajena pojava u javnom sektoru, a 53% smatra kako je tako i u privatnom sektoru. Da praksa podmićivanja postoji, ali nije uobičajena, smatra 23% mladih kada je javni sektor u pitanju i 31% mladih kada se govori o privatnom sektoru.

Graf 22: Percepcija podmićivanja kako bi se dobio posao



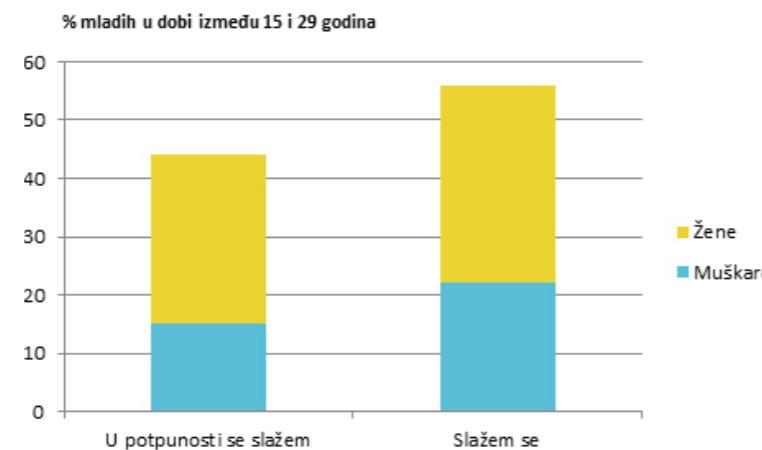
Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Prilikom fokusnih diskusija na temu korupcije prilikom zapošljavanja, većina mladih izjavljuje kako lično poznaje osobe koje su se zaposlike na taj način, te na skali od 1 do 10 procjenjuju da je korupcija u javnom sektoru oko 9, a u privatnom oko 5, odnosno da je vlasnicima privatnih kompanija ipak važno zna li osoba koju zapošljavaju raditi određeni posao. Smatraju da je privatnim kompanijama bitnija preporuka od nekoga u koga osoba koja odlučuje o zapošljavanju ima povjerenja.

## Percepcija diskriminacije žena na tržištu rada

21% mladih muškaraca i 9% mladih žena smatra da diskriminacija prema ženama na tržištu rada ne postoji. No više je onih koji se u većoj ili manjoj mjeri slažu s izjavom da takva diskriminacija postoji (63% žena i 37% muškaraca).

Graf 23: Percepcija postojanja diskriminacije na tržištu rada prema ženama i djevojkama



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

U diskusijama na fokusnim grupama mladi navode kako u procesima zapošljavanja primjećuju dosta diskriminacije, te smatraju kako bi bilo dobro da prijave za posao budu šifrirane (bez imena i prezimena, bez navođenja spola i godina). Svesni su da ni to ne bi iskorijenilo korupciju i diskriminaciju, ali bi je „bar malo smanjilo.“ „Diskriminacija po svakoj osnovi prisutna je prilikom zapošljavanja; spolna diskriminacija, naprimjer. U oglasima je često naveden i željeni spol uposlenika iako se radi o zanimanjima koje podjednako dobro mogu obavljati i žene i muškarci.“ (Bihać, muško)

„A to šta te pitaju kada i dospiješ na razgovor je nečuveno. Mene su pitali imam li djecu i planiram li trudnoću. To je diskriminacija i protuzakonito, vjerovatno.“ (Sarajevo, žensko)

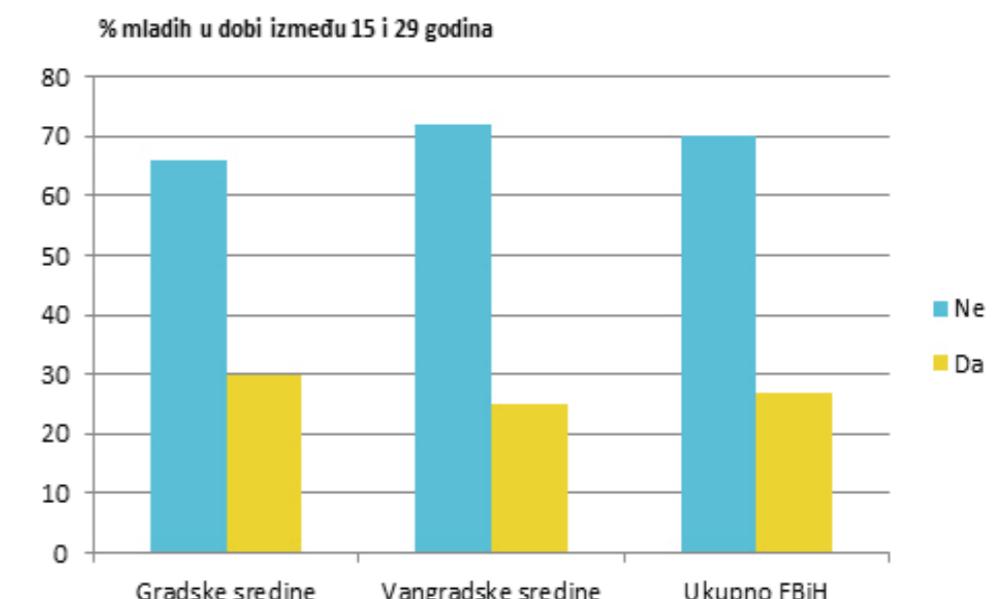
„Naravno da postoji diskriminacija prema ženama. Pa pogledajte samo kakve su naknade za porodilje. Žene koje nisu radile još gore prolaze jer ne primaju nikakav novac kada se porode, a sigurno im treba.“ (Goražde, žensko)

## Vladini programi zapošljavanja

Iako vladini programi podrške zapošljavanju mladih postoje već duže vrijeme u određenom kontinuitetu, čini se da ne dopiru do mladih na najbolji način, jer još uvijek postoji 70% mladih koji nikada nisu čuli za neki vladin

program zapošljavanja namijenjen njima, a tek 8% mladih je imalo priliku biti korisnik nekog od tih programa. Procent mladih iz vangradskih sredina koji ne poznaju vladine programe zapošljavanja za 6% je veći u odnosu na mlade iz gradskih sredina.

Graf 24: Poznavanje vladinih programa zapošljavanja



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Podaci prikupljeni tokom fokusnih diskusija objašnjavaju da mladi koji poznaju vladine programe zapošljavanja uglavnom znaju za programe Zavoda za zapošljavanje, odnosno za mogućnost obavljanja pripravničkog rada, ali smatraju da je obim takvih programa nedovoljan za broj nezaposlenih mladih.

Također izražavaju veliko nezadovoljstvo radom službi koje su nadležne za zapošljavanje. Smatraju da vladine službe zapošljavanja ne čine onoliko koliko mogu kako bi zaista pomogle mladima da se zaposle, te smatraju da i to što rade ne urade na pravi način. Percepcija korupcije u cijelom procesu je visoka. Posebno su nezadovoljni radom Zavoda za zapošljavanje i kažu kako bi se ta ustanova trebala zvati „Zavod za evidenciju nezaposlenih“, jer, kako tvrde, ne poznaju nikoga kome je Zavod za zapošljavanje našao posao. A to je u biti i svrha njihovog postojanja. Navode mnogo primjera u kojima nisu dobili adekvatne informacije ili su dobili pogrešne informacije od Zavoda i kada su ih tražili, a kažu kako ih Zavod inače ne obavještava ni o čemu.

„Ja sam se namjenski išla raspitati o tome kada će biti konkurs za prijem pripravnika preko Zavoda za zapošljavanje i uposlenica u Zavodu mi je rekla da to neće biti u narednih tri mjeseca. Kasnije sam saznala da je to bilo dvadesetak dana nakon što sam je pitala.“ (Ilijaš, žensko)

„Meni su rekli da sama nađem poslodavca koji će me primiti na pripravnički. Pa kakva je to pomoć kad ja moram opet od vrata do vrata kao luda tražiti nekoga da me zaposli na godinu dana i poslije mi, naravno, da otkaz.“ (Sarajevo, žensko)

„Ne znam koliko je to uopšte dobro. Meni se čini da samo ide u korist poslodavcima jer dobiju radnika džaba, a znam da dosta slučajeva kada pripravnicima nisu ni isplaćivali sav iznos koji dobiju od vlade nego su još i zarađivali na mladima. Jeste da stekneš neko radno iskustvo, ali ti je nakon godinu dana sigurno otkaz, a poslodavac uzme novog besplatnog radnika.“ (Konjic, žensko)

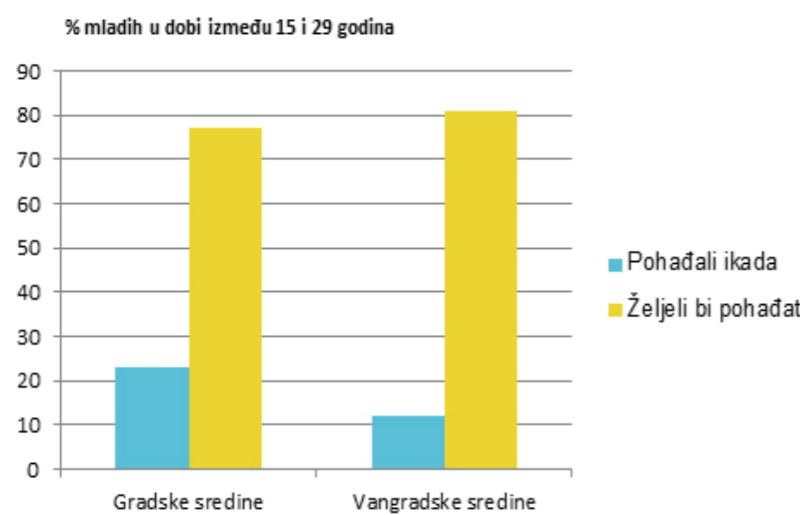
## Poslovni treninzi za mlade

**79% mladih smatra da bi im poslovni trening bio od koristi. U prosjeku je 16% mladih imalo priliku učestvovati u određenom poslovnom seminaru za mlade.**

12% mladih iz vangradskih sredina i 23% mladih iz gradskih sredina pohađalo je određeni poslovni seminar za mlade. Njih 61% navodi kako im je seminar koji su pohađali bio koristan i izuzetno koristan.

Od procenta mladih koji su pohađali neki od poslovnih seminara daleko je veći broj onih koji smatraju da bi im određeni poslovni trening bio od koristi, jer 79% mladih se izjašnjava pozitivno na ovu temu.

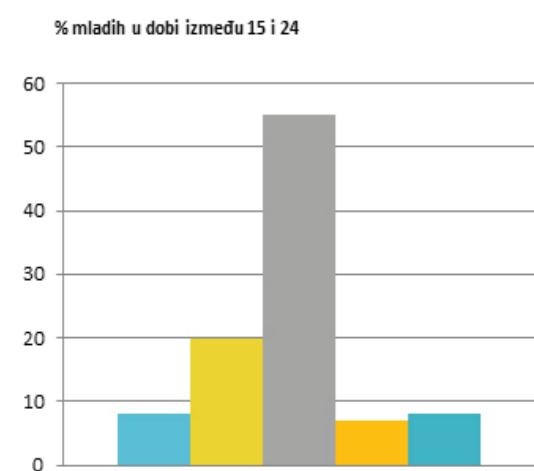
Graf 25: Mladi koji su pohađali i mladi koji bi željeli pohađati poslovni seminar za mlade



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

## Mišljenje mladih o vlastitom biznisu

Svaka druga mlada osoba rado bi pokrenula vlastiti biznis, ali joj je potrebna podrška u tome, i to ne samo finansijska nego i savjetodavna, edukacijska.



Graf 26: Stav mladih prema pokretanju vlastitog biznisa

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Većina učesnika na fokusnim grupama pozitivno ocjenjuje programe samozapošljavanja i podsticaja za pokretanje vlastitog biznisa. Nedostatak je to što je administracija suviše komplikirana, smatraju da je potrebno bar šest mjeseci da se završi dokumentacija o registraciji poslovanja, te da se u tome upravo i potroši najveći dio novca koji se dobije. Poreze smatraju „strašnima”, a zakone općenito nepovoljnima za poslovanje.

Omladinsko poduzetništvo vide kao „jako dobru stvar”, te su vrlo zainteresirani za vlastiti biznis, ali naglašavaju kako bi im trebalo dosta podrške u tome kroz početni kapital, pomoć u znanju kako voditi poslovanje i slično. Spominju „poslovni inkubator” kao dobru ideju.

Saglasni su u mišljenju da treba više programa samozapošljavanja mladih, više informacija i više podrške kako bi se mladi odvažili krenuti u vlastito poslovanje.

„Konkursi i poticaji moraju se malo bolje promovirati, treba uraditi kvalitetniji PR. Globalno su to jako šture informacije koje mladim ljudima često nisu ni jasne, tu treba malo više iskoristiti virtuelne mreže u predstavljanju tih poticaja. Drugi problem je birokratija i u tom smislu se treba olakšati mladima da započnu posao, a i izdaci da se započne posao su ogromni.” (Travnik, muško)

„Treba napraviti jasne standarde ko šta može dobiti da bi se smanjila zloupotreba. Plus edukacije, jer mladima nije baš jasno kako funkcioniра privatni sektor, misle da će i zarada odmah. Ja imam svoj biznis pa znam. Ali kako sam zadovoljan time što radim sam za sebe.” (Bihać, muško)

## ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

### Sistematski pregled

**Samo 40% mladih u FBiH obavilo je sistematski pregled u posljednjih 12 mjeseci, i to polovina ne kao redovnu kontrolu.**

Tabela ispod pokazuje koliko redovno mladi u FBiH obavljaju sistematski pregled. Nešto više od 40% mladih obavilo je sistematski pregled u posljednjih godinu dana, bez razlike između gradskih i vangradskih sredina, ali s razlikom po spolu, gdje je 7% više muških ispitanika koji su obavili sistematski pregled u posljednjih 12 mjeseci.

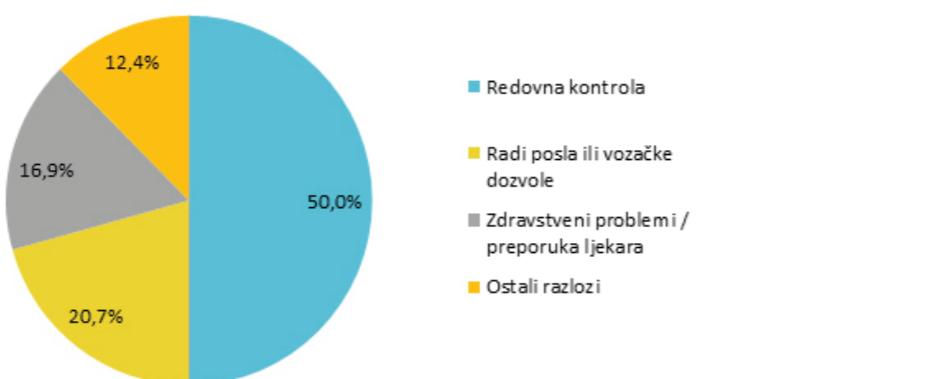
Tabela 8: Učestalost obavljanja sistematskih pregleda mladih u dobi od 15 do 29 godina

	SPOL ISPITANIKA		
	muški	ženski	Total
U posljednjih mjesec dana	8%	3%	6%
U zadnja tri mjeseca	9%	10%	9%
U zadnjih 6 mjeseci	14%	10%	12%
Kada ste posljednji put izvršili sistematski pregled			
U zadnjih godinu dana	15%	16%	16%
Prije više od godinu dana	20%	19%	20%
Ne sjećam se	25%	25%	25%
Nikada	7%	12%	9%
Ne želim odgovoriti	2%	4%	3%

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Za razliku od istraživanja iz 2008. godine, gdje je samo 8% mladih koji su obavili sistematski pregled u posljednjih 12 mjeseci kao razlog navelo „redovnu kontrolu”, rezultati prikazani u grafu ispod pokazuju raspodjelu razloga zbog kojih mladi rade sistematski pregled. Porast u broju pregleda čiji je razlog „redovna kontrola” ne znači nužno povećanu svijest o zdravstvenoj samobrizi, jer rezultati ispod odražavaju razloge samo 40% mladih koji su pregled obavili u posljednjih 12 mjeseci, te i dalje postoji mnogo veći broj (60%) onih koji su pregled obavili prije više od godinu dana ili nikako.

Graf 27: Razlozi obavljanja sistematskog pregleda (odgovori mladih koji su pregled obavili u posljednjih 12 mjeseci)



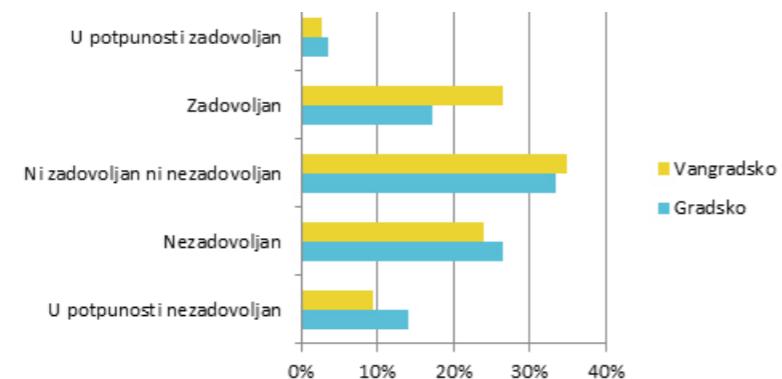
Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

## Zdravstvene usluge

**Tek 11% mladih zna da u njihovoj lokalnoj zajednici postoje zdravstvene usluge koje su posebno organizirane i specifično namijenjene samo za mlade, a svega 9% mladih je te usluge i koristilo, i to 6% njih samo jednom ili dva puta.**

Iz fokusnih diskusija jasno je da mladi pokazuju potrebu za drugim vrstama zdravstvenih usluga koje su isključivo namijenjene mladima. Potrebu za psihološkim savjetovalištima navode kao najčešće, ali uz dovoljnu diskreciju, a poželjno je da su savjetovališta van zdravstvenih ustanova. Pogotovo u manjim sredinama gdje „svako svakoga zna“. Naveden je negativan primjer psihologa u JU Domu zdravlja u jednoj manjoj lokalnoj zajednici. On jeste dostupan i stručan, ali svaku posjetu i razlog dolaska učenika mora prijaviti školi, što mlade sprječava da koriste uslugu. Smatraju da su mladima jednako važne i potrebne savjetodavne usluge iz domena seksualnog i reproduktivnog zdravlja, koje uglavnom pronalaze u nevladinom sektor, ali s više poteškoća u vangradskim sredinama. Zdravstvenim uslugama koje pružaju domovi zdravlja u njihovim lokalnim zajednicama (općinama) 40% mladih u gradskim sredinama je nezadovoljno, dok je u vangradskim sredinama nezadovoljstvo nešto manje (33%). Tabela ispod pokazuje odgovore ispitanika po pitanju zadovoljstva zdravstvenim uslugama iz javnog sektora.

Graf 28: Zadovoljstvo mladih uslugama koje pruža dom zdravlja u njihovoj općini



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Kao razloge nezadovoljstva najčešće navode nedostatak povjerenja u ljekare, jer misle da je u zdravstvu najveći nivo korupcije prilikom zapošljavanja, tako da tu radi najveći broj nekvalificiranih ljudi. Također smatraju da ni ljekari nisu imali dovoljno prakse u procesu obrazovanja, te nemaju povjerenja u njihovo iskustvo.

**Kao veliki problem, koji se institucionalno mora rješavati, vide i sukob interesa kroz privatne ordinacije ljekara uposlenih u javnom zdravstvenom sektoru. Opasku na ovakav angažman ljekara imali su skoro svi učesnici fokusnih grupa.**

Općenito su nezadovoljni i zdravstvenim osobljem te sve češćim nedostacima medicinskih materijala (nema reagensa, nema vakcina protiv tetanusa, nema dovoljno aparata za različite medicinske snimke i pretrage). Navode kako je odnos zdravstvenog osoblja često nepristajan prema pacijentima, kako vrijeđaju pacijente, čine diskriminaciju, primaju mito i slično.

„Da imam povjerenja ne bih išao zbaru u Zagreb. Mi u Bihaću kad se razbolimo, idemo u Zagreb ljekarima, gdje ćeš ovim našima pod ruku. Moj jedan poznanik veze nema ni oko jednog ispita, njemu je stari kupio diplomu i on će da bude doktor. Ok, ne možemo reći da nema veze, ali ima površno, nedovoljno znanje da sutra treba on nekome spašavati život.“ (Bihać, muško)

„U sklopu srednje tehničke škole u Goraždu ima i srednja medicinska škola. Ono što je mene zaprepastilo je da svi koji žele imaju pravo vanredno polagati tu školu. To se vanredno školovanje plaća, mislim 500 KM po razredu i to se nešto brzo završi. I tako medicinski tehničar može da bude svako ko to završi vanredno i može da ode u bolnicu ili dom zdravlja i da radi.“ (Goražde, žensko).

„Moja sestra je dijabetičar, studirala je u Bihaću i slučajno joj je nestalo inzulina. Ona nije znala šta da radi i otišla je u neku ambulantu tamo u Bihaću, ponijela je sve potvrde da je dijabetičar. Oni joj nisu htjeli dati inzulin. Sreća da je tu na recepciji radila žena koja je isto dijabetičar i dala joj je svoju ampulu, inače bi ona pala u komu i umrla bi. To jeapsurdno da ona mora uzimati inzulin samo iz Ključa.“ (Ključ, žensko).

## Zdravstveno osiguranje

**7% mladih u FBiH nema ili ne zna ima li zdravstveno osiguranje, što je rezultat približan podatku iz istraživanja 2008. u kojem je pronađeno da 10% mladih nema zdravstveno osiguranje.**

Mladi uglavnom koriste javno zdravstveno osiguranje preko roditelja/staratelja (58%), a dodatno osiguranje (privatno u BiH ili inostranstvu) ne, jer si to ne mogu priuštiti. S obzirom na to da su se fokusne grupe sastojale od mladih iz više različitih kantona, navodili su različite primjere uređenosti javnog zdravstva od kantona do kantona i izrazili nezadovoljstvo takvom neujednačenošću među kantonima. U određenim kantonima, bez obzira na postojanje zdravstvenog osiguranja, korisnici moraju plaćati dodatnih 30,00 KM za „markice“ kako bi im pregledi bili besplatni. U Kantonu Sarajevo nije takav slučaj, pa studenti često odlaze ljekaru u Sarajevo koristeći tuđe knjižice (knjižice kolega osiguranih u Kantonu Sarajevo). Smatraju da je takav sistem nepošten i da ih tjeraju da i sami budu „nepošteni“.

**Svaki osmi mladi bračni par ima poteškoće sa začećem. Pravo na besplatnu umjetnu oplodnju u okviru javnog zdravstvenog sistema ne mogu ostvariti.**

Veliki problem reproduktivnog zdravlja u Evropi, pa tako i u FBiH jeste povećan broj mladih koji ne mogu ostvariti začeće prirodnim putem, te im je potrebna posebna i zakonski uređena zdravstvena skrb vezana za to pitanje. Jedna od učesnica na fokusnim grupama objasnila je taj problem na svom primjeru.

„Problem je nemogućnost ostvarenja određenih zdravstvenih usluga u javnom zdravstvu, pa moraš u privatni sektor. Naprimjer, umjetna oplodnja, koja je jako slupa. Odlukom Vlade FBiH jasno je navedeno da dva postupka umjetne oplodnje pokriva zdravstveno osiguranje. Kod nas taj postupak niko nije uspio ostvariti, a kako puno parova u FBiH ima problem sa začećem. Moj muž i ja imamo taj problem. Udržali smo se s mnogim drugim

parovima koji imaju isti problem, pisali molbe, žalbe, peticije... Ništa. Ne možemo ostvariti svoje pravo da imamo dijete koje toliko želimo." (Sarajevo, žensko)

## Ginekološki pregled

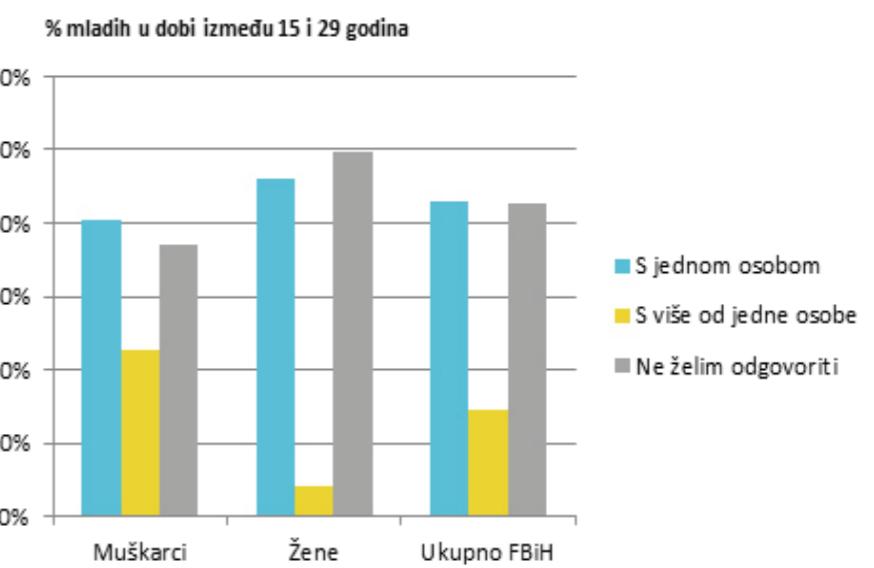
Briga mladih žena u FBiH o reproduktivnom zdravlju na zabrinjavajućem je nivou. Samo 48% mladih žena od malog broja ispitanica koje su bile spremne davati odgovore na pitanja o reproduktivnom zdravlju obavilo je ginekološki pregled u posljednjih 12 mjeseci.

Čak 58% ispitanica nije željelo odgovoriti na pitanje koliko godina su imale kada su obavile prvi ginekološki pregled. Podatak je zabrinjavajući jer ukazuje na konzervativan stav mladih žena kada se govori o temama seksualnog i reproduktivnog zdravlja.

Ispitanice koje su dale odgovor na ovo pitanje u prosjeku su imale 19 godina kada su obavile prvi ginekološki pregled.

Podaci o redovnosti obavljanja ginekoloških pregleda još su više zabrinjavajući, jer je stopa odbijanja odgovaranja na pitanje o broju obavljenih ginekoloških pregleda u posljednjih 12 mjeseci čak 67%. Od ispitanica koje su dale odgovor na ovo pitanje 17% ih u posljednjih 12 mjeseci nije obavilo ginekološki pregled, 13,1% je pregled obavilo jedanput, a 8% dva puta.

Graf 29: Odgovori na pitanje: Da li ste u posljednjih 6 mjeseci imali intimni odnos s jednom ili više osoba?



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

## Intimni odnosi

**Intimni odnosi i seksualno zdravlje su tabu tema među mladima FBiH, što uveliko povećava rizik od spolno prenosivih bolesti i slučajeva neplanirane trudnoće.**

Nelagoda prilikom pitanja o seksualnom i reproduktivnom zdravlju prisutna je i kod pitanja o seksualnoj aktivnosti mladih. 23% mladih nije željelo odgovoriti na pitanje jesu li seksualno aktivni ili ne.

Iz odgovora ispitanika koji su odgovorili na pitanje o seksualnoj aktivnosti može se zaključiti kako su muški ispitanici seksualno više aktivni (41%) nego žene (23%), te da intimne odnose upražnavaju s više različitih osoba nego što je to slučaj kod ispitanica, kao što je prikazano u tabeli ispod. Mladi muškarci u vangradskim sredinama češće mijenjaju seksualne partnere nego što je to slučaj u gradskim sredinama (razlika od 5%), te stoga predstavljaju najrizičniju grupu kada su u pitanju spolno prenosive bolesti.

Diskusije mladih na fokusnim grupama potvrđuju dobivene podatke. Većina mladih je mišljenja da:

„U vangradskim sredinama treba više edukacija, pogotovo edukacija o seksualnom i reproduktivnom zdravlju (uključujući i edukaciju roditelja)."

„Ja, recimo, nisam imao taj problem sa svojim roditeljima, jer je otac sa mnom počeo razgovarati o seksu čim sam ja došao u neke godine za tu temu, ali definitivno sam rijedak slučaj. Većina mojih drugova nisu nikada mogli o tome razgovarati sa svojim roditeljima." (Sarajevo, muško)

„Mislim da je vrijeme da se prestanemo smijuljiti kada se spomene riječ „seks“ ili bilo šta na tu temu, kao što se sada dešava konkretno u mom razredu. Trebali bismo u školi da učimo o tome, ili kroz poseban predmet ili barem u sklopu biologije ili tako nešto." (Sarajevo, žensko)

„Naravno da nas zanima tema seksualnog i reproduktivnog zdravlja kao i mnoge druge teme. Pa mi smo u razvoju, nas sve zanima, a ne možemo baš svi o tome razgovarati s roditeljima." (Visoko, žensko)

## Bavljenje rekreativnim aktivnostima

**Mladi u FBiH ne posvećuju dovoljno vremena rekreativnim aktivnostima s ciljem očuvanja zdravlja i tjelesne kondicije.**

Bez značajne razlike u gradskim i vangradskim sredinama, oko 23% mladih se nikako ne bavi rekreativnim aktivnostima. Dodamo li tome mlade koji se rekreativnim aktivnostima bave jednom sedmično i rjeđe od toga, dolazimo do približno 48% mladih koji ne posvećuju dovoljno brige ovim, za zdravlje važnim aktivnostima.

Bavljenje rekreativnim aktivnostima manje je zastupljeno kod žena, jer se 55% ispitanica ovim aktivnostima ne bavi nikako ili ih upražnjava rijetko (jednom sedmično 14%, rjeđe od jednom sedmično 9%).

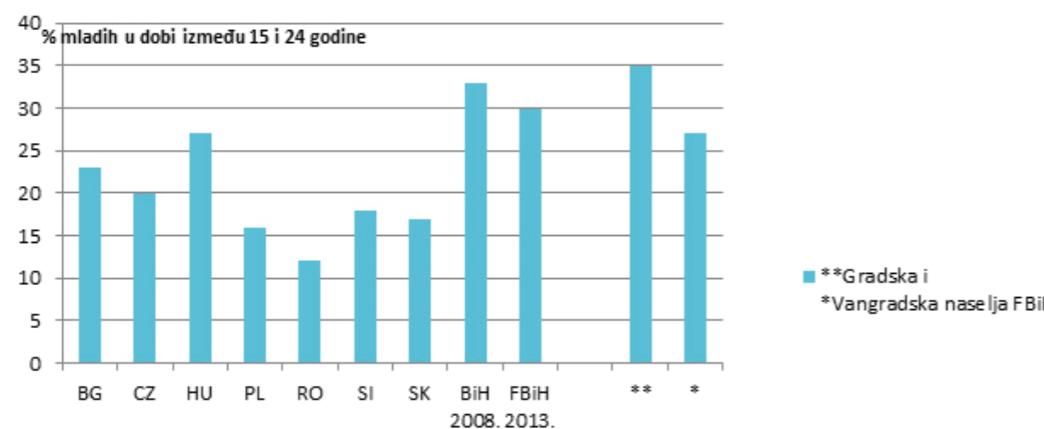
## Pušenje

**U FBiH zabrinjavajuće je veliki broj mladih pušača u dobi između 15 i 24 godine, čak je 30% mladih koji su svakodnevni pušači, 16% je onih koji puše više od 10 cigareta dnevno, od toga 3% puši više od 20 cigareta dnevno, a 4% više od 30 cigareta.**

Prema svim svjetskim zdravstvenim klasifikacijama, pušenje predstavlja jedan od najvećih faktora rizika po zdravlje ljudi, jer uzrokuje mnogobrojne teške i često neizlječive bolesti. Posljedice pušenja posebno su opasne kod dugogodišnjih pušača, odnosno kada navika pušenja počinje od ranijih godina života.

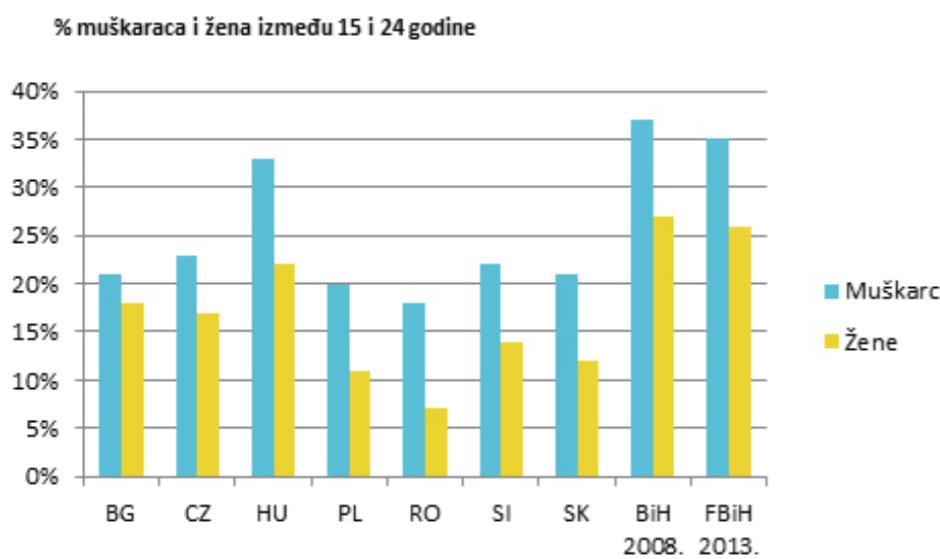
U FBiH broj mladih pušača nije se značajno smanjio u odnosu na broj mladih pušača u BiH 2008. godine i značajno je veći od prosjeka zemalja EU, pogotovo u gradskim sredinama, gdje procent mladih koji puše iznosi 35% i za 8% je veći u odnosu na vangradske sredine.

Graf 30: Procent mladih pušača



Izvor: Eurostat (2012), Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Graf 31: Procent mladih pušača s obzirom na spol



Izvor: Eurostat (2012), Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

U većini zemalja EU veći je procent muškaraca pušača u odnosu na žene. Tako je i u FBiH, gdje je za 9% veći procent mladih muškog spola koji puše, što ih stavlja u rizičniju skupinu kada je ova, po zdravlje jako loša navika u pitanju.

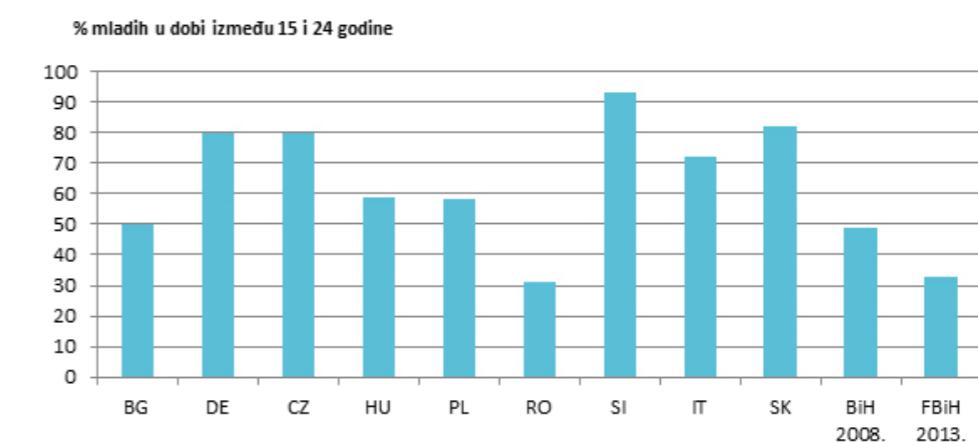
## Konsumiranje alkoholnih pića

**Mladi u FBiH alkoholna pića konzumiraju daleko manje nego njihovi vršnjaci u zemljama EU. 42% muškaraca i 25% žena u dobi između 15 i 24 godine u posljednjih 30 dana konzumiralo je alkoholna pića jednom ili više puta.**

Iako se rezultat o omjeru mladih koji konzumiraju alkoholna pića u FBiH može činiti povoljan u poređenju sa

zemljama EU, problem vezan za konzumiranje alkohola među mladima FBiH postoji, 33% mladih konzumira alkoholna pića.

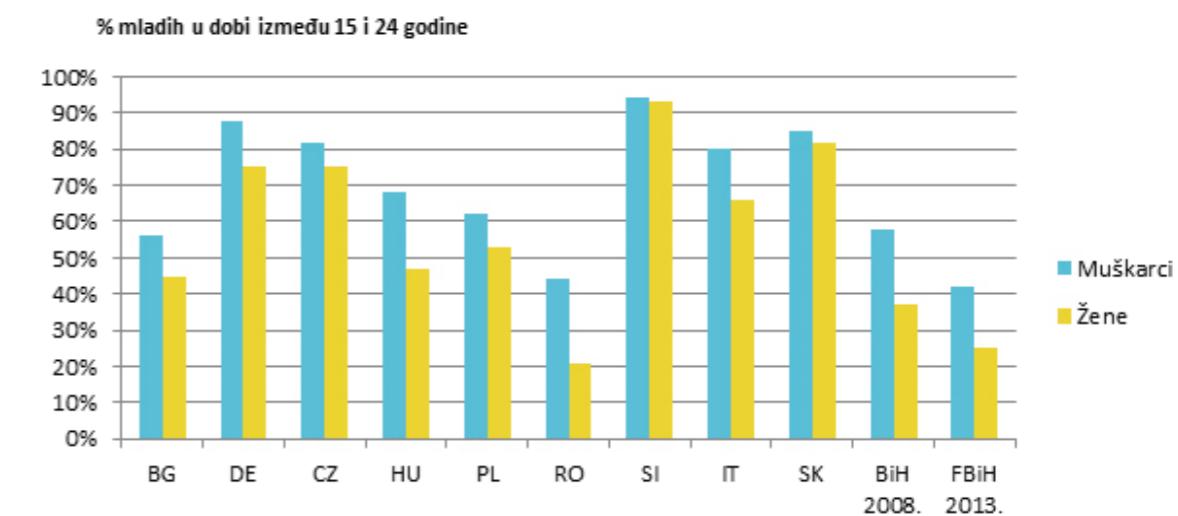
Graf 32: Mladi koji konzumiraju alkoholna pića



Izvor: Eurostat (2012), Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Mladi muškarci također predstavljaju rizičniju grupu kada je u pitanju učestalost konzumiranja alkoholnih pića, 6% ih je alkohol konzumiralo više od 10 puta u posljednjih mjesec dana (žene 2%), 9% je alkohol konzumiralo četiri do šest puta, a 15% dva do tri puta.

Graf 33: Konzumiranje alkoholnih pića u odnosu na spol



Izvor: Eurostat (2012), Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

## Konzumiranje opojnih droga

**Mladi u FBiH uglavnom navode kako ne konzumiraju opojne droge (87% u gradskim i 94% u vangradskim sredinama).**

Navedene podatke o konzumiranju opojnih droga treba posmatrati s rezervom, jer je procent mladih koji konzumiraju opojne droge vjerovatno veći od pronađenog. Prema izvještajima federalnih institucija poput MUP-a i slično, procent mladih koji konzumiraju opojne droge veći je od navedenog, pa postoji mogućnost da ispitanici u ovom istraživanju nisu bili spremni iskreno odgovoriti na ovo pitanje iako je istraživanje bilo anonimnog karaktera. U svakom slučaju, pitanje konzumiranja opojnih droga među mladima ne treba zanemariti.

Tabela 9: Konzumiranje opojnih droga

% mladih u dobi između 15 i 29 godina	TIP NASELJA		
	Gradsko	Vangradsko	Total
Koliko često ste konzumirali opojne droge u posljednjih mjesec dana (marihuani, hašiš, ekstazi, i slično)?	<b>87%</b>	<b>93%</b>	<b>91%</b>
	<b>6%</b>	<b>4%</b>	<b>5%</b>
	<b>3%</b>	%	<b>1%</b>
	<b>1%</b>	<b>1%</b>	<b>1%</b>
	<b>1%</b>	<b>0%</b>	%
	<b>3%</b>	<b>1%</b>	<b>2%</b>

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Zanimljivo je da 48% mladih nije željelo odgovoriti na pitanje o tome koliko iznose ukupna mjeseca primanja domaćinstava u kojima žive. Detaljnija analiza odgovora na pitanje o ukupnim mjesecnim primanjima domaćinstva pokazuje kako su mladi koji žive u domaćinstvima većih primanja bili spremniji dati odgovor na ovo pitanje; više od polovine onih koji su odgovorili na pitanje žive u domaćinstvima čija su primanja preko 1000 KM mjesecno. Ostatak mladih koji su odgovorili na pitanje o ukupnim prihodima domaćinstva živi u domaćinstvima koja mjesecno raspolažu sa do 600 KM (9%), do 800 KM (7%) i do 1000 KM (7%). S obzirom na podatak da većina mladih (82%) živi u domaćinstvima koja broje tri, četiri ili pet članova, možemo zaključiti da oni i njihove porodice žive dosta teško kada je novac u pitanju.

Kada govorimo o iznosima ukupnih mjesecnih prihoda mladih ljudi, iz tabele ispod može se vidjeti kako ih je najviše bez prihoda ili s prihodima do 200 KM. Također, procent onih koji nisu željeli odgovoriti na pitanje je značajan. Nespremnost mladih da govore o ličnim ili prihodima domaćinstva u kojem žive zanimljiv je podatak koji bi vrijedilo detaljnije istražiti, te ustanoviti je li mladim ljudima u FBiH neugodno govoriti o novcu možda zbog toga što ga nemaju.

Tabela 10: Ukupni mjesecni prihodi mladih u FBiH

% mladih u dobi između 15 i 29 godina	Muškarci	Žene	Ukupno FBiH
Bez prihoda	<b>27%</b>	<b>31%</b>	<b>29%</b>
Do 200 KM	<b>14%</b>	<b>17%</b>	<b>16%</b>
201 - 400 KM	<b>8%</b>	<b>7%</b>	<b>8%</b>
401 - 600 KM	<b>9%</b>	<b>8%</b>	<b>8%</b>
601 do 1000 KM	<b>9%</b>	<b>7%</b>	<b>8%</b>
1001 do 1400 KM	<b>3%</b>	<b>2%</b>	<b>3%</b>
Više od 1600 KM	<b>1%</b>	<b>3%</b>	<b>2%</b>
Ne želi odgovoriti	<b>28%</b>	<b>25%</b>	<b>27%</b>

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

## SOCIJALNA POLITIKA

### Novac i mladi

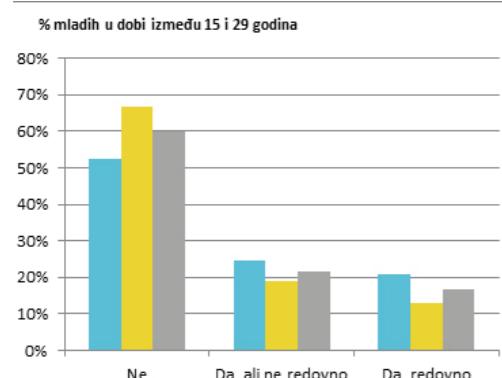
**Mladi u FBiH, njih 60%, pogotovo mlade žene, ne mogu doprinijeti kućnom budžetu. Oni koji uspijevaju doprinijeti, zaraduju malo, pa uglavnom ne uspijevaju da štede.**

Samo je 17% mladih koji su u mogućnosti redovno doprinositi kućnom budžetu i 22% onih čiji doprinos postoji, ali

je neredovan. No najviše je onih koji ne mogu doprinijeti kućnom budžetu, čak 60%, bez razlike u gradskim i vangradskim sredinama. Položaj mladih djevojaka u ovom slučaju je nepovoljniji, jer njih 67%, u odnosu na 52% muškaraca, ne može doprinijeti kućnom budžetu.

Graf 34: Mladi koji doprinose kućnom budžetu u odnosu na spol

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)



Mladi ne žele odgovarati ni na pitanje s koliko su novca raspolagali u posljednja tri mjeseca, odnosno koliko novca su lično potrošili. 31% mladih nije dalo odgovor na to pitanje, 37% mladih je u posljednja tri mjeseca lično raspolagalo s manje od 200 KM, 15% je onih koji su raspolagali s 200 do 400 KM.

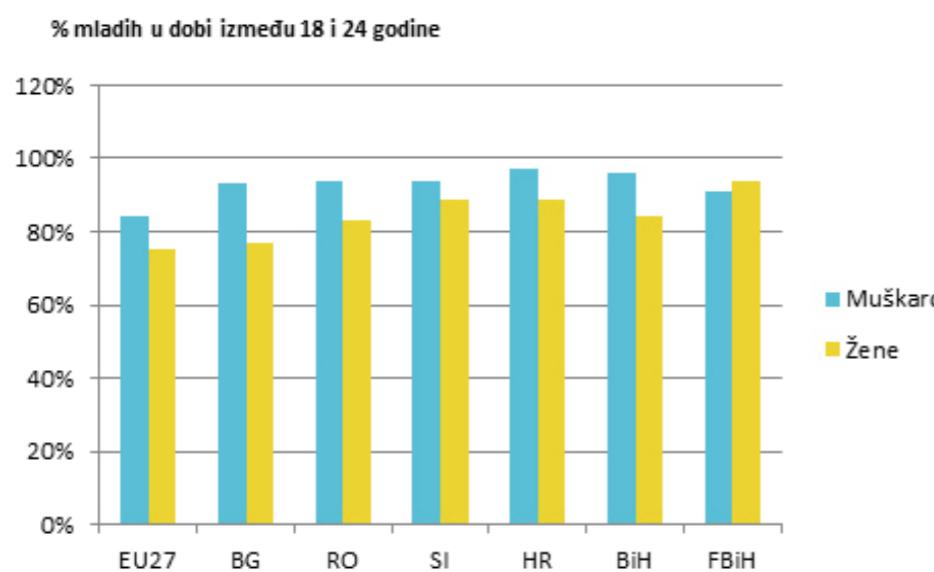
Također, 58% mladih ne uspijeva kontinuirano stedjeti određenu sumu novca, bez obzira na spol i tip naselja u kojem žive.

### Formiranje porodice i stambeni status mladih

**9% mladih u FBiH je vjenčano, 7% ih ima djecu, a uglavnom imaju jedno (43%) ili dvoje (24%) djece.**

Važan pokazatelj kvalitete života mladih je stambeni status, odnosno mogućnost stambene samostalnosti. Procent mladih koji su se uspjeli stambeno osamostaliti za oko 10% je niži od prosjeka zemalja EU, jer u prosjeku 93% mladih u dobi između 18 i 24 godine živi kao podstanar, s roditeljima ili u stanovima/kućama u vlasništvu roditelja. Dakle, samo 7% mladih je stambeno samostalno i to 2% onih koji žive kao podstanari, ali odvojeno od roditelja i 5% onih koji žive u stanu ili kući koja je njihovo vlasništvo.

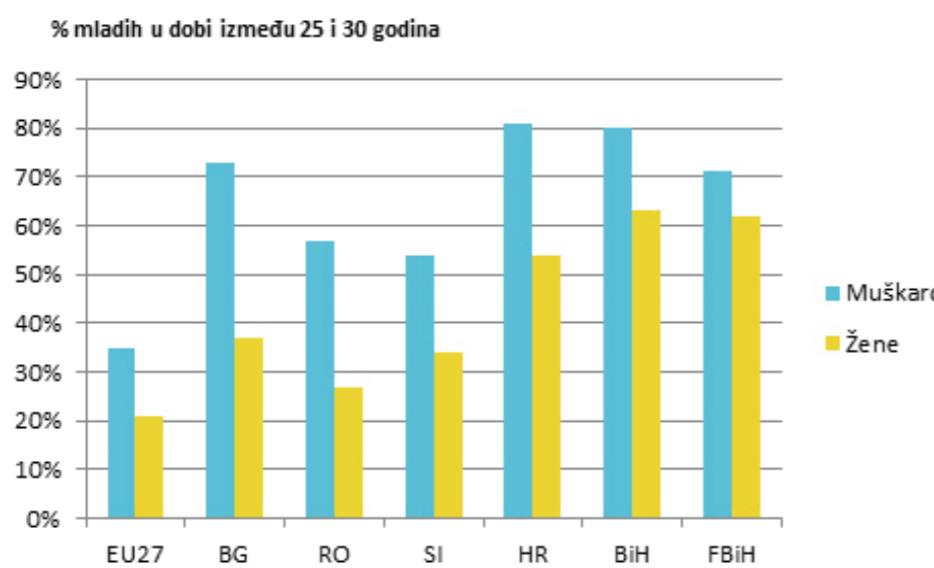
Graf 35: Procent mladih muškaraca i žena u dobi između 18 i 24 godine koji nisu stambeno samostalni



Izvor: Eurostat (2012), Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

U grupi mladih u dobi između 25 i 30 godina situacija je nešto povoljnija, jer u ovoj doboj grupi 23% mladih živi u stanu ili kući u njihovom vlasništvu, a 8% je onih koji žive kao podstanari odvojeno od roditelja. No taj je prosjek daleko ispod prosjeka zemalja EU.

Graf 36: Procent mladih muškaraca i žena u dobi između 25 i 30 godina koji nisu stambeno samostalni



Izvor: Eurostat (2012), Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

O pitanju stambenog zbrinjavanja u kontekstu posjedovanja vlastitog stana mladi u dobi do 25 godina skoro i ne razmišljaju. Ideja posjedovanja vlastitog stana donekle je prisutna kao želja, ali nemaju konkretni plan niti znaju kako bi je mogli ostvariti. Većina učesnika smatra da je imati svoj stan skoro nemoguće, te će o tome aktivno misliti nekada u budućnosti „ako se zaposlim i ako mognem podići kredit.“

Ni stariji učesnici fokusnih grupa uglavnom nemaju vlastiti stan. Žele ga imati, ali ne misle da će imati povoljne uvjete da ga kupe. Nadaju se samo nasljedstvu ili kreditima na 30 godina kojih se boje. Ukratko procjenjuju kako su „prepušteni sami sebi“.

Kao moguće rješenje predlažu da Vlada sufinansira kreditna zaduženja za kupovinu stanova za mlade i stvori mogućnost da se renta pretvori u otkup stana, jer, kako kažu, „zemlje u okruženju to vrlo uspješno rade.“

## Samoprocjena životnog standarda

Svoj trenutni životni standard većina mladih ocjenjuje s dobro (46%) i osrednje (31%). Procjena životnog standarda u značajnoj je vezi s godinama, jer nezadovoljstvo životnim standardom raste s godinama. Mladi u dobi do 20 godina zadovoljniji su nego mladi koji imaju nekoliko godina više. Razlog je vjerovatno jači utjecaj, ali i briga roditelja, kao i to što nemaju redovnih finansijskih obaveza, niti su aktivni sudionici tržišta rada. Razlika je također primjetna i kada je u pitanju status vezan za građanski aktivizam. I aktivni i neaktivni mladi jako dobro identificiraju probleme, te jasno artikuliraju svoje nezadovoljstvo postojećim položajem mladih u Federaciji. No, neaktivni mladi ne vide izlaz iz takve situacije i utjehu pronađene u tome što „ima i gore“ navodeći neadekvatna poređenja poput „nama je još i dobro, djeca u Africi nemaju šta jesti“. Suprotno tome, aktivni se mladi porede s razvijenijim zemljama Evrope koje su svakako relevantnije za poređenje s našom zemljom.

## Percepcija budućnosti

Svoju budućnost mladi vide kao mnogo bolju od sadašnjosti (41%) ili malo bolju od sadašnjosti (27%). Procent mladih koji od budućnosti ne očekuju ništa drugačije od toga kakva im je sadašnjost iznosi 20%, a 9% je mladih koji očekuju da će njihova budućnost biti gora od sadašnjosti.

Što se tiče percepcije budućnosti cijelog društva, očekivanja mladih su negativnija, jer ih 21% očekuje kako će budućnost društva biti gora od sadašnjosti. Onih koji ne očekuju da će se budućnost društva promjeniti je 27%, mladih koji smatraju da će biti nešto bolje nego sada je 25%, a onih koji misle da će budućnost društva biti mnogo bolja od sadašnjosti je 22%.

Objašnjenje za to što mladi misle da će njihova lična budućnost biti bolja od budućnosti društva u cjelini možda se može objasniti činjenicom da veliki broj mladih ljudi razmišlja o odlasku iz FBiH, a veliki je broj i onih koji provode konkretne aktivnosti usmjerene ka ostvarenju zamisli odlaska iz zemlje.

„Ja sam već bio tri mjeseca kod rođaka u Švedskoj. Odmah me zaposlio u firmi u kojoj on radi. Od toga što sam tamo zaradio za tri mjeseca sam ovdje mogao da živim ostatak godine. Sada tražimo način da odem zastalno.“ (Sarajevo, muško)

„Ja jedva čekam da odem odavde i ne bih se nikad ni vratila. Ma ni na godišnji. Pokušavam pronaći način da odem pa ćeemo vidjeti.“ (Konjic, žensko)

„Naravno da bih otišla odavde. Ako i ne zbog sebe, onda zbog budućnosti svoje djece za koju se nadam da će ih nekad imati. Možda da se udam za nekoga u inostranstvu. Dosta mojih prijateljica se tako udalo.“ (Sarajevo, žensko)

„Često razmišljam o tome kako te ovo društvo tjera da budeš sebičan i nepošten. Samo daj meni, a drugi neka pocrkaju. Previše je primjera da, ako tako radiš, možeš i da uspiješ nešto u životu. Drugačije ne.“ (Sarajevo, muško)

## Determinante kvalitete života

### **Nezaposlenost i male plaće mladi vide kao faktore društva i ekonomije koji ostavljaju najveći utjecaj na cijelokupan kvalitet njihovog života.**

Više od 70% mlađih smatra da nezaposlenost i male plaće imaju najveći utjecaj na kvalitet njihovog života. Slijede ih loš kvalitet formalnog obrazovanja, loša zdravstvena zaštita, loš sistem socijalne zaštite i pomoći te nemogućnost utjecanja na donošenje političkih odluka s preko 60% mlađih koji ove faktore vide kao značajno ili u potpunosti odgovorne za kvalitet njihovih života.

opciju koja bi im odgovarala. Iskazuju interes za učešćem u politici, ali „ako bi se pojavila stranka u kojoj se pronalazim“. Stječe se dojam da ova grupa mlađih ne posmatra kritički političke platforme i planove pojedinih političkih stranaka, nego ima kolektivno negativno mišljenje o politici i političarima općenito. To mišljenje mlađi i ne preispituju.

Stariji učesnici nešto pažljivije prate rad političara, ali većinom nisu politički angažirani. Kao razlog također navode potpuno nepovjerenje u političare i nepostojanje političke opcije s čijim idejama bi se složili. Na izborima su glasali, ali samo zato „da im neko ne uzme glas ili da poniste listić“. Za razliku od mlađih učesnika pokazuju više osviještenosti o problemu nacionalizma.

„Ježim se nacionalističkih momenata svake političke partije i neću da se brukam i blamiram.“ (Sarajevo, muško)  
„Nijedna politička partija mi ne pruža adekvatno rješenje za probleme koje imam, jer sva rješenja koja oni pružaju su: glasaj pa ćemo vidjeti.“ (Iličić, muško)

### **Mlađi koji su se pokušali politički angažirati navode kako im je to bilo razočaravajuće iskustvo.**

Nekolicina mlađih prisutnih na fokusnim grupama koji su bili politički aktivni brzo su od toga odustali jer su procijenili da im to donosi više zla nego dobrog.

„Ljudi shvataju da ono što ta politička opcija kaže i uradi, onda si to ti. Ja se lično nisam slagala s nekim potezima stranke u kojoj sam bila, ali nisam to mogla promjeniti, a zato su me priatelji i poznanici počeli prozivati po gradu tako da sam odustala.“ (Goražde, žensko)

„Prilikom kreiranja platforme političke stranke u koju sam se bila učlanila govorilo se samo o tome, ako ta partija pobijedi, kako će svim mlađima koji su tada radili dati otakz kako bi sebe zaposlili. Meni se to nije dopalo i isključila sam se.“ (Ključ, žensko)

### **Aktivni mlađi više su zainteresirani za politiku**

Jedna od održanih fokusnih grupa bila je sačinjena isključivo od mlađih koji su aktivni u različitim organizacijama civilnog društva. Ova grupa mlađih pokazuje značajno više informiranosti o politici i zainteresiranosti za politiku. Politički su više angažirani i prate programe stranaka.

„Prešla sam iz nevladinog u vladin sektor upravo iz razloga što mi je dosadilo da tako neke stvari prolaze. Sada imam puno veći spektar učestvovanja. Mogu da lobiram, ponekad i prisilim.“ (Bugojno, žensko)

„Mlađi ljudi trebaju u politiku, jer je to najefikasniji način da se nešto mijenja. Kroz politiku se sve može mijenjati.“ (Bihać, muško)

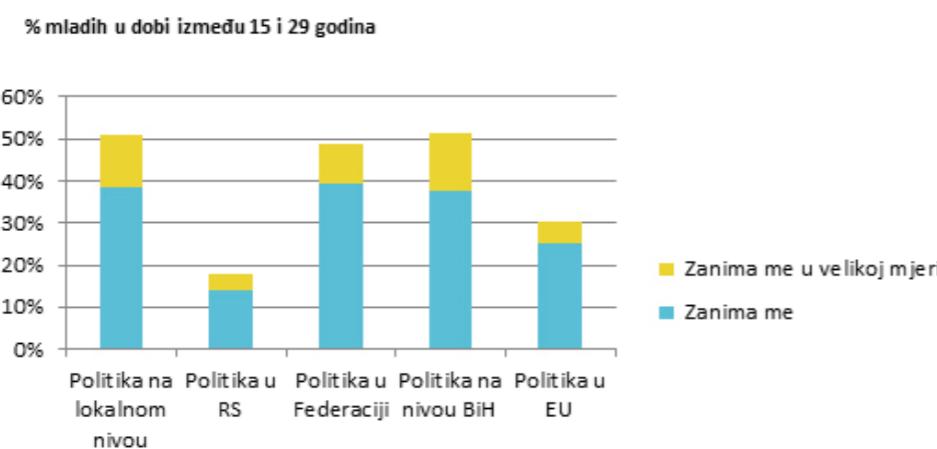
## UČEŠĆE MLADIH

### Zainteresiranost za politiku

#### **Svaka druga mlađa osoba u FBiH je nezainteresirana za politiku.**

Od postotka mlađih koje politika zanima najviše je onih koje zanima politika na lokalnom nivou i nivou BiH, te politika na nivou Federacije (oko 50%). Zanimljiv je podatak da mlađe u FBiH manje zanima politika u RS-u (18%), dok je politika na nivou EU zanimljiva za 30% mlađih. Zainteresiranost mlađih muškaraca i žena približno je jednaka, kao i zainteresiranost mlađih koji žive u vangradskim i gradskim sredinama.

Graf 37: Zainteresiranost mlađih za politiku



Izvor: Institut za razvoj mlađih KULT, istraživanje položaja mlađih u FBiH (2013)

Iz fokusnih diskusija može se zaključiti da zainteresiranost mlađih za politiku raste s godinama. Mlađi iz grupe mlađih učesnika, iako su svjesni značaja učešća mlađih u politici, sami nisu politički angažirani niti imaju povjerenja u cijelokupan politički sistem zemlje. Smatraju da su sve stranke korumpirane i ne pronalaze političku

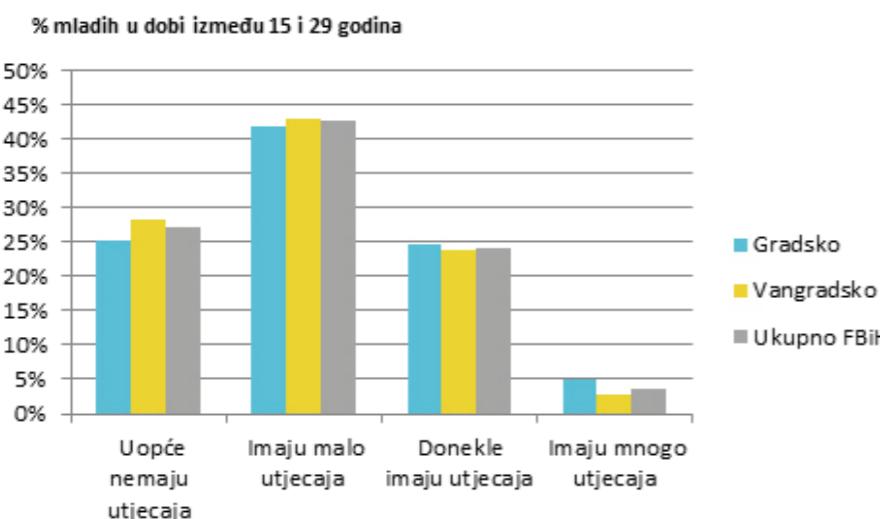
## Učešće u izborima

**Mlađi čine 21,4% biračkog tijela u BiH. Na prošlim lokalnim izborima održanim u oktobru 2012. glasalo je nešto više od polovine mlađih (54,6%), što je približno općoj stopi izlaznosti na izbore (56,5%).**

Analizom izlaznosti na protekle lokalne izbore u BiH održane 7. oktobra 2012. zaključeno je da su mlađi izasli u procentu od 54,6%, preciznije: 334.215 mlađih ostvarilo je pravo glasa, od ukupnog broja mlađih glasača na izborima (612.527). U obzir su uzete sve osobe između 18 (punoljetstvo) i 30 godina, što predstavlja gornju dobnu granicu mlađih prema Zakonu o mlađima FBiH (Centralna izborna komisija Bosne i Hercegovine, 2012).

S 21% biračkog tijela mlađi bi mogli donijeti značajne promjene u rezultatima izbornih procesa. Međutim, mlađi još uvijek ne glasaju punim kapacitetom, uglavnom zbog uvjerenja da svojim glasom ne mogu ništa promijeniti ili zbog toga što ne znaju kojoj političkoj opciji da poklone povjerenje. No, svake godine bilježi se porast u broju mlađih glasača, a zainteresiranost mlađih za izlazak na izbore raste, 70% mlađih odgovara kako bi izasli na izbore ukoliko bi se oni održali sljedeće sedmice.

Graf 38: Mišljenje mladih o tome koliko mlađi imaju utjecaja na donošenje odluka koje ih se tiču na lokalnom nivou



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

U vangradskim sredinama manji je procent mladih koji su bili uključeni u nabrojane aktivnosti u posljednjih 12 mjeseci i do 13% po pojedinim formama učešća (npr. potpisivanje peticije ili kontaktiranje političara), što je svakako značajan pokazatelj za institucije vlasti da trebaju više pažnje posvetiti angažiranju mladih u vangradskim sredinama, odnosno kreirati programe koji bi mlađe motivirali da se uključe u procese donošenja odluka.

„Teško nam je doći do izražaja.“ (Sarajevo, žensko)

Ova izjava možda najbolje opisuje stav mladih kada je učešće mladih u pitanju. Mlađi imaju potrebu da ih se pita za mišljenje, barem kada se odlučuje o stvarima koje ih se direktno dotiču ili o pitanjima u lokalnoj zajednici, ali navode kako ih niko ne pita.

„Imamo potrebu i želju da nas se pita šta će se dešavati u našem gradu, pa i državi, ali naše mišljenje teško dolazi do izražaja i to je veliki problem, jer se mišljenje mladih često zanemaruje.“ (Kakanj, žensko)

Generalno, nisu dovoljno informirani o načinima i mogućnostima učešća u donošenju odluka. Ne prisustvuju javnim raspravama, tribinama, otvorenim sjednicama općinskog/gradskog vijeća, niti im je takav vid građanskog učešća blizak, jer im je nedovoljno poznat. Proteste smatraju najefikasnijim načinom izražavanja građanskog mišljenja, te vrlo pozitivno gledaju na ovaj vid učešća. Međutim, ove navode treba posmatrati u skladu sa situacijom koja je bila aktuelna u vrijeme održavanja fokusnih grupa (protesti građana zbog JMBG-a). Osim protesta, potpisivanje peticija poznaju kao način učešća, s tim da su mišljenja o njegovoj efikasnosti podijeljena.

„Peticije da. Super mi je kada mogu da učestvujem u donošenju odluka. Samo treba biti efikasno i ispunjeno to što se potpisivalo.“ (Sarajevo, žensko)

„Može se nešto napraviti ako se angažuješ na pravi način. Moje kolege i ja smo postigli, putem peticije, da se dio sredstava namijenjenih vjerskim objektima u našoj lokalnoj zajednici prebaci u budžet za mlađe.“ (Sarajevo, muško)

Navedeno je nekoliko primjera kada potpisana peticija nije ništa značila i ništa promijenila, te stoga dio mladih ne smatra da je to efikasan način učešća.

## Načini učešća u donošenju odluka i mlađi

Iz prethodnih podataka jasno je da mlađi ne vjeruju kako mogu utjecati na donošenje odluka. Različite načine na koje pojedinac može utjecati na donošenje odluka uglavnom smatraju neefikasnim. Najmanje efikasnim smatraju lično kontaktiranje političara, to jest onih koji odlučuju. Na skali neefikasnosti sljedeće mjesto zauzimaju učestvovanje u javnim demonstracijama, rad u političkoj stranci i potpisivanje peticija, dok su rad u nevladinih organizacijama i glasanje na izborima nešto pozitivnije ocijenjeni. Također, mišljenje mladih o drugim oblicima učešća nije mnogo bolje.

**Rezultat toga što mlađi ne vjeruju da svojim učešćem mogu donijeti promjene ogleda se i u niskom postotku mladih koji su u posljednjih 12 mjeseci ispoljili neki od oblika aktivnog učešća.**

Tabela 11: Učešće mladih u dobi između 15 i 29 godina u određenim oblicima aktivizma

	niti jednom	1 ili 2 puta	3 do 5 puta	više od 5 puta
Kontaktirali političara	<b>86%</b>	<b>8%</b>	<b>3%</b>	<b>3%</b>
Prisustvovali javnom skupu	<b>67%</b>	<b>23%</b>	<b>6%</b>	<b>3%</b>
Potpisali peticiju	<b>60%</b>	<b>30%</b>	<b>8%</b>	<b>3%</b>
Učestvovali u javnim protestima	<b>78%</b>	<b>15%</b>	<b>4%</b>	<b>2%</b>
Napisali članak, npr. u studentskim novinama, novinama neke organizacije, ili na Internetu	<b>85%</b>	<b>9%</b>	<b>3%</b>	<b>4%</b>
Učestvovali na javnim raspravama o općinskom budžetu	<b>85%</b>	<b>10%</b>	<b>3%</b>	<b>2%</b>

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

## Aktivni mlađi

**U proteklih pet godina omladinske organizacije uspjele su aktivirati najveći broj mlađih ljudi, ali sa značajnom razlikom u broju aktiviranih u vangradskim i gradskim sredinama.**

Procent mlađih koji su aktivni kroz članstvo u organizacijama, bilo političkim ili nepolitičkim, značajno je porastao od 2008. godine. Najznačajniji napredak postigle su omladinske organizacije, koje trenutno u FBiH okupljaju 33% mlađih. No, vangradске sredine znatno zaostaju za gradskim kada je članstvo u omladinskim organizacijama u pitanju, za 17% je veći broj mlađih u gradskim sredinama koji su članovi omladinskih organizacija. Političke stranke i njihove omladinske organizacije te religijske organizacije podjednako uspješno aktiviraju mlađe i u gradskim i u vangradskim sredinama, dok organizacije za zaštitu okoliša i donekle organizacije za ljudska prava i humanitarnu pomoć više aktivnih mlađih imaju u gradskim sredinama. Razlike bazirane na spolu nisu značajne osim u organizacijama za zaštitu okoliša i organizacijama za ljudska prava i humanitarnu pomoć, gdje je nešto veći procent aktivnih žena u odnosu na muškarce.

Tabela 12: Procent mladih u dobi između 15 i 29 godina – članstvo u organizacijama u posljednjih 12 mjeseci

	FBiH	Gradske sredine	Vangradske sredine	BiH 2008
Omladinske organizacije ili asocijacije	<b>33%</b>	<b>43%</b>	<b>26%</b>	<b>6%</b>
Omladinske organizacije političkih stranaka	<b>14%</b>	<b>14%</b>	<b>14%</b>	<b>3%</b>
Religijske organizacije	<b>11%</b>	<b>10%</b>	<b>11%</b>	<b>3%</b>
Politička stranka	<b>17%</b>	<b>18%</b>	<b>17%</b>	<b>4%</b>
Okolišne organizacije, tj. organizacije za zaštitu životne sredine	<b>11%</b>	<b>16%</b>	<b>7%</b>	<b>4%</b>
Ljudska prava ili organizacije za humanitarnu pomoć	<b>13%</b>	<b>16%</b>	<b>11%</b>	<b>5%</b>
Profesionalne organizacije, npr. udruženja poljoprivrednika, poslovne ili organizacije zaposlenika	<b>4%</b>	<b>3%</b>	<b>4%</b>	<b>2%</b>

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Procenat mladih koji nisu članovi navedenih organizacija, ali su učestvovali u aktivnostima koje su organizacije priredile ili su radili za njih, nešto je veći od procenta mladih koji su članovi, pogotovo kada je riječ o okolišnim organizacijama i organizacijama za ljudska prava i humanitarnu pomoć.

## MOBILNOST MLADIH

**Više od polovine mladih iz FBiH nije imalo priliku putovati u inostranstvo u posljednjih 12 mjeseci. Oni koji su putovali najčešće su išli u zemlje iz susjedstva.**

Od 86% mladih iz gradskih sredina i 80% iz vangradske sredine koji su u posljednjih 12 mjeseci putovali u druge gradove unutar FBiH najviše ih je putovalo u Sarajevo, Mostar, Zenicu i Tuzlu. Razlozi putovanja mladih najčešće su turistički (66%) ili posjet prijateljima (16%).

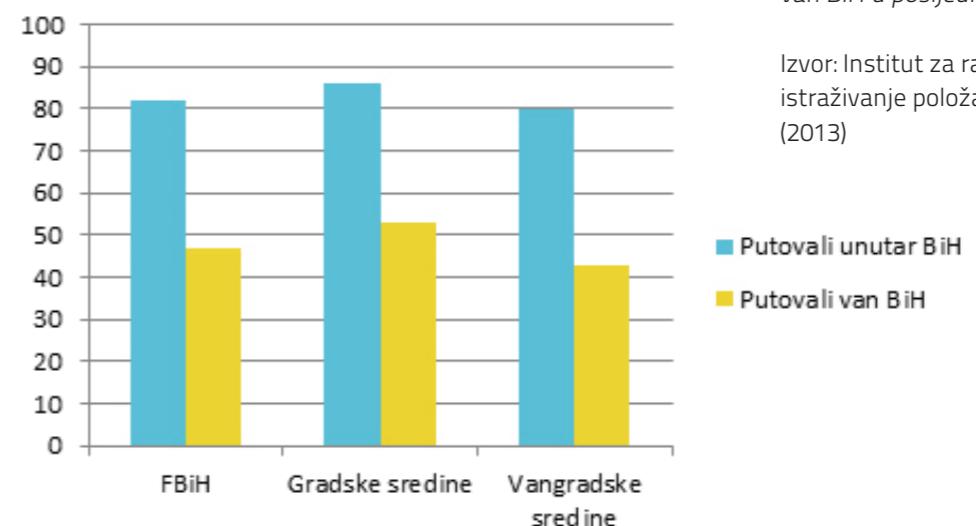
Što se tiče putovanja u inostranstvo, u posljednjih 12 mjeseci 43% mladih iz vangradske sredine i 53% mladih iz gradskih sredina, imalo je priliku putovati. Zemlje u koje putuju su najčešće one iz okruženja: Hrvatska i Crna Gora, zatim Srbija i Slovenija. Sljedeće su Turska, Njemačka, Austrija i Italija.

Evidentno je da su mladi iz vangradske sredine manje mobilni od svojih vršnjaka iz gradskih sredina.

Nakon što je krajem 2010. godine Savjet EU donio odluku o uspostavljanju bezviznog režima za građane BiH, otvoreno je više mogućnosti za mobilnost mladih iz BiH. Međutim, finansijska ograničenja i dalje predstavljaju glavni razlog zbog kojeg mladi ljudi iz BiH ne putuju češće.

U razgovorima na fokusnim grupama mladi pokazuju veliku želju za putovanjima iz različitih razloga. Osim turističkih posjeta, veliki je dio mladih koji bi rado posjetili druge zemlje putem studentskih razmjena, a u svrhu učenja, upoznavanja drugih kultura i stjecanja novih iskustava.

Graf 39: Mladi koji su putovali unutar ili van BiH u posljednjih 12 mjeseci



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

## Organizirana putovanja

**Tri od četiri mlade osobe u FBiH nisu imale priliku putovati kroz organizirane programe vezane za mobilnost mladih.**

Relativno nizak procent mladih u FBiH ima priliku putovati kroz određene programe namijenjene mladima, kao što su ljetne škole, studijska putovanja i slično. U odnosu na podatke za BiH iz 2008. Godine, došlo je do povećanja broja mladih koji putuju na ovaj način. Bitna je napomena da je većinu organiziranih putovanja realizirao nevladin, a ne vladin sektor. Međutim, procent mladih uključenih u ove programe i dalje je nizak, u prosjeku s najviše 29% mladih koji su imali priliku putovati u inostranstvo kroz programe ekskurzija. Ekskurzije unutar entiteta su drugi najčešći program u kojem mladi učestvuju, dok su razmijene studenata jednako malo zastupljene kao i 2008. godine. Položaj mladih u vangradskim sredinama FBiH posebno je nepovoljan kada su ovakvi programi u pitanju, jer mladi iz vangradske sredine znatno rjeđe učestvuju u organiziranim programima vezanim za mobilnost mladih.

Tabela 13: Procent mladih u dobi između 15 i 24 godine koji su učestvovali u organiziranim programima vezanim za mobilnost mladih

	FBiH	Gradske sredine	Vangradske sredine	BiH 2008
Studentska razmjena	<b>3%</b>	<b>5%</b>	<b>2%</b>	<b>1%</b>
Ljetne škole	<b>10%</b>	<b>14%</b>	<b>8%</b>	<b>2%</b>
Volonterski ili neki drugi kampovi za omladinu	<b>19%</b>	<b>25%</b>	<b>14%</b>	<b>5%</b>
Škola u prirodi	<b>12%</b>	<b>14%</b>	<b>11%</b>	<b>5%</b>
Studijska putovanja	<b>12%</b>	<b>13%</b>	<b>11%</b>	<b>4%</b>
Ekskurzija unutar entiteta	<b>27%</b>	<b>30%</b>	<b>25%</b>	<b>10%</b>
Ekskurzija u drugi entitet	<b>19%</b>	<b>21%</b>	<b>17%</b>	<b>6%</b>
Ekskurzija u inostranstvo (van BiH)	<b>29%</b>	<b>32%</b>	<b>26%</b>	<b>12%</b>

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

## Odlazak iz zemlje

**Čak 37% mladih bi otišlo u inostranstvo zauvijek kada bi im se pružila prilika, 40% bi otišlo na duže vrijeme, a 9% ih je već preduzelo konkretnе korake za odlazak iz zemlje.**

Odlazak u inostranstvo većina mladih vidi kao jedini put za bolje sutra. Veliki je broj onih koji su spremni zauvijek napustiti BiH ili otići iz zemlje na duže vrijeme. Mladi bi već sutra napustili zemlju radi privremenog rada u inostranstvu, studija ili trajnog nastanjivanja u nekoj drugoj zemlji. Mladi iz vangradskih sredina spremniji su napustiti zemlju, posebno radi privremenog rada.

Tabela 14: Razlozi zbog kojih bi mladi sasvim sigurno i sigurno napustili BiH već sutra ukoliko bi im se pružila prilika

% mladih u dobi između 15 i 29 godina	FBiH	Gradske sredine	Vangradске sredine
Radi studija	<b>69%</b>	<b>68%</b>	<b>70%</b>
Radi privremenog rada	<b>70%</b>	<b>66%</b>	<b>73%</b>
Kako bi se trajno nastanili u nekoj drugoj zemlji	<b>60%</b>	<b>56%</b>	<b>62%</b>

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Više od polovine mladih iz FBiH poznaje osobe iz susjedstva koje su u posljednjih sedam godina napustile zemlju, 45% mladih ima člana iz šire porodice koji je napustio zemlju, a 26% člana iz uže porodice koji je napustio zemlju u posljednjih 7 godina.

**Nacionalizam i međureligijsku netrpeljivost mladi često navode kao razlog zbog kojeg bi rado zauvijek napustili BiH.**

U dodatnim objašnjenjima mladi navode više razloga zbog kojih bi napustili BiH trajno. Osim „zbog svoje i budućnosti svoje djece“ što često navode kao razlog zbog kojeg bi trajno otišli iz zemlje, navode i dosta razloga povezanih s nacionalizmom i međureligijskom netrpeljivošću, koju percipiraju kao jako izraženu u bh. društву. Otišli bi i „zbog uređenosti država“, u kontekstu uređenosti pravnog sistema drugih zemalja.

## INFORMISANJE MLADIH

### Odabir medija

**Medij putem kojeg mladi dolaze do informacija najčešće je internet. Najzanimljivije su teme obrazovanja, zapošljavanja i mogućnosti za provođenje slobodnog vremena.**

Mladi najčešće do informacija dolaze koristeći internet, a uglavnom se zanimaju za teme obrazovanja, zapošljavanja i mogućnosti za provođenje slobodnog vremena. Nešto manje zanimljive, ali ne i potpuno nezanimljive su teme o kreditima, biznisu, politici i socijalnoj zaštiti.

O temama politike, pogotovo politike na lokalnom nivou, mladi se najčešće informiraju putem televizije. Televizija je, nakon interneta, drugi medij putem kojeg mladi prikupljaju informacije, pogotovo kada su teme zdravstvene zaštite i teme o kulturi u pitanju.

Tabela 15: Mediji putem kojih se mladi informiraju o određenim temama

	Niti jedan	TV	Radio	Novine	Internet
Obrazovanje	7%	44%	12%	26%	79%
Zapošljavanje	18%	28%	14%	34%	66%
Politika	23%	23%	16%	25%	38%
Politika na lokalnom nivou	27%	38%	17%	18%	35%
Zdravstvena zaštita	20%	42%	8%	16%	44%
Slobodno vrijeme	11%	33%	11%	18%	74%
Socijalna zaštita i pomoć	34%	31%	7%	11%	33%
Krediti	46%	20%	6%	10%	34%
Biznis	34%	24%	6%	15%	48%
Kultura	9%	52%	20%	29%	68%
Stipendije	28%	22%	7%	19%	60%

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

11% mladih nikada ne čita dnevne novine, a 21% ih nikada ne čita sedmične novine, dok 66% mladih novine (dnevne i sedmične) čita povremeno.

### Servisi informiranja namijenjeni isključivo mladima

22% mladih iz gradskih i 15% iz vangradskih sredina je u posljednja tri mjeseca koristilo određeni informativni servis specifično namijenjen za potrebe mladih. 65% ih nije koristilo takav servis, a 16% mladih ne zna za postojanje informativnog servisa specifično namijenjenog potrebama mladih.

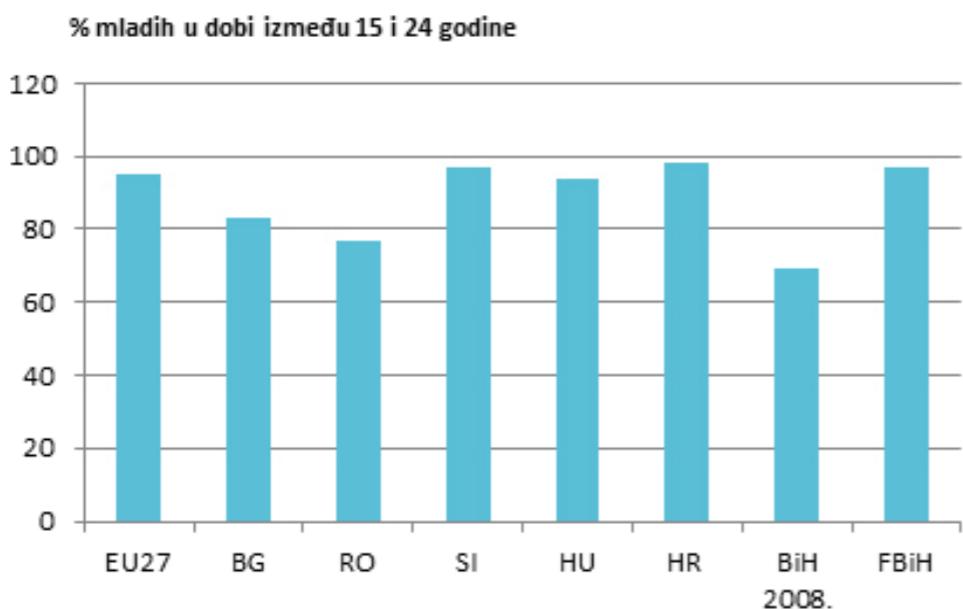
### Korištenje interneta

**Mladi u FBiH internet koriste jednakо kao i njihovi vršnjaci u EU.**

Kada je u pitanju posjedovanje internetskih priključaka, FBiH ostvarila je značajan napredak u odnosu na podatke za BiH iz 2008. Godine, kada je samo 30% mladih u BiH imalo internetski priključak u svojim domaćinstvima. Trenutno 92% mladih ima pristup internetu u svojim domaćinstvima, gdje ga najčešće i koriste (88%). S tim u vezi treba napomenuti da su se od 2008. godine do danas, na polju interneta i općenito IT sektora, dogodile značajne promjene u infrastrukturi u kontekstu dolaska velikog broja privatnih kompanija koje su proširile internetsku mrežu, postavile konkurenčne cijene interneta, te samim tim omogućile da internet bude lakše dostupan stanovništvu. Također, značajan je i utjecaj "Facebook revolucije", odnosno velikog razvoja i pojave popularnosti društvenih mreža, koje su posebno zanimljive mladim ljudima. Kada govorimo o korištenju interneta, procent mladih koji su u posljednja tri mjeseca koristili internet u FBiH na nivou je zemalja članica EU, i veći je od postotka

pojedinih zemalja poput Rumunije i Bugarske, što nije bio slučaj ranijih godina. Većina mladih kompjuter uopćeno, a i internet koriste svakodnevno (61%) ili skoro svaki dan (32%).

Graf 40: Procent mladih koji su koristili internet u posljednja tri mjeseca



Izvor: Eurostat (2012), Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

## Stav prema medijima

**Većina mladih u FBiH ne vjeruje medijima. Smatraju da su pristrani jer su pod kontrolom političkih partija.**

Na fokusnim diskusijama mladi iskazuju znatno nepovjerenje prema informacijama koje prenose mediji i generalno su nezadovoljni medijskim sadržajima. Smeta im što mediji previše prostora posvećuju negativnim zbivanjima.

„Ne volim što se u medijima sve crno servira, što je svaki početak dnevnika ko je koga ubio, te pojavi reality programa. Nema obrazovnog programa, agresivni su crtani filmovi, turbo folk...“ (Travnik, muško)

„Sve se zna ko je čiji. Dovoljno je pogledati prilog o jednom istom događaju na tri različite televizije i da ti odmah bude jasno koji političar je vlasnik koje televizijske kuće“ (Konjic, žensko)

Mladi misle da postoji problem velike medijske odgovornosti na koju niko ne obraća pažnju, a koji prouzrokuje veliku štetu pogotovo među mladim ljudima.

„Mediji serviraju priču kako lako doći do novca, bez imalo muke, bez imalo rada i truda kroz pokazivanje određenih idola“. (Sarajevo, žensko)

„Kada uhapse nekoga za trgovinu drogom, ne piše da će on dobiti 15 godina zatvora nego piše da droga ima vrijednost 40.000 KM, a on ima džip od 100.000 KM i kuću od 200.000 KM.“ (Živinice, muško)

## SLOBODNO VRIJEME

### Iskorištenost slobodnog vremena

Najviše slobodnog vremena mladi provode pomažući roditeljima u kućanskim poslovima, odlazeći u kupovinu i pomažući roditeljima u poslovima u poljoprivredi ili biznisu. 82% mladih žena i 61% mladih muškaraca u svoje slobodno vrijeme u referentnih mjesec dana obavljalo je kućanske poslove najmanje tri do pet puta sedmično, uglavnom svaki dan.

Mladi iz vangradskih sredina više vremena provode pomažući roditeljima u poljoprivredi ili biznisu, njih 47% je tu aktivnost obavljalo tri do pet puta sedmično i svaki dan, u odnosu na mlade iz gradskih sredina, kojih je 29% provelo svoje slobodno vrijeme na ovaj način.

Na odlaske u kino ili pozorište mladi troše najmanje slobodnog vremena, 79% mladih iz gradskih sredina i 89% iz vangradskih nikako nije išlo u pozorište u posljednjih mjesec dana, a u prosjeku 75% ih nije išlo u kino u posljednjih mjesec dana.

**12% mladih iz gradskih sredina i 9% mladih iz vangradskih sredina u proteklih mjesec dana je najmanje tri do pet puta sedmično ili svaki dan posjećivalo kladionice/kockarnice, od čega je 17% muškaraca i 4% žena.**

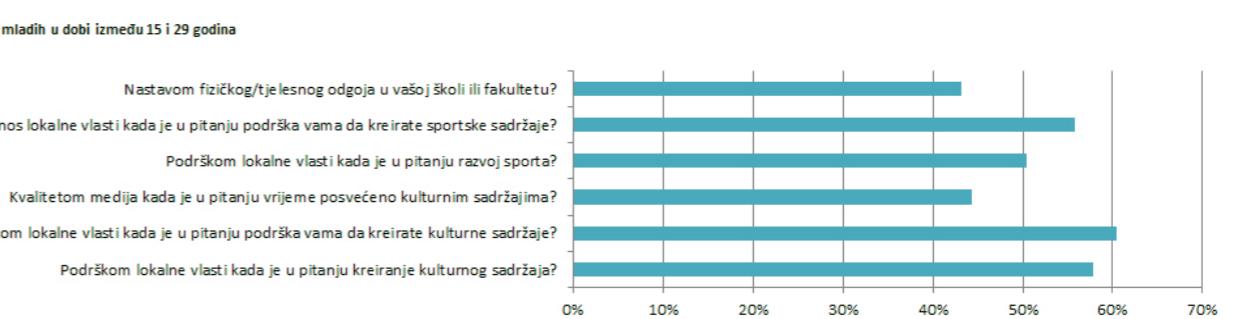
Najmanje tri do pet puta sedmično ili jednom dnevno 31% mladih iz vangradskih sredina i 21% mladih iz gradskih sredina slobodno vrijeme je provodilo obavljajući vjerske obaveze. U istom periodu prosječno 10% ih je posjećivalo razne kulturne događaje, a 9% događaje iz domena sporta.

Aktivnosti na koje mladi dnevno potroše najviše slobodnog vremena su boravak u kafiću, gledanje televizije i šetanje.

### Zadovoljstvo podrškom kulturi i sportu

Kada je u pitanju zadovoljstvo mladih podrškom lokalnih vlasti razvoju i kreiranju kulturnih i sportskih sadržaja, mladi su uglavnom nezadovoljni.

Graf 41: Procent mladih koji su nezadovoljni podrškom kulturi i sportu



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

### Nedovoljno sportskih, kulturnih i drugih sadržaja za mlade, pogotovo u manjim sredinama.

Mladi uglavnom smatraju da su sportski, kulturni i drugi sadržaji za mlade poprilično nedostupni jer su, ako ih i ima, skupi, a da u manjim sredinama najčešće i ne postoje.

„Mi ustvari uopšte nemamo ponudu. Mladi najviše vremena provode na internetu i ispijajući kafe. Ustvari, možda mi i nismo toliko krivi za takvu situaciju. Možda je upravo nedovoljna ponuda svega i razlog zašto se mi ne bavimo nekim aktivnostima.“ (Visoko, žensko)

„Kulturna ponuda iz godine u godinu je sve manja i manja. Nema više ni velikih koncerata nekoga iz inostranstva. U Beogradu Madonna, Beyonce, a kod nas više ni Parni Valjak.“ (Sarajevo, muško)

„U školama ne postoji sistem edukacije mladih o kulturi. Nemamo kulturu u kontinuitetu, imamo festivalsku kulturu. Dobar koncept je „ruksak kulture“ za osnovne škole, gdje se za svaki uzrast bukvalno odredi koji nivo kulture i znanja iz kulture djeca mogu usvojiti i tako im se ugraditi u obrazovanje.“ (Travnik, muško)

„U Banovićima su srušili omladinski centar i izgradili džamiju.“ (Živinice, muško)

## IDENTITET MLADIH

### Mladi u FBiH osjećaju se više vezanim za religiju nego za narod ili državu kojoj pripadaju. Polovina mladih u FBiH ne bi stupila u brak s osobom druge nacionalnosti.

56% mladih iz vangradskih sredina i 41% mladih iz gradskih sredina navodi kako su veoma vezani za religiju kojoj pripadaju. Onih kojima je osjećaj vezanosti za religiju značajan je 42% u gradskim i 33% u vangradskim sredinama. Nikako i vrlo malo vezanim za religiju se osjeća 12% mladih iz gradskih i 9% iz vangradskih sredina.

Generalno, mladi iz vangradskih sredina imaju izraženije osjećaje vezanosti za sve elemente narodnosti, državnosti i religioznosti, pa tako 46% mladih iz vangradskih sredina navodi kako im je veoma značajno izražen osjećaj vezanosti za Bosnu i Hercegovinu, lokalnu zajednicu (42%), narod kojem pripadaju (40%), te entitet (19%). Kod mladih iz gradskih sredina, procenat onih kojima su osjećaji vezanosti za ove elemente veoma značajni nešto je manji: Bosna i Hercegovina 31%, lokalna zajednica 40%, narod kojem pripadaju 32% i entitet 11%.

I jedni i drugi približno jednakom se ne osjećaju vezanim za Evropsku Uniju, 8% iz vangradskih i 5% iz gradskih sredina navodi osjećaj vezanosti za EU kao veoma značajan.

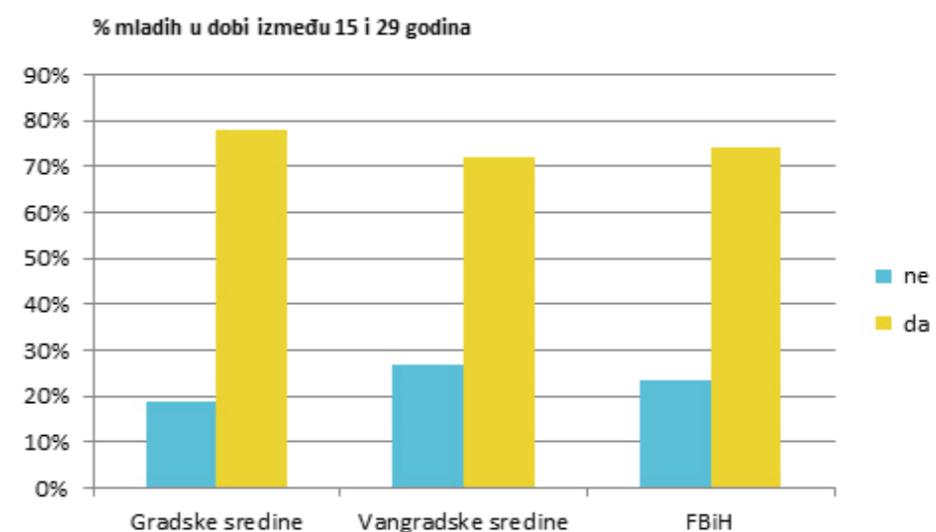
Tabela 16: Odgovor mladih na pitanje koliko vezanim se osjećaju za pojedine elemente pripadnosti

	Značajno i vrlo značajno		Vrlo malo i nikako	
	Gradske sredine	Vangradске sredine	Gradske sredine	Vangradске sredine
Narod kojem pripadate	75%	83%	22%	15%
Religija kojoj pripadate	82%	89%	15%	9%
Entitet	44%	58%	54%	40%
Općina	83%	83%	15%	15%
Bosna i Hercegovina	74%	80%	23%	18%
Evropska Unija	20%	26%	76%	72%

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Za 80% mladih nacionalnost i religija nisu bitan kriterij za odabir prijatelja, bez obzira na to radi li se o gradskim ili vangradskim sredinama.

Graf 42: Mladi koji imaju prijatelje druge nacionalnosti s kojima se redovno druže

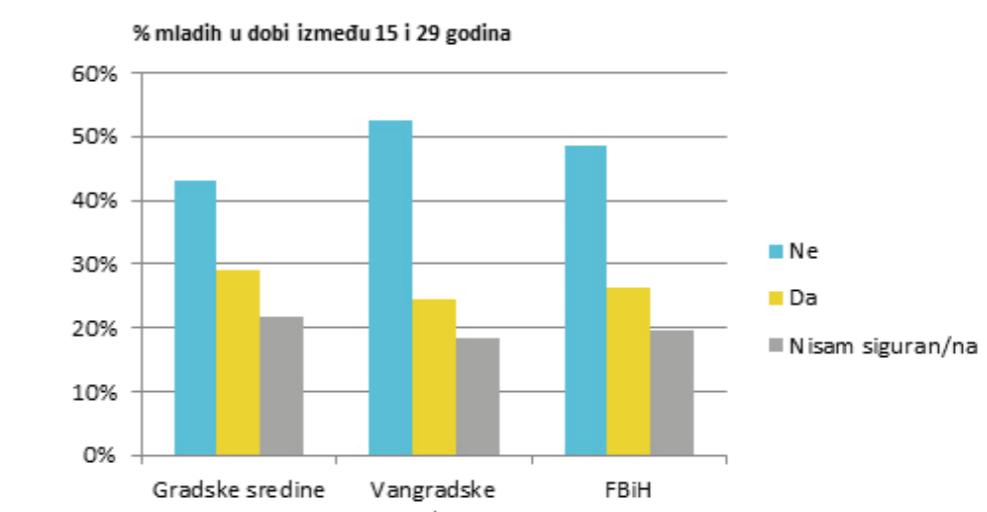


Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Ipak, nacionalnost predstavlja bitan kriterij kada je odabir bračnog partnera u pitanju; 43% mladih iz gradskih i 53% iz vangradskih sredina ne bi stupilo u brak s osobom druge nacionalnosti, a 22% mladih iz gradskih i 18% iz vangradskih sredina nije sigurno bi li stupilo u brak s osobom druge nacionalnosti. U prosjeku je 26% onih koji bi to uradili.

Također, u odnosu na muškarce, za 15% je veći procent žena koje ne bi stupile u brak s osobom druge nacionalnosti.

Graf 43: Spremnost mladih na stupanje u bračne odnose s osobom druge nacionalnosti



Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

U diskusiji na fokusnim grupama mladi koji su izjavili da ne bi stupili u bračne odnose s osobom druge nacionalnosti nisu znali ponuditi konkretan odgovor zašto ne bi. Navodili su nejasne razloge poput "različiti smo", "ne bismo se mogli složiti oko važnih stvari", te pokazivali strah od neprihvatanja od uže i šire okoline.

Mladi koji potječu iz porodica u kojima su roditelji različitih nacionalnosti navode kako to smatraju svojim velikim bogatstvom u smislu širine pogleda na pitanja nacionalnosti i opće tolerancije. Međutim, navode i kako su zbog toga često nailazili na različite prepreke i neugodnosti prilikom stvaranja odnosa s ljudima u različitim sferama, od prijateljstva do zapošljavanja.

Tabela 17: Učestalost posjećivanja vjerskih objekata

	FBiH	Gradske sredine	Vangradske sredine
Ne idem nikada	9,4%	12,6%	7,3%
Jednom-dvaput godišnje u povodu velikih vjerskih praznika	21,9%	20,1%	23,0%
Idem ponekad tokom godine	27,2%	27,3%	27,0%
Idem barem jednom-dvaput mjesечно	10,9%	13,9%	8,9%
Idem redovno svake nedelje	11,0%	11,5%	10,7%
Idem redovno više puta sedmično	12,6%	7,5%	16,0%
Ne želim odgovoriti	7,0%	7,0%	7,1%

Izvor: Institut za razvoj mladih KULT, istraživanje položaja mladih u FBiH (2013)

Muškarci češće odgovaraju kako posjećuju vjerske objekte samo u povodu velikih vjerskih praznika, a žene češće biraju odgovor "ponekad tokom godine".

Što se tiče pitanja religije, svi mladi se slažu kako je to veoma privatno pitanje kojim se ne bi trebalo manipulirati u političkom smislu. Također, slažu se kako je religijskih objekata previše, te smatraju da se oni grade nauštrb nekih drugih, građanima potrebnijih objekata.

U kontekstu nacionalne pripadnosti i religije važno je napomenuti kako mladi smatraju da mediji igraju značajnu ulogu u kreiranju međunacionalne i međureligijske netrpeljivosti, nerijetko upotrebljavajući i šireći jezik mržnje, što smatraju još jednim od mnogobrojnih pitanja medijske odgovornosti kojem se ne posvećuje potrebna pažnja.

## UVOD

Problemi mladih Federacije BiH, kao i moguće mjere i preporuke za njihovo rješavanje, u tekstu koji slijedi sistematski su opisani po pojedinim oblastima značajnim za mlade. Međutim, važno je naglasiti nekoliko bazičnih nalaza koje treba imati u vidu pri posmatranju i tumačenju svake pojedine preporuke.

- Sve institucije na svim nivoima vlasti trebaju zajedno raditi na poboljšanju položaja mladih.

Složenost položaja i potreba mladih zahtijeva planirano, organizirano i zajednički koordinirano djelovanje različitih institucija vlasti, kao i javnih ustanova. Problemi mladih vezani su za sve oblasti života i često se prenose i prepliću iz oblasti u oblast. Primjera radi, neadekvatno obrazovanje uzrokuje nezaposlenost mladih, čija je posljedica loš socioekonomski položaj mladih. On se, između ostalog, reflektira u stambenoj ovisnosti mladih, koja vodi do poteškoća vezanih za zasnivanje porodice. Stoga je jedini objektivan put ka poboljšanju položaja mladih u Federaciji BiH zajedničko djelovanje u okviru zajednički osmišljene i vođene politike prema mladima. Iako je Federalno Ministarstvo kulture, sporta i mladih odnedavno i zvanično zaduženo za brigu o mladima, to svakako ne amnestira sva druga ministarstva da u okviru svojih nadležnosti planski brinu o mladima. Štaviše,

i druga federalna ministarstva koja svojim djelokrugom obuhvaćaju mlade imaju dužnost pripremiti posebne programe za mlade i za njih planirati potrebna sredstva.

- Svi vladini programi i mjere prema mladima moraju biti konkretni i realni, sa snažnom komponentom monitoringa i evaluacije.

Usvajanjem Zakona o mladima Federacije BiH, početkom 2010. godine, definiran je zakonski okvir rada s mladima. U skladu s navedenim Zakonom, svi nivoi vlasti dužni su kreirati određene programe i mjere na planu rada s mladima, definirane kroz dokument strategije prema mladima. Dosadašnja iskustva lokalnih nivoa vlasti koji su imali, ili još uvijek imaju važeće dokumente strategije prema mladima, pokazuju kako je iznimno važno da strategija prema mladima bude realno izvodiva, s vrlo jasnim i konkretnim aktivnostima koje će direktno doprinijeti poboljšanju određenih pitanja značajnih za mlade. Problem s dosadašnjim strategijama prema mladima bio je u pretjerano ambicioznim planovima koji se realno nisu mogli implementirati, zbog čega su lokalne strategije prema mladima uglavnom ostale samo slovo na papiru. Stoga je komponenta monitoringa i evaluacije budućih strategija za mlade, kao i akcionalih planova, koji bi iz strategija trebali proizći, jedna od najvažnijih. Ovdje je bitno naglasiti kako mladi ne očekuju "čudo", ali očekuju da se obećano ispunji.

- Treba osigurati provođenje Zakona o mladima FBiH, te uvesti sistem utvrđivanja odgovornosti i sankcija institucijama i/ili pojedincima koji Zakon ne poštaju.

Neophodno je da institucije vlasti preuzmu odgovornost za položaj mladih u Federaciji BiH, pogotovo jer za to postoje i legitimne obaveze propisane kroz Zakon o mladima FBiH. Mladi su tokom razgovora u fokusnim grupama navodili kako bi, za početak, bili zadovoljni time da se obaveze propisane spomenutim Zakonom poštaju. Usvajanjem Zakona o mladima FBiH, svijest mladih o njihovim pravima donekle je porasla, te je evidentno kako mladi ne žele da se Zakon o mladima FBiH poštuje samo na nominalnom nivou. U slučaju nepoštivanja zakonskih propisa potrebno je javno imenovati odgovorne institucije i/ili pojedince, te primjeniti predviđene sankcije.

## Formalno i neformalno obrazovanje, cjeloživotno učenje

### PORUKA 1

**Neuskladenost obrazovnog sistema s trenutnim i budućim potrebama na tržištu rada u BiH i EU dovodi mlade ljudе u dugoročno nepovoljan položaj, a privredu BiH čini nekonkurentnom.**

### Ključni problemi i izazovi

- Obrazovni sistem je neuskladen sa sektorom rada i zapošljavanja, odnosno tržištem rada u cijelosti.
- Nedostatak praktične nastave u formalnom obrazovnom sistemu uzrokuje nedovoljnu osposobljenost mladih za budući rad, bez obzira o kojem zanimanju je riječ, pa mladi, nakon što završe obrazovanje,

- ostaju bez znanja i vještina potrebnih na tržištu rada.
- Znanje koje mladi stječu kroz sistem formalnog obrazovanja neupotrebljivo je na savremenom tržištu rada, što dovodi do visokih i dugoročno prisutnih stopa nezaposlenosti mladih.
- Izuzetno je visoka stopa nezaposlenosti i neproaktivnosti radne snage.
- Obrazovanje u srednjim stručnim školama je usko specijalizirano, odnosno nefleksibilno i ne može se prilagođavati promjenama i potrebama tržišta rada.
- Obrazovni sistem obrazuje mlade za profesije za kojima ne postoji potreba na tržištu rada, a ne obrazuje za zanimanja za kojima potreba na tržištu rada postoji.
- Podrška mladima u profesionalnoj orientaciji nedovoljna je, pogotovo prije upisa u srednju školu, kada je i najpotrebnija.
- U sklopu formalnog obrazovanja ne postoji organiziran sistem pomoći i podrške mladima vezan za prelazak iz škole na tržište rada (ne uče tehnike traženja posla).
- Obrazovni sistem ne pruža dovoljno mogućnosti za stažiranje, te ostavlja mlade ljudе nepripremljenim za radni angažman, kao i bez radnog iskustva kod poslova gdje je to zakonski uvjet.
- Neadekvatan obrazovni proces ostavlja mlade ljudе nemotiviranim za pokretanje vlastitog biznisa.
- Kašnjenje s reformama u obrazovnom sistemu dovodi mladu populaciju u dugoročno nepovoljan položaj, a nizak nivo produktivnosti rada privredu BiH čini nekonkurentnom.
- Ne postoje politike razvoja ljudskih resursa.

## Preporuke i moguće mjere

- Trebalо bi izraditi program razvoja ljudskih resursa u FBiH kao najznačajniji dio razvojnih strategija.
- Uskladiti postojeće strateške dokumente Federacije BiH poput Strategije zapošljavanja, Strateških pravaca razvoja visokog obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine od 2012. do 2022. godine, Strategije razvoja Federacije BiH 2010 – 2020.
- Kreirati nedostajuće strateške dokumente od značaja za usklađivanje obrazovnog sistema s tržištem rada.
- Uvođenjem upisnih kvota u srednjem i visokoškolskom obrazovanju zaustaviti hiperprodukciju određenih kadrova za kojima ne postoji potreba na tržištu rad.
- Stvoriti stalnu i institucionalnu vezu između obrazovnog sistema, akademske zajednice, poslovne zajednice i institucija koje se bave praćenjem trendova na tržištima rada, te drugih institucija izvršne vlasti koje je potrebno uključiti.
- U obrazovni sistem uvesti mogućnost obrazovanja za nova, savremenija zanimanja za kojima postoji potreba na tržištu rada kako u BiH, tako i u zemljama EU.
- Osigurati modernu infrastrukturu i opremu u obrazovnim institucijama.
- Razviti sistem profesionalnog usmjeravanja učenika već od osnovne škole.
- Osigurati kontinuirano profesionalno usavršavanje postojećeg nastavnog i rukovodećeg osoblja, nadgledanje rada školskih ustanova, te upotrebu novih nastavnih metoda.
- Definirati ulogu države u organiziranju i poticanju istraživanja, tehnološkog razvoja i inovativnosti, po ugledu na EU.
- Povezati obrazovni sistem s poslovnom zajednicom i javnim sektorom u cilju omogućavanja praktične komponente u obrazovanju, kao i stažiranja. Povećati praktičnu u odnosu na teoretsku nastavu.
- Stimulirati poslodavce na aktivnu saradnju sa školama i fakultetima.
- Osigurati priznanje praktične nastave i stažiranja uz školovanje kao djelimično radno iskustvo.
- Razviti manje specijalizirano, a fleksibilnije obrazovanje u srednjim stručnim školama, koje će biti u službi brzog prilagođavanja promjenama i potrebama tržišta rada.
- U nastavne planove i programe škola uvesti mogućnosti za pomoć i podršku mladima na olakšanju njihove tranzicije od škole do posla, kao i programe podrške za profesionalnu orientaciju mladih.

- Jačati saradnju u obrazovnom sistemu između škola, kao i između univerziteta, uz promociju primjera dobre prakse.

## PORUKA 2

**Prioritet politikama u obrazovanju i dalje je povećanje nivoa obrazovanja mladih, te razvoj omladinskog preduzetništva, s ciljem osiguranja visokoobrazovane i visoko konkurentne radne snage.**

## Ključni problemi i izazovi

- Broj mladih upisanih u srednje i visoko obrazovanje opada.
- Procent mladih, pogotovo mladih muškaraca, koji prerano napuštaju obrazovni sistem, odnosno mladih u dobi između 18 i 24 godine koji su najviše završili srednje trogodišnje obrazovanje i nisu nastavili dalje školovanje u FBiH, iznosi 33%, što je daleko iznad prosjeka zemalja članica EU (13%), i što prouzrokuje veliki procent niskokvalificirane radne snage sa slabim izgledima na tržištu rada u BiH, u regiji, ili u EU.
- Istovremeno FBiH ne zaostaje za zemljama članicama EU kada je u pitanju udio osoba u dobi između 20 i 24 godine sa završenom četverogodišnjom srednjom školom ili višim obrazovanjem, ali su ti mlađi uglavnom nezaposleni.
- Mlađi nisu motivirani za nastavak školovanja, zbog percepcije o korupciji u obrazovanju i kod zapošljavanja, te percepcije o tržištu radne snage u BiH, koje ne funkcionira na osnovi kompetencija.
- Iznimno je mali broj prijava vezanih za slučajevе mita i korupcije.
- Učenici koji završavaju srednje obrazovanje u većini slučajeva ne stječu potrebno opće znanje i vještine, niti su dovoljno pripremljeni za tržište rada ili nastavak obrazovanja.
- Upitan je kvalitet znanja koje mlađi ljudi steknu u formalnom procesu obrazovanja, posebno kada su u pitanju privatne visokoškolske ustanove.
- Najviše je onih studenata koji pohađaju društvene ili humanističke programe.
- Procjenjuje se da studenti prosječno studiraju 5-7 godina do stjecanja diplome.
- Studenti napuštaju studij najčešće poslije prve godine studija.
- Finansijske poteškoće glavni su razlog zbog kojeg mlađi napuštaju školovanje.
- Posjedovanje kvalifikacija slabog formalnog obrazovanja dovodi do socijalnog isključenja i siromaštva mladih, uz sve druge rizike koji prate ove probleme, te zatvara krug nerazvijenosti u zajednici.
- Nezadovoljavajuća je obrazovna struktura kadrova u svim sektorima, u javnom, privatnom i nevladinom sektoru, kao i slaba razvijenost informatičkih sposobnosti, te slabo poznavanje stranih jezika.
- Planovi i programi identificirani su kao najproblematičniji dio obrazovnog sistema jer odgovaraju samo postojećem kadru koji radi u školama i na fakultetima, pružajući slabo znanje, odnosno tek određeni nivo teoretskog znanja koji je van savremenih tokova u nauci i tehnologiji.
- Omladinsko poduzetništvo uglavnom se ne izučava niti promovira u programima obrazovnih institucija, zbog čega mlađi ne razvijaju poduzetnički duh.
- Ne postoje programske mjere unapređenja studentskog standarda u cilju osiguranja jednakosti u pristupu obrazovanju i prevencije siromaštva i socijalne isključenosti.
- Postoji nekompatibilnost nastavnih planova i programa, na unutrašnjem planu u BiH, u predškolskom, osnovnom i općem, te u srednjem stručnom obrazovanju i obuci, zatim obrazovanju i obuci odraslih, te cjeloživotnom obrazovanju.
- Zapostavljen je, u potpunosti, koncept cjeloživotnog učenja kako je razvijen na široj evropskoj i globalnoj razini kao odgovor na brze društvene promjene i tranziciju u 'društvo znanja', te stalnu potrebu za stjecanjem novih znanja i vještina.

- Nije razvijen okvir kvalifikacija za cjeloživotno učenje u skladu sa tzv. Evropskim okvirom kvalifikacija.

## Preporuke i moguće mjere

- Potrebno je problem nezaposlenosti mladih prevenirati kroz intervencije u obrazovnom sistemu, a po uzoru na primjere razvijenijih zemalja.
- Razviti manje specijalizirano, a fleksibilnije obrazovanje, koje će se brzo prilagođavati potrebama tržišta rada u srednjim stručnim školama.
- Osigurati stvaranje produktivne radne snage u budućnosti, a za postojeće mlade s neiskoristivim znanjem osigurati snažne i kvalitetne programe prekvalifikacije i dokvalifikacije u skladu s potrebama domaćeg i inozemnog tržišta rada.
- Povećati upis u srednje obrazovanje na 90%, od čega u gimnazije i četverogodišnje stručne škole na 80%.
- Povezati visoko obrazovanje s naučnoistraživačkim radom.
- Osigurati sistemsko izučavanje stranih jezika i upotrebu IT tehnologije.
- Ojačati vezu između formalnog i neformalnog obrazovanja, odnosno, pronaći model priznavanja određenih znanja stečenih u neformalnom obrazovanju u sistemu formalnog obrazovanja.
- Kreirati jedinstveni standard kvalitete nastave te uvesti neovisne komisije za strogu kontrolu kvalitete u obrazovanju, kako u privatnim tako i u javnim obrazovnim institucijama.
- Postići objektivizaciju ocjenjivanja učenika / studenata.
- Stvoriti sigurnije okruženje za učenike / studente kada je u pitanju prijavljivanje slučajeva korupcije u obrazovanju, provoditi jake protukoruptivne kampanje i općenito podizati svijest mladih o borbi protiv korupcije u obrazovanju.
- Sankcionirati dokazane slučajeve koruptivnih radnji, te javno ukazivati na uspješne primjere borbe protiv korupcije.
- Osigurati evropski ravnopravno vrednovanje zvanja i znanja mladih kroz evropski usklađeno ECTS bodovanje, odnosno, osigurati ravnopravno priznavanje diploma kako bi se povećala mobilnost mladih u toku i nakon obrazovnog procesa.
- Razvijati jedinstveni sistem od tri ciklusa studiranja dosljednim uvođenjem magistarskog i doktorskog studija.
- Što prije izvršiti modernizaciju poučavanja i učenja na svim razinama obrazovanja.
- Kreirati potpuno nove, moderne nastavne planove i programe.
- Stvoriti obavezu stalnog profesionalnog razvoja nastavnog i upravljačkog kadra u obrazovnim ustanovama.
- Omogućiti veću zastupljenost i obavezno sudjelovanje studenata u procesu odlučivanja.
- Omogućiti veći broj stipendija i dostupnost istih mladima, te napraviti razliku između stipendija koje imaju funkciju socijalnih davanja mladima lošeg ekonomskog položaja i stipendija koje imaju funkciju nagrade za dobre rezultate.
- Promovirati nastavak školovanja promotivnim kampanjama, pogotovo među marginaliziranim grupama (Romi, osobe s poteškoćama u razvoju, siromašni, nepismene i nekvalificirane osobe), te im osigurati posebnu podršku u nakani za daljim obrazovanjem.
- Omogućiti razvoj zajedničkog jezgra nastavnih planova i programa u predškolskom, osnovnom i općem, te srednjem stručnom obrazovanju i obuci, zatim obrazovanju i obuci odraslih, te cjeloživotnom obrazovanju.
- Razviti kriterije i standarde za cjeloživotno obrazovanje i obuku na nivou Federacije BiH.
- Nadležne obrazovne vlasti na svim razinama trebaju sistemski osigurati stvaranje novog, živog tržišta usluga dodatnog i neformalnog obrazovanja, kako bi se ispunile osnovne prepostavke za primjenu koncepta cjeloživotnog učenja.
- Unaprijediti i promovirati cjeloživotno učenje i obrazovanje odraslih i socijalno isključenih mladih do 30 godina starosti.
- Osigurati sistemsko izučavanje i promociju omladinskog poduzetništva kako bi mladi stekli znanja i vještine potrebne za pokretanje vlastitog biznisa.

## PORUKA 3

**Mnogobrojni nedostaci reformskih aktivnosti predviđenih bolonjskim procesom, koji bi BiH uveo u evropski prostor visokog obrazovanja, stopiraju proces evropskih integracija što, između ostalog, stvara nedostatak potrebnih kadrova.**

## Ključni problemi i izazovi

- Nijedan univerzitet u Bosni i Hercegovini trenutno nije upisan u registar akreditiranih visokoškolskih ustanova<sup>24</sup>, što znači da diplome s univerziteta u BiH nisu priznate u Evropskoj uniji (podatak Agencije za razvoj visokog obrazovanja i osiguranja kvaliteta, HEA BiH).
- Samo mali broj fakulteta u svojim dodiplomskim i postdipломskim studijima nudi predmete i nastavne planove koji se bave evropskim pravom, ekonomijom, politikom, institucijama, jezicima EU, iako su evropske integracije dugoročna strategija.
- Ne postoji pravilnik o akademskim titulama i zvanjima.
- Kasni se s uspostavljanjem zajedničkih, odnosno evropskih standarda u obrazovanju.
- Bolonjski proces provodi se neuspješno, što proizvodi niz problema u obrazovanju i cijeli proces značajno udaljava od pridruživanja evropskim tokovima.
- Ujednačavanje kriterija rada visokoškolskih ustanova s onima u EU se ne provodi.
- Stepen dostupnosti i upotrebe informatičke tehnologije izuzetno je nizak na svim razinama obrazovanja.
- Mogućnosti poznавanja savremenih tehnoloških procesa su ograničene.
- Izuzetno je nizak nivo znanja stranih jezika kod profesora i studenata predstavlja prepreku pristupu istraživanjima i stručnoj literaturi, kao i aktivnom sudjelovanju u programima Evropske unije za razvoj i razmjenu u visokom obrazovanju, kao što je npr. Erasmus.
- Ne razvija se dugoročna održivost obrazovnog sistema tako što će se prevazići aktuelne političke, administrativne i druge prepreke.
- Okvirni zakon o visokom obrazovanju ne provodi se usklađeno na različitim nivoima vlasti.
- Budžetska izdvajanja za obrazovanje nedovoljna su i nisu usmjerena na investicije u obrazovni sistem koje su neophodne kako bi se postigla poboljšanja.
- Ionako ograničen budžet za obrazovanje neadekvatno se troši.
- Obrazovne institucije, pogotovo visokoškolske, često su predmet političkih zloupotreba.
- Natalitet u BiH u stalnom je opadanju. Već sada, u odnosu na evropski prospekt, BiH ima previše razreda i nastavnika u odnosu na broj učenika, što znači i neopravdano veliku potrošnju po učeniku.
- Manje i siromašnije općine neće biti u mogućnosti ispuniti dodijeljene nadležnosti niti organizirati dodatne sadržaje u školama zbog nejednakih fiskalnih i kadrovskih mogućnosti.
- Nije razvijeno izvještavanje i praćenje učinkovitosti finansiranja u obrazovanju u skladu s međunarodnim standardima - na lokalnoj, kantonalnoj i federalnoj razini.
- Ne prate se statistički podaci i indikatori o obrazovanju u skladu s procedurama i zahtjevima Evropske komisije i EUROSTAT-a.

## Preporuke i moguće mjere

- Trebalо bi napraviti objektivnu reviziju dosadašnjeg načina provođenja nastave po bolonjskom sistemu,

<sup>24</sup> Kako su mediji nedavno prenijeli, u novembru su upisane prve ustanove, ali još nijedna iz FBiH. Više na linku: <http://studomat.ba/univerziteti-u-bih/univerzitet-u-sarajevu/17042/>

identificirati nedostatke, te ih što hitnije korigovati kako bi se do kraja provela funkcionalna integracija univerziteta u skladu s bolonjskim procesom.

- Napraviti i usvojiti pravilnik o akademskim titulama i zvanjima.
- Prioritetno se angažirati na sistemskom uvođenju evropskih standarda, evropske dimenzije i evropskih sadržaja u bh. obrazovni sistem.
- Pojačati borbu protiv mita i korupcije u obrazovanju na svim razinama, a naročito u visokom obrazovanju, uključujući i provedbu kampanja podizanja svijesti mladih o svim oblicima mita i korupcije koji se mogu pojavit u obrazovanju.
- Jasno definirati pojam sukoba interesa pojedinaca uključenih u kreiranje i provedbu obrazovnih politika, te zakonski urediti to pitanje. Posebnu pažnju posvetiti utjecaju političkih partija na politike zapošljavanja na ključnim pozicijama u obrazovnim ustanovama te cjelokupnu atmosferu unutar obrazovnog sistema.
- Jedan bi od prioriteta također trebao biti razvoj međunarodne saradnje i razmjene i veća ponuda tzv. "joint degrees" programa, koji se zajednički provode na domaćim i stranim visokoškolskim ustanovama. Ovakvi programi, uz automatsko priznavanje diploma, na najbolji način istovremeno osiguravaju kvalitet, te stimuliraju mobilnost studenata i profesora.
- Provesti Lisabonsku konvenciju o priznavanju kvalifikacija u visokom obrazovanju kroz rad Centra za informiranje i priznavanje dokumenata.
- Uspostaviti i razvijati sistem praćenja i osiguranja kvalitete, kako u srednjem tako i na visokoškolskom obrazovanju.
- Javna potrošnja u sistemu obrazovanja treba biti bazirana na standardima i principima EU. U skladu s tim, neophodno je vršiti odgovarajući nadzor potrošnje sredstava u obrazovnom sistemu.
- Formirati sistem upravljanja i finansiranja obrazovnih institucija koji će omogućiti povećanje finansijske, materijalne i tehničke podrške školama, te komunikacijsko-tehnološku modernizaciju.
- Potrebno je što prije uspostaviti izvještavanje i praćenje učinkovitosti finansiranja u obrazovanju.
- Revizija i usklađivanje okvira za finansiranje obrazovanja, primarno temeljeni na formuli po učeniku/studentu, od suštinskog je značaja, jer su postojeći finansijski mehanizmi često nepravedni i neučinkoviti, a u visokom obrazovanju i netransparentni, pa tako pružaju mogućnost za diskriminaciju i istovremeno uzrokuju gubitak ionako ograničenih javnih sredstava koja se izdvajaju za obrazovanje.
- Postoji potreba za povećanjem finansijskog izdvajanja za određene oblasti i namjene u obrazovanju kao što su, naprimjer, srednje stručno obrazovanje i obuka ili poboljšanje kvalitete obrazovanja.
- Obrazovne vlasti bi, u saradnji sa zavodima za statistiku, na odgovarajućim razinama trebale poraditi na razvoju statistike obrazovanja u skladu s procedurama i zahtjevima Evropske komisije i EUROSTAT-a.
- Statistički zavodi bi, osim prikupljanja standardnih podataka o obrazovanju, trebali pratiti neke ključne indikatore i kroz Anketu radne snage (ARS).
- Koordinacijske politike, strategije i planovi za razvoj obrazovanja trebaju imati jasnu perspektivu regionalnog razvoja i evropskih integracija.
- Ujednačiti kriterije rada visokoškolskih ustanova sa sličnim institucijama EU, s ciljem podizanja kvalitete obrazovanja.
- Poboljšati pokretljivost studenata radi nastavka svakog oblika studija priznavanjem stranih obrazovnih kvalifikacija, razdoblja studiranja i položenih ispita.
- Uspostaviti bolju koordinaciju javne uprave u sektoru obrazovanja.

## PORUKA 4

**Kroz učešće u neformalnom obrazovanju mlađi kompenziraju nedostatke formalnog obrazovanja i povećavaju šanse za zaposlenje. Neformalno obrazovanje trebalo bi dobiti značajniju ulogu.**

**Neformalno obrazovanje** je organiziran proces učenja i obrazovanja usmjeren ka usavršavanju, specijalizaciji i dopunjavanju znanja, vještina i sposobnosti prema posebnim programima koje izvode organizatori obrazovanja

(redovne škole, centri za obuku, kompanije, agencije i slično).

## Ključni problemi i izazovi

- Učešće mladih u neformalnom obrazovanju značajno raste, no programi neformalnog obrazovanja nisu jednako dostupni svim mladima.
- Mlađi nisu dovoljno informirani o mogućnostima neformalnog obrazovanja.
- Učešće u neformalnom obrazovanju kod mlađih iz vangradskih sredina za 10% je manje nego učešće mlađih iz gradskih sredina (Institut za razvoj mlađih KULT, 2013)
- 61% mlađih u FBiH željelo bi učestvovati u neformalnom obrazovanju (Institut za razvoj mlađih KULT, 2013)
- Ne postoji zvanična politika koja bi tretirala pitanje neformalnog obrazovanja u kontekstu podrške i afirmacije postojećih, te razvoja dodatnih kapaciteta organizacija koje provode programe neformalnog obrazovanja.
- Veza i saradnja između formalnog i neformalnog obrazovanja nije dovoljno razvijena, odnosno, formalni obrazovni sistem ne prepozna neformalno obrazovanje kao podršku svom radu.
- Ne postoji "krovno tijelo" koje bi radilo određenu vrstu kontrole kvaliteta organizacija koje provode programe neformalnog obrazovanja.
- Nerazvijena je svijest o značaju znanja stečenog kroz neformalno obrazovanje, što je posebno štetno kada se neformalnim putem stečeno znanje postavi u kontekst tržišta rada.
- Sumnja u validnost znanja stečenog kroz neformalno obrazovanje.

## Preporuke i moguće mjere

- Zakonski urediti oblast neformalnog obrazovanja kroz koji bi se, osim njegove afirmacije, uspostavili i mehanizmi za kontrolu kvaliteta obuka koje nastaju u programima neformalnog obrazovanja.
- Neformalno obrazovanje je ekonomično, što je značajan argument za njegovu veću rasprostranjenost s obzirom na budžetska ograničenja u obrazovnom sistemu.
- Stvoriti pretpostavke za izgradnju sistema vrednovanja i priznavanja kompetencija stečenih u neformalnom i informalnom obrazovanju, a u cilju poboljšanja mogućnosti za zapošljavanje.
- Izgraditi partnerstva sa svim zainteresiranim stranama: nadležnim obrazovnim vlastima i institucijama, statističkim sistemima, poslodavcima, sindikatima, pružaocima usluga obrazovanja, akademskom zajednicom, civilnim društvom i drugima.
- Povećati ponudu programa neformalnog obrazovanja, te je učiniti jednako dostupnom svim mlađima.
- Programske i sadržajne, odnosno tematske obogatiti ponudu programa neformalnog obrazovanja. Trenutno se neformalno obrazovanje uglavnom svodi na kurseve informatike i učenja stranih jezika.
- Kreirati sistem neformalnog obrazovanja koji će omogućiti kompanijama da dobiju kvalificirane radnike i olakšati mobilnost mlađih na evropskom tržištu rada.
- Provoditi kampanje podizanja svijesti o značaju neformalnog obrazovanja te druge promotivne aktivnosti usmjerene na bolje predstavljanje neformalnog obrazovanja.

# Zapošljavanje i mjere protiv nezaposlenosti, omladinsko preduzetništvo

## PORUKA 5

**Izuzetno visoke stope nezaposlenosti mladih uzrokuju odlazak mladih iz Federacije BiH, jer većina njih vidi alternativu u odlasku u inostranstvo radi zaposlenja i općenito boljeg životnog standarda.**

## Ključni problemi i izazovi

- Stopa nezaposlenosti među mladim osobama u dobi od 15 do 24 godine iznosi 67,1%, od toga 66,7% za muškarce i 67,8% za žene. (ARS - Agencija za statistiku BiH, 2012).
- Jedan od općih ciljeva Strategije zapošljavanja u Bosni i Hercegovini 2010-2014, a koji se bavi pitanjem "nezaposlenost mladih smanjena na 30% do 2014. godine", neće biti ostvaren (Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine).
- Problem velike nezaposlenosti mladi vide kao izvor svih drugih problema.
- Samo 17,8% nezaposlene populacije nezaposleno je manje od 12 mjeseci; 11,8% nezaposleno je preko dvije godine, a svi ostali nezaposleni su preko pet godina.
- Najveća stopa nezaposlenosti u ukupnoj populaciji evidentirana je kod osoba sa srednjoškolskim ili nižim obrazovanjem (72,9%). 18,7% nezaposlenih su osobe s osnovnim obrazovanjem. Udio onih s višom školom ili visokom stručnom spremom je 8,3% među nezaposlenima (ARS 2012).
- Nema novih radnih mesta koja bi zaposlila radnu snagu, koja je u porastu.
- Velika državna preduzeća koja su predstavljala glavni izvor zapošljavanja- ili su prestala raditi ili rade s drastično umanjenim kapacitetima.
- Procesi osnivanja novih preduzeća i razvoja preduzetništva nisu bili dovoljno snažni za ublažavanje velikog gubitka radnih mesta.
- Ne postoji mreža socijalne sigurnosti i pomoći za nezaposlene mlade.
- U periodu 1995-2012. oko 150.000 mladih ljudi napustilo je BiH.
- Čak 77% bi napustilo FBiH, od toga 37% zauvijek, a 40% na duže vrijeme.
- Natalitet u FBiH i dalje ima trend opadanja.
- Prisutne predrasude o mladima kao osobama koje "neće da rade i žele da žive na račun roditelja".

## Preporuke i moguće mjere

- Razvoj, dizajn i implementacija politika i programa za zapošljavanje mladih treba biti temeljena na redovnom istraživanju o nezaposlenosti mladih, koje će razmotriti trendove i zahtjeve na tržištu rada.
- Kreirati održive mreže socijalne sigurnosti i pomoći za grupe mladih na granici siromaštva.
- Razvoj i dizajn te provođenje politike u vezi s povećanjem nataliteta u BiH.
- Raditi na razvoju preduzetničkog duha među mladima kroz promocije omladinskog preduzetništva,

organizirane obuke za kreiranje biznis-planova, konkretne poticaje za započinjanje omladinskih biznisa, osnivanje biznis-inkubatora i sl.

## PORUKA 6

**Sve dok vlasti zakonski i finansijski ne postanu odgovorne za svoje nezaposlene građane, ekonomski razvoj neće postati prioritet, a politike u sektoru zapošljavanja ostat će na nerazvijenom nivou.**

## Ključni problemi i izazovi

- Ekonomski razvoj nije prioritet donosiocima odluka, jer svakako nemaju obavezu prema svojim nezaposlenim građanima.
- Ne postoje budžetska izdvajanja za nezaposlene (socijalna pomoć/plaća u periodu nezaposlenosti) po uzoru na razvijene evropske zemlje.
- Vrlo je slaba saradnja svih relevantnih učesnika u oblasti ekonomskog razvoja - kako na horizontalnom, tako i na vertikalnom planu, što uzrokuje visok stepen neiskorištenosti postojećih resursa.
- Ne postoji programski i strukturiran pristup poboljšanju stanja. Politike ili planovi djelovanja za zapošljavanje mladih su oskudni.
- Nedovoljna je podrška procesu osnivanja novih preduzeća i razvoja preduzetništva.
- Organi vlasti nisu se usredotočili na finansijsko, organizacijsko i upravljačko restrukturiranje i modernizaciju javnih preduzeća, pa je rezultat uništenje oko polovine njih i ogroman gubitak radnih mesta.
- Realna stopa rasta BDP-a za BiH u 2012. godini bila je negativna i iznosila je minus 0,5%, što ugrožava i postojeća radna mjesta, a o perspektivi za veću stopu zapošljavanja je skoro nemoguće govoriti (Centralna banka BiH).
- Nedostatak politika, te kašnjenje s reformama, naročito u sistemu obrazovanja, dovodi mladu populaciju u dugoročno nepovoljan položaj, a privreda BiH čini nekonkurentnom.
- Slabo su dizajnirane i ciljane mjere u vezi s aktivnim tržištem rada, s malo ili bez utjecaja na ključne uzroke nezaposlenosti mladih.
- Nesposobnosti vladinog sistema podrške i nedostatka pomoći na olakšanje mladima i njihovoj tranziciji iz nezaposlenosti u zaposlenost uzrokuje visoku stopu neaktivnosti među mladima.
- Radno iskustvo do minimalno godinu dana, a najčešće i duže, uvjet je koji se zahtijeva u većini oglasa za zapošljavanje, što mladima uveliko otežava pronalaženje "prvog zaposlenja", jer traženo iskustvo nemaju priliku steći.
- Ne prikupljaju se pouzdani podaci o mladima u obrazovnom sistemu i mladima na tržištu rada niti se prate indikatori i trendovi na tržištu rada.
- Postojeći kapaciteti koriste se neučinkovito, prije svega kada je u pitanju uloga službi za zapošljavanje, koje se ne bave posredovanjem između potraživanja i pružanja usluga na tržištu rada.
- Ne postoji adekvatne mjere monitoringa i evaluacije isteklih i tekućih strategija i programa zapošljavanja mladih<sup>25</sup>, što uzrokuje da se takvi programi ne poboljšavaju kroz vrijeme, te se iste greške kontinuirano ponavljaju.
- Identificirati odgovorne institucije i / ili pojedince, kontinuirano pratiti njihov rad i rezultate te redovito izvještavati javnost o tome.

<sup>25</sup> Urađena je revizija učinka „Upravljanje programom zapošljavanja mladih u FBiH“, koja pokazuje sve slabosti tog programa, i to bi mogla biti polazna tačka kod kreiranja mjera u planiranoj Strategiji prema mladima FBiH, da se taj program revidira, jer se kroz njega, za sada, izdvaja najviše budžetskog novca za mlade. Dostupna je na: [http://parlamentfbih.gov.ba/dom\\_naroda/bos/parlament/propisi/El\\_materijali/Izvj%20RU%20Upravlji%20Progr%20Zaposl%20mladih.pdf](http://parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/parlament/propisi/El_materijali/Izvj%20RU%20Upravlji%20Progr%20Zaposl%20mladih.pdf)

- Iako je oko 150.000 mladih ljudi već napustilo BiH, određene službe zapošljavanja razvijaju programe za zapošljavanje bazirane na odlasku mladih iz zemlje (nprimjer, posrednički program zapošljavanja njegovatelja u SR Njemačkoj, koji provodi Agencija za rad i zapošljavanje BiH ).

## Preporuke i moguće mjere

- Odrediti dugoročnu, srednjoročnu i kratkoročnu ekonomsku viziju i razvojnu strategiju FBiH, pri čemu treba posebno brinuti o ulozi mladih.
- Poboljšati poslovni ambijent i pružiti podršku uspostavljanju i razvoju malih i srednjih preduzeća.
- Implementirati postojeće i razvijati nove, konkretnije politike, strategije i akcione planove zapošljavanja mladih na nivou Federacije, kantona i općina.
- Napraviti konkretnе korake ka organiziranom iskorištavanju postojećih prirodnih, ljudskih i drugih resursa.
- Integrirati probleme koji se odnose na zapošljavanje mladih u sve druge razvojne planove.
- Unapređivati lokalni ekonomski razvoj (jačati socijalni dijalog na lokalnom nivou).
- Kreirati partnerstava između javnog sektora, privatnog sektora i obrazovnih institucija, zajedno s inicijativama građanskog društva i omladinskim NVO-ima, s ciljem promoviranja i razvijanja politika zapošljavanja mladih.
- Povećati uključenost omladinskih NVO-a u probleme koji se odnose na tržište rada mladih.
- Promovirati Zakon o volontiranju FBiH donesen krajem 2012. godine, te osigurati njegovo provođenje.
- Razmotriti uvođenje poticajnih mera u vezi s porezima za kompanije koje zapošljavaju mlade. Ova mera trebala biti pažljivo usmjerena na grupe nezaposlenih mladih koje su u najnepovoljnijem položaju.
- Poboljšati i obogatiti koncept programa koji subvencioniraju zapošljavanje mladih. Naglasak staviti na monitoring tokom implementacije programa radi indicija o zloupotrebi takvih programa.<sup>26</sup> Evaluacija dosadašnjih programa prilično je negativna. Oni su uglavnom povezani sa značajnim gubicima mrtvog kapitala zbog lošeg odabira - i firmi i mladih.
- Posebna pažnja trebala bi biti data mladima koji nisu u sistemu obrazovanja niti na tržištu rada. Veći dio pomoći i više pažnje trebalo bi dati manje obrazovanim mladim ljudima i osjetljivim grupama mladih.
- Promovirati obrazovanje i obuku usmjerene prema zaposlenju i osigurati da se obrazovanje neprestano prilagođava promjenljivom ekonomskom okruženju.
- Razmotriti uvođenje mreže socijalne sigurnosti za grupe mladih koji su u velikom riziku od siromaštva.
- Osigurati mladim ljudima pristup obuci, dodatnoj obuci, radnoj praksi i drugim mjerama zapošljavanja.
- Javne službe za zapošljavanje trebale bi revidirati dosadašnji pristup radu, te uvesti značajna poboljšanja u pogledu kvantiteta i kvaliteta dosadašnjih aktivnosti.

## PORUKA 7

Kompetencije moraju postati jedini kriterij prilikom zapošljavanja. Mito, korupcija, nepotizam, etnička i politička podobnost, diskriminacija po različitim osnovama te veliko prisustvo "rada na crno" najveći su problemi mladih na postojećem tržištu rada u FBiH, i moraju se početi ozbiljno tretirati.

## Ključni problemi i izazovi

- 62% mladih smatra da je praksa podmićivanja kako bi se dobio posao učestala pojava u javnom sektoru, a 53% smatra kako je tako i u privatnom sektoru (Institut za razvoj mladih KULT, 2013).

- Većina mladih poznaje osobe koje su se zaposile na nekorektn način, i to na pozicije za koje nemaju kompetencije, što kod mladih izaziva osjećaj beznađa.
- Tržište rada u BiH ne funkcioniра na osnovu kompetencija. Široko rasprostranjena korupcija, nepotizam, etnička, politička, socijalna i druga pripadnost kao kriteriji kod zapošljavanja, te nedostatak transparentnosti u procedurama zapošljavanja glavne su prepreke mladima u pronalasku posla.
- 26% mladih koji su zaposleni nema nikakav ugovor s poslodavcem (Institut za razvoj mladih KULT, 2013).
- Zakoni o radu ne poštuju se i ne provode u privatnom sektoru, gdje se mladi zapošljavaju 'na crno', bez ugovora o radu.
- Veliki udio mladih zaposlen je u neformalnom sektoru, na nekvalitetnim poslovima bez osnovnih prava iz oblasti zapošljavanja, a poslovi u formalnom sektoru ostaju im dugoročno nedostupni.
- 28% navodi kako na svom poslu plaću ne primaju redovno. Za 9% veći je procenat mladih žena koje ne primaju plaću redovno (Institut za razvoj mladih KULT, 2013).
- Zakoni o radu ne poštuju se i ne provode kod zapošljavanja u firmama koje su u državnom vlasništvu. Dodatno, korupcija i traženo radno iskustvo dvije su najveće prepreke kod dobivanja posla u javnom sektoru.
- Nedostaju zakonske politike za mlade koje trebaju osigurati postojanje jednakih mogućnosti za plaćene poslove, za mlade žene i mlade muškarce, kao i jednaku zaštitu od diskriminacije svih na tržištu rada.
- Odredbe zakona koje se tiču određivanja minimalne plaće i traženog radnog iskustva nepovoljne su po mlade.
- 63% žena i 37% muškaraca smatra da se prema ženama i djevojkama vrši određena diskriminacija na tržištu rada (Institut za razvoj mladih KULT, 2013).
- Situacija na tržištu rada utječe na motivaciju mladih za školovanjem – jedna trećina mladih ne završava srednje obrazovanje, što ih dovodi u začarani krug socijalnog isključenja i siromaštva.

## Preporuke i moguće mjere

- Zakonski urediti pitanje zapošljavanja mladih u javnom sektoru, kao i u firmama koje su u državnom vlasništvu.
- Osigurati maksimalnu transparentnost procesa zapošljavanja, prvenstveno u javnom sektoru.
- Politike za mlade trebaju osigurati postojanje jednakih mogućnosti za plaćene poslove, za mlade žene i mlade muškarce, kao i jednaku zaštitu od diskriminacije.
- Razmotriti uvođenje poreskih olakšica za preduzeća koja zapošljavaju mlade.
- Razmotriti uvođenje odvojene minimalne zarade za mlade, kao prvog ugovora.
- Razmotriti uvođenje „atipičnog ugovora o zapošljavanju“ za zapošljavanje ugroženih grupa mladih.
- Osigurati mladim ljudima pristup informacijama i obrazovanju o njihovim pravima u vezi s radnim uvjetima.
- Poreska politika i politika prihoda za cilj trebaju imati smanjenje neformalnog tržišta radne snage.
- Provoditi kampanje ohrabivanja mladih da prijavljuju slučajevе diskriminacije i zlostavljanja na radnom mjestu.
- Sankcionirati svaki oblik diskriminacije i korupcije na tržištu rada.
- Uspostaviti kanal za skretanje pažnje na problem mladih s kojim se suočavaju zaposleni u neformalnom sektoru.
- Povećati ulogu postojećih sindikata rada u zagovaranju interesa ove velike grupe radnika zaposlenih u neformalnom sektoru.
- Inicirati uspostavu udruženja mladih zaposlenih na neformalnim poslovima i dati im odgovarajuću podršku i pomoć.
- Isticati pozitivne primjere zapošljavanja mladih.

## PORUKA 8

**Mogućnosti za zapošljavanje mladih moraju biti proširene, a veliki potencijal omladinskog preduzetništva prepoznat i snažno uključen u sve buduće vladine programe zapošljavanja mladih.**

### Ključni problemi i izazovi

- Svest mladih o mogućnostima omladinskog preduzetništva raste. Svaka druga mlada osoba rado bi pokrenula vlastiti biznis, ali joj je potrebna podrška u tome, i to ne samo finansijska nego i savjetodavna, edukacijska.
- Obrazovne institucije ne doprinose sistemskoj promociji preduzetništva mladih, niti mladim ljudima nude potrebne poslovne vještine. Slabo ili nikako se podučavaju principi preduzetništva u školama i fakultetima.
- Nedostaju programi za razvoj omladinskog preduzetništva.
- Ne postoji dovoljna podrška razvoju malih i srednjih preduzeća općenito, kao što su pristup znanju, informacijama te finansijskim sredstvima.
- Ne postoje poreske olakšice za mlade koji pokreću vlastiti posao.
- Vlada ne kreira programe istraživanja novih mogućnosti za zapošljavanje; procesi i način razmišljanja institucija, kada je zapošljavanje u pitanju, ne prate evropske trendove.
- Mobilnost mladih na tržištu rada izuzetno je niska.
- Mladi ljudi loše su pripremljeni za tržište rada i ne posjeduju vještine za traženje posla, posebno među slabije obrazovanim mladima.
- Ne postoje programi profesionalne orientacije i usmjeravanja u karijeri.
- Ne postoji sistem koji bi prihvatio i vodio mlade po završetku školovanja i koji bi im pružio usmjeravanje i savjetovanje.
- 79% mladih smatra da bi im poslovni trening bio od koristi. U prosjeku je 16% mladih imalo priliku učestvovati u određenom poslovnom seminaru za mlade (Institut za razvoj mladih KULT, 2013).

### Preporuke i moguće mjere

- Pojačati i unaprijediti programe poticaja mladima koji žele pokrenuti vlastiti posao.
- Poboljšati pristup informacijama i omogućiti pružanje visokokvalitetnih informacija o tržištu rada u poslovnim mogućnostima.
- Pojednostaviti birokratske procedure vezane za omladinsko preduzetništvo, kao i finansijske izdatke vezane za pokretanje vlastitog biznisa.
- Razmotriti mogućnost donošenja posebnog zakona o omladinskom preduzetništvu.
- Mladima koji ulaze u svijet omladinskog preduzetništva, osim finansijske podrške u vidu početnog kapitala, potrebno je institucionalno osigurati savjetodavnu, pravnu, knjigovodstveno-administrativnu i sličnu pomoć u početku poslovanja. Dodatno, idealno bi bilo mlade ljudi odmah u početku njihovog poslovanja upoznati i povezati s potencijalnim kupcima i drugim poslovnim partnerima.
- Učiniti preduzetništvo održivom opcijom za mlade ljudje.
- Vršiti kvalitetan odabir ideja za omladinsko preduzetništvo, baziran na pažljivoj analizi potreba na konkretnoj teritoriji, te svakako poticati mlade da pokreću poslove za kojima postoji potreba i koji imaju perspektivu održivosti u određenom području (naprimjer, razvoj stočarstva, poljoprivrede, ekologije, turizma, organske proizvodnje i slično u ruralnim područjima).
- Pružiti mogućnost mladim ljudima da uče izravno na iskustvima uspješnih preduzetnika. Sistem za

podršku mladih trebao bi izgraditi kapacitete za prepoznavanje potencijalnih preduzetnika među mladima i fokusirati dalju pomoć na ovu grupu mladih ljudi.

- Obrazovne i institucije za obuku mladih bi trebale osigurati savjetovanje pri odabiru karijere.
- Prilagoditi nastavni plan kako bi se unaprijedila zanimanja dostupna mladim ženama.
- Poboljšati pristup mladih informacijama o tržištu rada.
- Unaprijediti vještine mladih za traženje posla i osigurati savjetovanje i usmjeravanje putem javnih službi za zapošljavanje.
- Obratiti posebnu pažnju na poboljšanje vještina i kvalifikacija mladih bez kvalifikacije ili s lošom kvalifikacijom.
- Poboljšati vještine za traženje posla kroz treninge, savjetovanja i usmjeravanja.
- Kreirati okruženja koje će omogućiti tranziciju iz neformalnog u formalno zaposlenje i ponuditi više poslovnih mogućnosti mladim radnicima u formalnom sektoru.
- Mladima koji upravo napuštaju škole osigurati pomoć za prvi 12 mjeseci nakon završetka obrazovanja. Isto treba primijeniti za one koji ranije napuste školu. Prvi 12 mjeseci je kritično i ukoliko mladi u ovom periodu dobiju pomoć da nađu posao, stažiranje ili dodatni trening, vjerovatnije je da će prijelaz iz škole na posao biti uspješan.
- Uvesti profesionalnu orientaciju i savjetovanje u obrazovni sistem.
- Poboljšati kvalitetu formalnog obrazovanja i povećati fleksibilnost i odgovor formalnog obrazovnog sistema na promjene u zahtjevima na tržištu rada.
- Uvesti u obrazovni sistem preduzetništvo kroz nastavni plan i razvijati modele preduzetništva. Ipak, pored teorijskog znanja trebalo bi osigurati više mogućnosti za praktično vježbanje kroz simulacije bliske realnosti.

## Zdravstvena i preventivna zaštita, reproduktivno zdravlje mladih

### PORUKA 9

**Potrebno je primijeniti regulativni okvir koji će osigurati jednak pristup zdravstvenoj zaštiti i osiguranju, optimalnu pokrivenost preventivnim mjerama, a koji će odgovoriti na zdravstvene potrebe posebno osjetljivih grupa.**

### Ključni problemi i izazovi

- 60% mladih nije obavilo sistematski pregled u posljednjih 12 mjeseci (Institut za razvoj mladih KULT, 2013).
- Iscjepkana struktura zdravstvene zaštite u FBiH i podijeljenost nadležnosti fondova između kantonâ predstavlja problem pri ostvarivanju prava na zdravstveno osiguranje. Pravo na zdravstveno osiguranje može se ostvariti samo u okviru određenog kantona u FBiH u kojem je osoba prijavljena, dok je korištenje ovog prava u drugim kantonima praktično nemoguće uslijed administrativnih i proceduralnih prepreka.

Ovo se u prvom redu tiče kako studenata, tako i mladih u potrazi za poslom ili sa željom za osnivanje porodice u drugom kantonu.

- Tek 11% mladih zna da u njihovoj lokalnoj zajednici postoje zdravstvene usluge koje su posebno organizirane i specifično namijenjene samo za mlade, a svega 9% mladih je te usluge i koristilo i to 6% njih samo jednom ili dva puta (Institut za razvoj mladih KULT, 2013).
- U ovom svjetlu potrebno je sagledati i nemogućnost mladih da potraže savjet ili izvrše zdravstveni pregled u nekoj drugoj zajednici od one u kojoj žive, a u namjeri da osiguraju povjerljivost informacija i izbjegnu moguću stigmatizaciju. Ovo se posebno odnosi na manje zajednice koje su često zatvorene i nesenzibilne prema pitanjima kao što su seksualno i reproduktivno zdravlje, kao i pitanje ovisnosti.
- Uslijed nedostatka adekvatnih institucija u lokalnim sredinama u kojima mogu dobiti informacije, te nemogućnosti korištenja zdravstvenog osiguranja u bližem većem urbanom centru u drugom kantonu, mladi često odustaju od pregleda ili savjetovanja. Kao posljedica ovakvog stanja mladi se izlažu rizičnom ponašanju, što često uzrokuje pojavu neželjenih trudnoća, spolno prenosivih bolesti, kao i drugih problema. Ovakva struktura nadležnosti nad zdravstvenim osiguranjem, odnosno posljedice ovakvog sistema u suprotnosti su s trendom koji propagira EU, a to je slobodno kretanje osoba.
- Dio populacije mladih u FBiH, njih 7%, ne posjeduje zdravstveno osiguranje (Institut za razvoj mladih KULT, 2013). Također, finansijska nedostupnost zdravstvenih usluga za siromašne čest je razlog odlaganja zahtjeva za zdravstvenim uslugama, sve do trenutka kada su simptomi bolesti već uznapredovali i kada je tretman bolesti skuplji.

## Moguće mjere i preporuke

- Jedno od temeljnih prava svih osoba jeste pravo na jednak pristup zdravstvenoj zaštiti. U tom kontekstu neophodno je prilagoditi zakonodavstvo tako da osigurava jednak pristup zdravstvenim uslugama svim građanima, uključujući i mlađe (i među njima predstavnici ranjivih grupa). To konkretno znači osiguravanje prava na zdravstvenu zaštitu unutar cijele Federacije BiH, putem donošenja zakona o zdravstvenom osiguranju na federalnom nivou ili putem međukontonalnih sporazuma koji bi uređivali ovo pitanje.
- Uspostaviti diskretna psihološka savjetovališta za mlađe van zdravstvenih ustanova, koja bi mladima garantirala diskreciju, pogotovo u manjim sredinama gdje „svako svakoga zna“.
- Potrebno je osigurati minimalan paket zdravstvenih usluga za mlađe bez obzira na njihov status. S tim u vezi potrebno je uzeti preporuke date u Bijeloj knjizi o mladima EU (A New Impetus for Youth).
- Druga bitna oblast kojoj se treba osigurati dostupnost zdravstvene zaštite za sve građane jeste fizička nepristupačnost zdravstvenih usluga za određene kategorije.
- Primijeniti mehanizme vezane za kontrolu duhana i duhanskih proizvoda, a po uzoru na zemlje EU i preporuke Svjetske zdravstvene organizacije navedene u dokumentu Konvencija o kontroli duhana.
- Postoji potreba za jačanjem zakonske regulative o ograničenoj konzumaciji alkohola, koja bi se posebno odnosila na mlađe ljude, i koja bi slijedila Preporuku Vijeća Europe 2001/458/EC, od 5. juna 2001. godine.
- Potrebna je puna implementacija i snaženje državnog Zakona o borbi i prevenciji zloupotrebe droga. To se posebno odnosi na odredbe u vezi s obrazovanjem, u svim sferama, o prevenciji i suzbijanju zloupotrebe droga.
- Unutar Zakona o zaštiti od nasilja u porodici unijeti odredbe koje se specifično odnose na kažnjavanje nasilja nad djecom.
- Puna implementacija odredaba kojima se uređuje reproduktivno zdravlje, kao i uključenje odredaba o seksualnom zdravlju unutar zakona koji se odnose na obrazovanje.
- U zakone o obrazovanju uključiti odredbe koje se tiču prevencije HIV / AIDS-a, a u zakone o zdravstvenoj zaštiti one koje se tiču poboljšanja zdravstvene zaštite osoba koje žive s HIV / AIDS-om.
- Slijedeća smjernica iz Zelene knjige o mentalnom zdravlju.

## PORUKA 10

**Razvojni planovi, strategije i program djelovanja zdravstvenih institucija moraju imati ugrađenu komponentu koja se dotiče pitanja mladih.**

## Ključni problemi i izazovi

- Siromaštvo i loše zdravstveno stanje često predstavljaju začarani krug. Nezaposlenost i narušene društveno-ekonomski determinante zdravlja rezultiraju lošim zdravljem stanovništva, a prije svega mladih.
- Nedostatak koordinacije sektora zdravstva s ostalim sektorima, prvenstveno socijalnim i sektorom obrazovanja, u procesu adresiranja i rada na pitanjima zdravlja mladih.
- Nedostatak koordinacije unutar sektora zdravstva, pored ostalog i u oblasti promocije zdravlja mladih i zdravih stilova života.
- Savjetodavne usluge iz domena zdravlja, pogotovo seksualnog i reproduktivnog zdravlja, mladi najčešće pronalaze u nevladinim organizacijama. Međutim, nevladine organizacije sve teže opstaju s primjetnim povlačenjem međunarodnih organizacija koje su bile najznačajniji finansijer njihovih aktivnosti.
- Učešće mladih u sferi odlučivanja vrlo je nisko, iako postoje određeni mehanizmi, kako na planu pravnih regulativa tako i u formi organizacija, koje zastupaju pitanja mladih. Nedovoljni su i nejasni mehanizmi na svim nivoima kada je u pitanju učešće mladih u procesu planiranja, pripremanja, provođenja i ocjenjivanja programa i projekata kojima se tretiraju pitanja zdravlja mladih.
- Učešće mladih karakterizira i 'slab glas' mladih preko svojih organizacija. Iako su prepoznate kao važan faktor u sektoru zdravlja mladih ljudi, izostaje partnerski pristup i snažna podrška organa vlasti.
- Nedostatak programskog djelovanja i budžetiranja od organa vlasti u rješavanju pitanja zdravlja mladih kreira slabu koordinaciju i nerazvijen partnerski pristup.

## Moguće mjere i preporuke

- Izrada politike prema mladima na federalnom nivou, koja bi uključivala i prioritet zdravlja mladih.
- Izrada i provođenje politike i strategije za zdravlje mladih na kantonalnim nivoima, u potpunoj koordinaciji s ostalim sektorima koji se tiču zdravlja mladih.
- Identificiranje (ili kreiranje, ako ne postoje) institucija i organizacija, na federalnom i kantonalnim nivoima, koje bi se bavile provođenjem strategija za zdravlje mladih u čiji rad bi bila uključena Vijeća mladih.
- Unaprjeđenje oblasti od posebnog interesa za zdravlje mladih (seksualno i reproduktivno zdravlje, nasilje među mladima, mentalno zdravlje, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, alkohola i duhanskih proizvoda), putem kreiranja specifičnih politika i strategija.
- Otvoriti kanale komunikacije, te osigurati veći nivo saradnje i koordinacije zajedničkih programa i aktivnosti svih ključnih aktera unutar samog sektora zdravstva, te ga zatim uvezati sa socijalnim i obrazovnim sektorom, prvenstveno u cilju daljeg koordiniranog rada u ovoj oblasti.
- Mladi moraju biti uključeni u planiranje, pripremu, provođenje i ocjenjivanje programâ koji se tiču zdravlja mladih, kako na federalnom, kantonalnim, tako i na općinskom nivou. Neophodno je razviti metode i tehnike koje će omogućiti uključivanje mladih u izvođenje obrazovnih i zdravstvenih programa.

## PORUKA 11

**Sve javne institucije, posebno one koje su dio obrazovnog sistema, moraju biti osjetljive na zdravstvene potrebe mladih.**

### Ključni problemi i izazovi

- Odgovornost mladih prema vlastitom zdravlju nije dovoljno razvijena. Stoga sve javne institucije moraju djelovati zajedno kada je riječ o edukaciji mladih o značaju zdravlja.
- Kada je riječ o zdravstvenoj zaštiti, potrebe mladih nešto su drugačije od potreba odraslih te posljedično trebaju i nešto drugačiji pristup od zdravstvenih radnika. Iako su značajna i za odrasle, pitanja seksualnog i reproduktivnog zdravlja, različitih ovisnosti, mentalnog zdravlja i prevencije određenih oboljenja najčešće su pitanja mladih. Nedostatak senzibilnosti zdravstvenih radnika za prijateljski pristup prema mladima najčešći je problem.
- Postoji niz institucija i udruženja koji se bave zdravljem mladih ljudi, naročito ranjivih populacija. No, većina institucija suočava se s činjenicom da su njihovi servisi nedovoljno otvoreni prema mladima i da u većini slučajeva ne nude povjerljive usluge koje su po mjeri mladih (engl. youth friendly services). Mladi ljudi stoga ne koriste ove usluge jer su u strahu od gubitka intimnosti te da će to imati za rezultat njihovu marginalizaciju ili izolaciju u zajednici.
- Veliki potencijal oblasti vršnjačke edukacije zanemaren je.
- Planovi i programi namijenjeni zdravstvenim radnicima na različitim obrazovnim nivoima zastarjeli su i ne odražavaju današnje potrebe i standarde u radu s mladim ljudima, odnosno pristupu mladim ljudima.
- Mladi nemaju povjerenje u zdravstvene radnike i imaju strah od stigmatizacije u svojoj okolini, što je naročito vidljivo kod savjetovanja u vezi sa seksualnim i reproduktivnim zdravljem uključujući i testiranja na HIV / AIDS te psihološka savjetovanja pogotovo u malim zajednicama. To je ponajveći razlog zbog kojeg mladi ljudi izbjegavaju koristiti zdravstvene usluge ovog tipa, iako na lokalnom nivou imaju pristup uslugama u ambulantama porodične medicine i dispanzerima za djecu i omladinu u domovima zdravlja.
- Problem se dodatno usložnjava znajući da mnoge ustanove nemaju odgovarajući prostor koji bi omogućio pružanje usluga koje bi odražavale potrebe mladih.
- Univerzitetski ili srednjoškolski nastavni planovi i programi nedovoljno su usmjereni ka stjecanju komunikacijskih vještina i razvijanju osjetljivosti za specifične probleme mladih.
- Mladi nisu pravilno i dovoljno informirani o rizicima i uzrocima bolesti.
- Posebno je naglašen i problem sve većeg broja mladih parova koji imaju poteškoće sa začećem. Zakon o liječenju neplodnosti u FBiH još uvijek nije usvojen. (Nacrt zakona o liječenju neplodnosti biomedicinski potpomognutom oplodnjom usvojen je na 19. redovnoj sjednici Predstavničkog doma Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine održanoj 11. 04. 2013. godine te na 15. redovnoj sjednici Doma naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine održanoj 27. 06. 2013. godine.)

### Moguće mjere i preporuke

- Potrebno je razmotriti promjenu obrazovnih planova i programa u smislu uvođenja zdravstvenog odgoja u osnovne i srednje škole (s naglaskom na seksualno i reproduktivno zdravljje, planiranje porodice, bolesti ovisnosti, mentalno zdravje mladih, alkoholizam, nasilje u porodici te zdravih stilova života itd.).
- Vrlo važnu podršku uvođenju zdravstvenog odgoja u osnovne i srednje škole pruža i tzv. vršnjačko

obrazovanje, koje treba naći svoje mjesto u zvaničnom obrazovnom sistemu.

- Nastavni plan i program specijalizacije školske medicine potrebno je osavremeniti i prilagoditi današnjim potrebama mladih, s posebnim naglaskom na promociju zdravlja i prevenciju bolesti.
- Potrebno je provoditi kontinuirano obrazovanje zdravstvenih radnika u zdravstvenom sistemu s mladima (npr. reproduktivno zdravljje, STD, HIV / AIDS, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, druge bolesti ovisnosti, zdravi stilovi življenja, nasilje u porodici, pitanja mentalnog zdravlja mladih).
- Proširiti programe u formalnom obrazovanju na svim nivoima ka stjecanju vještina za rad na promociji zdravlja i prevenciji bolesti kod mladih.
- Unaprijediti nastavne planove i programe da razvijaju osjetljivost zdravstvenih radnika za probleme mladih i ranjivih grupa unutar ove populacije.
- Potrebno je dalje promovirati i podržavati rad sa školskom omladinom te rad u obrazovnim institucijama, odnosno rad unutar socijalnog sektora.
- Osigurati osjetljivost svih zaposlenika prema zdravstvenim potrebama mladih ljudi, odnosno osigurati provođenje prijateljski nastrojenog pristupa prema mladima kroz sve nivoje zdravstvene zaštite.
- Putem kontinuiranog obrazovanja zdravstvenih radnika potrebno je podizati vještine i znanja koja se tiču razumijevanja zdravlja mladih te uklanjati stigmu i diskriminaciono ponašanje prema ranjivim grupama ili oboljelim koji pripadaju ranjivim ili izuzetno ranjivim grupama.
- Treba osigurati veći broj ciljanih programa za mlade, posebno ranjive i izrazito ranjive grupe, te prisustvo u zajednici.
- Ohrabrvati saradnju između sektora primarne zdravstvene zaštite, zavoda za javno zdravstvo i nevladinih organizacija koje bi kroz zajedničke aktivnosti nudile preventivne i promotivne programe, na nivou lokalnih zajednica.
- Promocije zdravlja i prevencija bolesti treba izražavati u većem i kvalitetnijem obimu te ih provoditi na koordiniran i višesektorski način.
- Potrebna je neprestana protupuščaka kampanja i kampanja sprečavanja upotrebe narkotika i alkohola.
- U medije uvesti kvalitetne sadržaje o temi rizika i prevencije u zdravlju.
- Unutar sektora primarne zdravstvene zaštite treba povećati broj ciljanih programa usmjerenih prema mladima, a naročito ranjivim i izrazito ranjivim grupama.
- Što prije usvojiti Zakon o liječenju neplodnosti biomedicinski potpomognutom oplodnjom te osigurati da svi imaju podjednaku mogućnost ostvarivanja prava u skladu s tim zakonom.
- Izgraditi infrastrukturu koja će omogućiti povećanje trošenja slobodnog vremena na rekreativne aktivnosti (trim i biciklističke staze, šetališta, kupališta i sl.).

## Socijalni položaj mladih

### PORUKA 12

**Položaj mladih zahtijeva višesektorski pristup i potrebnu saradnju nadležnih institucija za socijalnu politiku, obrazovanje, rad i zapošljavanje, zdravstvo te rad s mladima, a što je uvjet za održivu politiku njihove socijalne uključenosti.**

### Ključni problemi i izazovi

- Ukupna populacija mladih osjetljiva je grupa i mnogo bliža granici siromaštva nego populacija odraslih.

- Mladi u FBiH, njih 60%, pogotovo mlade žene, ne mogu doprinijeti kućnom budžetu. Oni koji uspijevaju doprinijeti zarađuju malo te uglavnom ne uspijevaju da štede (Institut za razvoj mladih KULT, 2013).
- Mladi koji žive u domaćinstvima ispod linije siromaštva krajnje su ugrožena grupa, u većini slučajeva prerano napuštaju obrazovanje, zapošljavaju se u neformalnom sektoru koji ne pruža sigurnost, te imaju vrlo malo osnove za osamostaljivanje, rješavanje stambenog pitanja i formiranje porodice.
- Mnogo je ugroženih kategorija mladih za koje ne postoji posebno razvijeni program podrške: mladi povratnici u određene dijelove zemlje, mladi s poteškoćama u razvoju i zdravlju ili s fizičkim ili mentalnim onesposobljenjima. Zatim mladi koji pripadaju drugim manjinskim grupama kao što su Romi te mladi samohrani roditelji.
- Iako mali, udio mladih koji žive u dobrostojećim porodicama stvara ogromne socijalne razlike među mladima, što uzrokuje niz psihosocijalnih problema siromašnoj omladini i njihovim roditeljima.
- Unutar postojećeg pravnog okvira u sistemu socijalne zaštite ne postoje jasne smjernice za saradnju nadležnih institucija za obrazovanje, rad i zapošljavanje, zdravstvo, sport i kulturu, bilo na zakonskoj osnovi ili na temelju određenih strategija i programa.
- Socijalni sektor krajnje je uvjetovan učinkovitošću sektora zapošljavanja, aktivnih i specifičnih politika zapošljavanja i razvoja sitnog, malog i srednjeg preduzetništva. Ove politike trenutno su nerazvijene.

## Moguće mjere i preporuke

- Socijalni položaj mladih zahtjeva višesektorski pristup i potrebnu saradnju nadležnih institucija za obrazovni sistem, za rad i zapošljavanje, zdravstvo, sport i kulturu, odnosno rad s mladima, nabrajajući samo neke od njih. Ovdje možemo navesti primjer njemačkog Okvirnog zakona o djeci i mladima, koji je dio Zbornika socijalnih zakona i koji upravo uvjetuje ovakvu saradnju.
- Nadležne vladine institucije moraju osigurati da ukupan državni aparat, tj. nadležne institucije koordinirano razvijaju politike u različitim oblastima od značaja za položaj mladih.
- Donosioci odluka moraju postaviti osnovne pravce djelovanja socijalnih politika kada je riječ o mladima koristeći tačne i pouzdane informacije o njihovom položaju.
- Promocija politika aktivnog tržišta rada i razvoja koherentnih i sveobuhvatnih strategija za cjeloživotno učenje kako bi se povećala integracija tržišta rada, posebno za dugoročno nezaposlene i grupe visokog rizika u pogledu siromaštva i socijalne isključenosti.
- Garantiranje da sistem socijalne zaštite pruža dovoljno pokrića za sve korisnike kako bi se osigurao adekvatan minimalni prihod da bi svi živjeli dostoјanstveno, dok u isto vrijeme otklanja opasnost od neaktivnosti na tržištu rada.
- Fokusiranje na iskorjenjivanje siromaštva i socijalne isključenosti među djecom kao ključni korak ka suzbijanju međugeneracijskog nasleđivanja siromaštva, uz inicijative u ranom obrazovanju putem kojih bi se ustanovila djeca i siromašne porodice kako bi im se pružila pomoć.
- Smanjivanje nivoa siromaštva i socijalne isključenosti i povećanje učešća povratnika i etničkih manjina na tržištu rada u ravnim nivojem većine stanovništva.
- Stvaranje dugoročnih stambenih politika koje podrazumijevaju kreditiranje po povoljnim uvjetima<sup>27</sup> na osnovu kadrovskog i pronatalitetnog modela, ili drugim jeftinijim, a učinkovitijim načinima, kvalitetnim zdravstvenim uslugama i dugoročnim uslugama zaštite, posebnim i redovnim mogućnostima za obrazovanje i cjeloživotno učenje, uključujući prelazak iz školovanja u radni odnos, s posebnim naglaskom na one mlade ljudi koji školu napuštaju s lošim kvalifikacijama ili bez ikakvih kvalifikacija.
- Uspostavljanje institucionalnog okvira koji će omogućiti politike uključivanja. On podrazumijeva i održive

<sup>27</sup> Ovoj preporuci trebalo bi pristupiti oprezno. S obzirom na oskudna budžetska sredstva i činjenicu da stambeno zbrinjavanje mladi ne prepoznaju kao svoj primarni problem, oву preporuku ne bi trebalo uvrštavati u prioritete aktivnosti. Naime, stambena politika je skupa, moći će je koristiti samo jedan uzak krug mladih ljudi i nikako neće rješiti primarne probleme većine mladih.

- programe integracije za specifične populacije kao što su osobe s posebnim potrebama, samohrane majke, Romi, povratnici, osobe koje su imale iskustvo s kriminalnim radnjama, ovisnici o drogama.
- Kreirati što je moguće efikasnije mehanizme za sprečavanje daljeg stvaranja i produbljivanja socijalnih razlika među mladima pogotovo u okviru obrazovnog i zdravstvenog sistema.

## PORUKA 13

**Postojeći sistem socijalne pomoći i zaštite nije u stanju prepoznati i odgovoriti na potrebe domaćinstava s nedovoljnim prihodima, a pogotovo nije u stanju odgovoriti na složene probleme koji stoje pred posebno osjetljivim grupama.**

## Ključni problemi i izazovi

- Ne postoje jasni kriteriji o tome kakvi to uvjeti života predstavljaju siromaštvo. Posljedično, ni kriteriji za odabir korisnika socijalne pomoći nisu dovoljno jasni.
- Postojeći mehanizam odabira korisnika programa socijalne zaštite je neodgovarajući, prije svega što je utemeljen na principu raspodjele sredstava tradicionalno definiranim kategorijama, te kao takav nema sposobnost da prepozna stvarne potrebe mladih, pa ni specifičnih populacijskih grupa, kao što su osobe s onesposobljenjem ili osobe koje izlaze iz domova za nezbrinutu djecu, mladi Romi itd.
- Neusklađenost pravnog okvira i nedostatak zakonskih rješenja evidentan je u FBiH, gdje nije jasan raspored nadležnosti kantonā i Vlade FBiH, što ima za rezultat nejasnoće u pogledu nadzora nad pružanjem socijalne pomoći, kao i nepotpunu primjenu entitetskog zakona na nivou kantonā i općinā.
- Sistemom socijalne zaštite upravlja fragmentiran i skup administrativno-pravni aparat, koji uzrokuje neučinkovitu i nedjelotvornu potrošnju javnih sredstava.
- Kategorijski pristup raspodjeli javnih sredstava na programe socijalne zaštite ima vrlo negativan utjecaj i obeshrabruje zaposlenost, odnosno stepen aktivnosti radne snage na tržištu rada.
- Većina koja prima socijalnu pomoć ne spada u kategoriju siromašnih, dok većina onih kojima je pomoć potrebna ne prima nikavu socijalnu pomoć.

## Moguće mjere i preporuke

- Socijalni sistem nužno treba biti reformiran kako bi u programe socijalne zaštite bili uključeni oni kojima je pomoć zaista potrebna.
- Potrebno je uskladiti standarde, regulative i politike među različitim administrativnim jedinicama u čijoj će osnovi biti pravilo da se sredstva dodjeljuju na osnovu potreba.
- Treba poboljšati učinkovitost službi za socijalnu pomoć i zaštitu kroz organizacijske reforme i pojednostavljenje procedura u centrima za socijalni rad u skladu s međunarodnim standardima.
- Uobičajeni pristup na polju socijalnih politika mora se odbaciti, a novi, osjetljiviji na specifične i savremene potrebe i interesu mladih, mora se hitno uspostaviti.
- Vlade trebaju razviti mehanizam kojim će se prepoznati ona domaćinstva, socijalne grupe i pojedinci kojima je socijalna pomoć zaista potrebna, a to su oni koji se nalaze ispod određene, unaprijed definirane granice siromaštva.
- Vlade trebaju razvijati politike i mjere koje će biti usmjerene na mlade kao specifične populacijske kategorije čiji je društveni status drugačiji od statusa odraslih.

- Potrebito je uspostaviti mehanizme za odabir korisnika socijalne pomoći zasnovane na procjeni ukupnog imovinskog stanja. Osnova za definiranje održive i učinkovite socijalne politike jeste određivanje stvarnog socijalnog položaja stanovništva. Zbog razvijenosti neformalne ekonomije i velikog obima neprijavljenih prihoda, to je iznimno teško utvrditi. Ovakav pristup mnogo bi bolje rješavao problem siromaštva nego postojeći sistem zasnovan na kategorijskom pristupu. Iskustva drugih tranzicijskih zemalja pružaju odličan primjer kako je to operativno moguće izvesti.

## PORUKA 14

**Sporo rješavanje stambenih problema mladih ostavlja negativne posljedice na sve druge aspekte života i razvoja zajednice.**

### Ključni problemi i izazovi

- Važan pokazatelj kvalitete života mladih je stambeni status, odnosno mogućnost stambene samostalnosti. 70% mladih u dobi između 25 i 30 godina nema riješeno stambeno pitanje, što je za 35% više od prosjeka zemalja članica EU (Institut za razvoj mladih KULT, 2013).
- Pored zaposlenosti, stambena samostalnost najvažniji je faktor kada je riječ o zasnivanju porodice. Mladima je bez podrške vlasti s adekvatnim stambenim politikama otežano formiranje porodice i osamostaljivanje.
- Trend opadanja stope nataliteta u FBiH nastavljen je i u periodu 2008–2012. godine. Najnižu stopu nataliteta u 2012. godini imaju Bosanskopodrinjski, Kanton 10, kao i Posavski kanton. Najveći pad stope nataliteta zabilježen je u Srednjobosanskom kantonu, s 10,4 promila u 2008. godini na 9,1 promil u 2012. godini (Federalni zavod za statistiku). – Institucije vlasti na svim nivoima nemaju odgovarajuće politike prema izraženoj depopulaciji stanovništva.
- Aktuelnu stambenu oblast u FBiH karakterizira nedostatak dostupnog stambenog prostora u gradovima, nepostojanje javnog stambenog fonda, veliki broj mladih koji žive kao podstanari ili s roditeljima.
- Nisu raširene odgovarajuće stambene politike koje bi adresirale potrebe mladih.

### Moguće mjere i preporuke

- Stvoriti dugoročne stambene politike koje podrazumijevaju kreditiranje po povoljnim uvjetima na osnovu kadrovskog i pronatalitetnog modela.
- Povećati pristup najranjivijim grupa i onih s najvećim rizikom u pogledu socijalne isključenosti pristojnom stambenom smještaju.
- Omogućiti stambene gradnje kroz programe javnog i privatnog partnerstva.
- Primijeniti primjere dobre prakse iz zemalja EU izgradnjom takozvanih socijalnih stanova. Općine bi trebale raditi istraživanja o realnim potrebama za izgradnjom stanova za mlađe te u skladu s tim graditi stambeni prostor koji bi finansirale same ili uz podršku kantona i Federacije, a koje bi mlađi mogli otkupljivati plaćanjem rente.

## Aktivno učešće mladih u javnom životu, razvoj građanskog društva i volonterskog rada

## PORUKA 15

**Primjena Zakona o mladima FBiH, koji je usvojen 2010. g., a koji uređuje učešće mladih u aktivnostima od javnog značaja, mora zaživjeti kako bi utjecaj mladih na odlučivanje i javne politike postao sastavni dio politika prema mladima.**

### Ključni problemi i izazovi

- Zakon o mladima FBiH ne provodi se jednakom uspjehom u različitim općinama i kantonima, što je usporilo formiranje Vijeća mladih FBiH i Savjeta za mlađe FBiH.
- Dosada osnovana 43 općinska i 4 kantonalna vijeća mladih nemaju jednaku podršku predstavnika lokalnih i kantonalnih vlasti.
- Ne postoji neovisno tijelo koje bi vršilo monitoring i evaluaciju rada samih vijeća mladih, ali ni otvorenost predstavnika vlasti ka saradnji s vijećima mladih.
- Ne postoji kontrola utjecaja političkih partija na vijeća mladih, što bi bilo suprotno Zakonu o mladima FBiH.
- Mlađi nisu upoznati sa svojim pravima i obavezama u društvu i ne mogu iskoristiti svoja prava, naprimjer, pri zapošljavanju.
- Princip učešća mladih nije prihvaćen u društvu, mlađi su u velikoj mjeri marginalizirani i nemaju mogućnost predstavljanja svojih potreba prilikom kreiranja javnih politika. Mechanizmi učešća mladih propisani Zakonom o mladima FBiH poštuju se uglavnom na nominalnom nivou.
- Institucionalni dijalog mladih i vlasti, koji je planiran da bude ostvaren kroz formiranje vijeća mladih, još uvijek nije postignut u zadovoljavajućoj mjeri jer mlađi još uvijek nisu prepoznati kao ravnopravni partneri od predstavnika vlasti.

### Moguće mjere i preporuke

- Potrebito je dati hitnu i konkretnu podršku za što brže formiranje Vijeća mladih FBiH.
- Osigurati da svi nivoi vlasti pravilno i kvalitetno provode Zakon o mladima FBiH, promoviranjem kako važnosti implementacije zakonskih rješenja tako i posljedice neimplementacije, sadržane u kaznenim odredbama Zakona.
- Usvojiti zakone o studentskom organiziranju koji će definirati način rada studentske organizacije na nivou univerziteta, davanje jasne podrške i obaveze institucija, način umrežavanja i vezu s tijelima za odlučivanje poput senata, rektorata i dr.
- Institucionalno podržati mlađe na planu budžeta za mlađe, stvaranja politika prema mladima, rada s mladima, informiranje te učešća mladih u vladinim tijelima i parlamentarnim komisijama u vezi s pitanjima

- mladih, kao i umrežavanja omladinskih udruženja i predstavljanja mladih.
- Osigurati učešće mladih u planiranju, razvoju, provođenju i evaluaciji mjera koje se odnose na poboljšanje njihovog položaja.
- Usvojiti sistemski okvir za razvoj saradnje između vladinog i nevladinog sektora, na temelju partnerstva. Omogućiti sufinansiranje i puno finansiranje aktivnosti prema mladima uz punu saradnju s vladinim sektorom.
- Programski stimulirati i promovirati upoznavanje mladih s njihovim pravima i obavezama u društvu.
- Vršiti promociju Zakona o mladima FBiH i Zakona o volontiranju FBiH.

## PORUKA 16

**Pristup institucija vlasti poboljšanju položaja mladih nije efikasan, efektivan i ekonomičan**

### Ključni problemi i izazovi

- Nedostaje razumijevanje tema među donosiocima odluka i među mladima: o učešću mladih, razvoju građanskog društva i volonterskog rada.
- Institucije vlasti pokazuju neefikasnost u rješavanju pitanja i problema mladih.
- Nedostaje programski pristup u djelovanju javnih institucija i nadležnih ministarstava prema mladima, pristup koji će imati vidljive učinke.
- Postojeća raspodjela sredstava ostvaruje se kroz netransparentan proces i postoji upitnost kriterija prilikom ocjenjivanja projekata za mlade i dodjele finansijskih sredstava na svim nivoima.
- Neprecizni rokovi kod dodjele javnih sredstava negativno utječu na planiranje i razvoj projekata mladih. Neki javni pozivi otvaraju se sredinom godine ili kasnije za projekte u tekućoj godini.
- Nedostaju analize uspješnosti potrošnje sredstava i učinka, tzv. analiza cost-benefit, kao i izvještavanje.
- Najviše finansijskih sredstava za učešće mladih, u posljednjih deset godina, ulazi međunarodne organizacije.
- Nizak je nivo koordinacije između domaćih vlada i međunarodnih razvojnih programa u cilju optimalne prioritizacije ciljeva, a što bi nužno vodilo efikasnijem, efektivnijem i ekonomičnijem utrošku sredstava.
- Nedostaje promocija principa ko-menadžmenta.
- Nedostaju javni prostori za mlade u lokalnim zajednicama.
- Nizak je nivo rada s mladima.
- Nedostatak pristupa mladih neformalnom obrazovanju i radu s mladima.

### Moguće mjere i preporuke

- Programski stimulirati i promovirati proces donošenja strategija za mlade na lokalnom nivou.
- Vršiti promociju principa ko-menadžmenta.
- Osigurati javne prostore za mlade na nivou lokalnih samouprava i regionalnih centara.
- Lokalne samouprave, uz podršku viših nivoa vlasti, moraju omogućiti stvaranje odgovarajućih prostora za mlade. Osigurati održivost ovih "centara" za mlade, osigurati učešće mladih u rukovođenju tim centrima, kao i obuku osoblja.
- Omogućiti korištenje i drugih javnih prostora za mlade.
- Vršiti ulaganja u izgradnju savremenih i multimedijalnih prostora za mlade.

- Analizirati kriteriji pri odabiru projekata koji će se finansirati, na temelju usaglašenosti s određenom politikom prema mladima i istraživanju, te učešća mladih u odlučivanju i kreiranju prioriteta.
- Omogućiti učešće mladih u radu zakonodavnih vlasti.
- Omogućiti savjetovanje izvršne vlasti o položaju mladih.
- Omogućiti upražnjavanje principa zajedničkog upravljanja.
- Osigurati veća finansijska sredstva za rad i projekte udruženja mladih, s transparentnim javnim pozivima uz učešće mladih u odlučivanju o raspodjeli tih sredstava.
- Povećati budžetska izdvajanja za omladinske organizacije i projekte namijenjene isključivo mladima.
- Obogatiti nastavne planove i programe, kao i metodologiju u osnovnim i srednjim školama, koji će razvijati vještine mladih i njihov preduzetnički duh, što je uvjet za aktivno učešće mladih u društvu. Teme su: kritičko razmišljanje, vještine prezentacije i govorništva, podizanje samopouzdanja i sl. Osiugrati ponudu dovoljnih informacija o važnosti i mogućnostima za aktivno učešće mladih u društvu. S obzirom na nedostatak ljudskih resursa, u pripremi tih izmjena nastavnih planova i programa uključiti i organizacije koje rade s mladima i imaju iskustva u toj oblasti. Usto, osigurati potrebnu obuku nastavnika i pedagoga.
- Poticati vlasti svih nivoa da primjenjuju različite metode konsultiranja i dijaloških oblika s različitim kategorijama mladih tokom kreiranja i ocjenjivanja javnih politika.
- Omogućiti razvoj vršnjačke edukacije kao modela uključenja mladih. Osiugrati mehanizme, resurse za rad vršnjačkih edukatora i trenera u školama i lokalnim zajednicama.
- Proces donošenja strategija za mlade na lokalnom nivou treba unaprijediti i više promovirati.

## PORUKA 17

**Mladi mogu mnogo bolje zastupati svoje interese i više se truditi da se uključe u proces odlučivanja.**

### Ključni problemi i izazovi

- Izuzetno je niska ocjena angažmana mladih u nevladinom sektoru.
- Izuzetno je niska ocjena učešća mladih u aktivnostima nevladinog sektora na lokalnom nivou.
- Mladi ne poznaju dovoljno mehanizme aktivnog učešća te ih vrlo rijetko koriste.
- Svaka druga mlada osoba u Federaciji BiH je nezainteresirana za politiku.
- Stopa izlaska mladih na izbore je nezadovoljavajuća.
- Mladi nisu spremni na volontiranje niti se ono promovira.
- Premalo je promocije aktivne uloge mladih u društvu.
- Nije rašireno ni promoviranje rada s mladima.
- Nedostaje i nije rašireno umrežavanje omladinskih udruženja.

### Moguće mjere i preporuke

- Popularizirati aktivizam mladih i njihovo učestvovanje u društvu, posebno kroz njima dostupne javne elektronske medije, radijske i TV-emisije, ulagati u štampane omladinske magazine, zatim u određena takmičenja u pojedinim oblastima aktivizma, naprimjer, konkurs za najbolji projekt mladih, projekt vijeća učenika u određenoj oblasti i sl.
- Kreirati javne kampanje o potrebi većeg učešća mladih u aktivnostima od javnog značaja.
- Programski stimulirati i promovirati angažman mladih u nevladiniim udruženjima. Dodatno, staviti kriterij

bavljenja aktivizmom i omladinskim organiziranjem kao prednost u konkursima za zapošljavanje u javnim institucijama i sl.

- Programski stimulirati i promovirati profiliranje i umrežavanje omladinskih udruženja.
- Programski stimulirati i promovirati razvoj volontiranja i omladinskog angažmana.
- Programski stimulirati i promovirati prihvatanje principa učešća mladih u društvu u široj javnosti te veće razumijevanje ove teme kod donosilaca odluka.
- Programski stimulirati i promovirati medijske sadržaje s temom o učešću mladih u društvu i podizanju svijesti o njihovim potrebama.
- Programski stimulirati i promovirati obuku nevladinog sektora o procesima stvaranja politika prema mladima.
- Programski stimulirati i promovirati obuku nevladinog sektora o metodama zagovaranja i lobiranja.
- Programski stimulirati i promovirati aktivnosti udruženja.
- Proružiti više podrške od vlasti svih nivoa projektima neformalnog obrazovanja i vršnjačke obuke.

## Mobilnost, informisanje, savjetodavni rad s mladima

### PORUKA 18

**Vlade na svim nivoima moraju planirano, svrsishodno i svjesno pružati podršku mladima s ciljem uključenja mladih u život zajednice i osiguravanja mogućnosti mladima da sami kreiraju svoju budućnost.**

### Ključni problemi i izazovi

- Nisu razvijeni programi podrške mladima u njihovoj integraciji i uključenju u društveni život zajednice, kao i potenciranja njihovog dobrovoljnog učešća i saradnje, informiranja te uključivanja u rad udruženja.
- Nisu razvijene planirane i svrsishodne programske aktivnosti prema mladima, a koje se tiču njihovog vanškolskog obrazovanja.
- Nedostaju aktivnosti i programi koji se tiču razvoja sposobnosti, vještina i znanja, kao i društvenog angažmana mladih.
- Ne postoje planirane i svrsishodne politike prema mladima u vezi s kreativnim, umjetničkim, sportskim i kulturnim aktivnostima s mladima.
- Rad s mladima potpuno je nepoznat kao tema široj javnosti.
- Nisu razvijene aktivnosti i programi koji se odnose na dobrobit mladih, njihovu socijalnu i zdravstvenu zaštitu te njihovo savjetovanje.
- Nedostaju programi dizajnirani za specifične grupe mladih.
- Slabe su i nerazvijene inicijative i programi koji se tiču međunarodnog rada s mladima, međukulture saradnje i razmjene.
- Nedostaju programi profesionalne orientacije. Savjetovanje mladih nije institucionalno organizirano i

razvijeno. Većina vladinih programa savjetodavnog rada s mladima provodi se kroz rad škola, zdravstvenih ustanova i centara za socijalni rad.

- Nedostaju prostori za mlade, njihove aktivnosti te rad s mladima.
- Ne postoje institucije koje se bave informiranjem mladih, a koje su podržane od institucija vlasti.
- U svojim pravnim aktima organi vlasti nisu definirali niti uredili oblasti rada s mladima, omladinske mobilnosti, informiranja i savjetodavnog rada.
- Iako se radom s mladima najviše bave nevladine organizacije, osnovni problem i rizik jeste nepostojanje standarda u radu s mladima, kao i nepostojanje mehanizama osiguranja kvalitete rada, odnosno certificiranja onih koji tu aktivnost obavljaju.
- Ne postoji višesektorski pristup u vezi s temama koje se odnose na rad s mladima, omladinske mobilnosti, informiranje i savjetodavni rad.
- Problemu informiranja mladih ne posvećuje se zaslužena pažnja.
- Mladi nemaju povjerenja u servise za informiranje, pogotovo javne. Smatraju ih politički ovisnima.
- Mala je prisutnost tema o položaju mladih u medijima, što negativno utječe na njihovu informiranost.
- Mladi misle da postoji problem velike medijske odgovornosti na koju niko ne obraća pažnju, a koji prouzrokuje veliku štetu pogotovo među mladim ljudima (neadekvatni i degradirajući sadržaji u medijima, previše negativnih, a vrlo malo pozitivnih primjera i sl.).
- Problem govora mržnje koji je svakodnevno prisutan u medijima ima veoma štetan utjecaj na razvijanje stavova kod mladih o pitanju različitih tema.
- Politike koje postoje prema mladima ne implementiraju se.
- FBiH, kao ni kantoni, nemaju svoje politike prema mladima, niti posebne mjere za oblasti rada s mladima, omladinske mobilnosti, informiranja i savjetodavnog rada.
- Nije kreirana jedinstvena baza podataka o institucijama i organizacijama koje se bave problematikom mladih u FBiH.
- Ne postoje značajniji programi za mlade podržani od vlade iz oblasti rada s mladima i informiranja, osim manjih separatnih projekata, što vrijedi za sve nivo vlasti.
- Nedostaje programski pristup kod finansiranja projekata koji izlaze ususret potrebama mladih, što dovodi do nedostatka kontinuiteta u radu na konkretnom problemu.
- Projekti za mlade nisu izdvojeni iz šire stavke budžeta koja je namijenjena finansiranju nevladinih organizacija u cijelini, ili su oblasti rada s mladima, omladinske mobilnosti, informiranja i savjetodavnog rada smještene pod "grantove za omladinske organizacije" kao dio politike prema mladima.
- Proces konkuriranja i odlučivanja o finansiranju određenih projekata često nije transparentan, te ne postoje jasni kriteriji dodjele sredstava koji bi pratili adekvatan sistem bodovanja.
- Nije dozvoljena mogućnost neformalnim grupama da apliciraju sa svojim projektima, što ih onemogućuje da doprinesu unapređenju i razvoju u oblastima mobilnosti mladih i rada s mladima.
- U skoro svim slučajevima monitoring i evaluacija učinaka projekata na vrlo je niskom nivou i svodi se na obavezu dostavljanja računa za utrošeni novac, ne dokazujući njihovo namjensko trošenje.
- Nedovoljna je koordinacija organa vlasti s međunarodnim donatorima prilikom odobravanja projekata.

### Moguće mjere i preporuke

- Potrebno je izraditi odgovarajući pravni i institucionalni okvir za oblasti rada s mladima, informiranja mladih te aktivnosti u vezi s omladinskim turizmom, s precizno definiranim mehanizmima i tijelima koja su nadležna za bavljenje ovim područjima, poput formiranja odjela za mlade u okviru izvršne vlasti, u skladu sa Zakonom o mladima FBiH.
- Programski stimulirati i promovirati rad s mladima, koji je planirana, svrsishodna i svjesna podrška mladima, kroz njihovo dobrovoljno učešće.
- Uspostaviti standarde u vezi s radom s mladima, kao i mehanizme za osiguranje kvalitete.
- Programski stimulirati jačanje institucionalnih kapaciteta u vezi s temama položaja mladih.

- Osigurati postojanje educiranog službenika za mlade u svim institucijama i na svim nivoima vlasti.
- Programski stimulirati uspostavljanje programa izučavanja teme rada s mladima na određenim društvenim fakultetima.
- Stvoriti baze podataka pri nadležnim ministarstvima koje bi prikupljale informacije i pratile trendove u vezi s mladima.
- Usvojiti programski pristup finansijske i druge podrške radu s mladima, omladinskom turizmu i savjetovanju.
- Omogućiti mladima pristup javnim prostorima u kojima će se programski podržavati savjetovanje mladih od kvalificiranog kadra.
- Izvršiti mapiranje svih savjetovališta i servisa koja nude neke usluge savjetovanja za mlade i napraviti bazu podataka.
- Razviti strategije savjetovanja mladih, s utvrđenim potrebama i postojećim resursima.
- Osigurati učešće mladih u odlučivanju o najboljim i / ili prioritetnim aktivnostima.
- Razvijati posebne informativne politike prema mladima.
- Programski stimulirati otvaranje informativnih centara za mlade s kvalificiranim kadrom.
- Osigurati da javni servisi, radija i televizije imaju više informacija o mladima i njihovom položaju, odnosno aktivnostima prema mladima, te specifično savjetovanja mladih o temama koje su njima od značaja.
- Osigurati sredstva za omladinske medije, medijske projekte mladih (web-portale, časopise, radijske emisije i sl.).
- Osigurati resurse za omladinske medijske projekte kao što su internetske stranice, magazini, radio i TV-programi i sl.
- Omogućiti informiranje mladih o programima na međunarodnom planu.
- Provoditi snažne kampanje borbe protiv govora mržnje u medijima te primijeniti strožije zakonske sankcije za medijske kuće i pojedince koji šire govor mržnje.

## PORUKA 19

**Stimuliranjem kulturne razmjene i turizma unutar zemlje unapređuje se lokalni ekonomski razvoj, a zajedno s razmjenom na međunarodnom planu potiče se kvalitetan razvoj mladih.**

### Ključni problemi i izazovi

- Nije razvijen omladinski turizam, ali ni programske aktivnosti oporavka mladih i njihovog boravka u prirodi, iako je takav turizam najisplativiji, imajući u vidu potrebna minimalna ulaganja.
- Općenito nedostaju odmarališta i hosteli za mlade, što je bitna prepostavka za razvoj omladinskog turizma.
- Ne unapređuje se lokalni ekonomski razvoj jer se ne stimulira kulturna razmjena mladih i razvoj kulturnog turizma na unutrašnjem planu.
- Mobilnost mladih na niskom je nivou. Više od polovine mladih iz FBiH nisu imali priliku putovati u inozemstvo u posljednjih 12 mjeseci. Oni koji su putovali najčešće su išli u zemlje iz susjedstva (Institut za razvoj mladih KULT, 2013).
- Nedostatak politika kulturne razmjene na međunarodnom planu onemogućava kvalitetan razvoj mladih.
- Nedostaje javni i medijski prostor za programe koji promoviraju različite kulture i kulturne modele.

### Moguće mjere i preporuke

- Uvesti programe međusobnih posjeta učenika ili razreda pojedinih škola radi promoviranja različitih kultura.
- Programski stimulirati partnerstva između javnog i privatnog te javnog i nevladinog sektora u vezi s omladinskim turizmom.
- Programski stimulirati i osigurati sredstva za stipendije i studije mladima na prestižnim univerzitetima u inozemstvu, kao i za studijske posjete.
- Promovirati Međunarodnu studentsku identifikacionu karticu (ISIC) te razvijati slične proizvode za mlade.
- Omogućiti korištenje studentskih domova i drugih sličnih objekata za stimuliranje i promociju omladinskog turizma.
- Preporučuje se ulaganje u razvoj javnih objekata za omladinski turizam i obuku mladih kao što su hosteli i odmarališta u većim gradovima i turistički atraktivnim destinacijama. FBiH ima šanse za lokalni ekonomski razvoj u omladinskom turizmu, pogotovo imajući u vidu da za ovu vrstu turizma nisu potrebna velika finansijska ulaganja, a BiH ima resurse kao što su lijepa priroda i nezaposleni mladi.
- Vlasti u FBiH na svim nivoima bi se trebale zajednički i u saradnji s vijećima mladih uključivati u različite međunarodne programe i projekte namijenjene mladima. Kada je riječ o učešću u međunarodnim programima za mlade, često se dešava da mladi imaju potrebne ljudske resurse za učešće u određenim projektima, ali im nedostaju finansijski i prostorni resursi te zbog toga ne mogu zadovoljiti kriterije za učešće u određenim programima. Istovremeno vlasti imaju finansijske i prostorne, ali nemaju ljudske resurse te također ne mogu zadovoljiti kriterije za učešće, što u konačnici ima za rezultat slabo iskorištavanje međunarodnih prilika za mlade.

## Kultura, sport, korištenje slobodnog vremena

### PORUKA 20

**Nedostatak odgovarajućeg pristupa institucija vlasti u oblastima sporta i kulture predstavlja izravno zapostavljanje mladih talenata.**

### Ključni problemi i izazovi

- Uspjesi mladih u vezi s kulturom i sportom događaju se uprkos postojećoj neuređenosti ovih oblasti. Neuređenost u oblastima sporta i kulture predstavlja izravno zapostavljanje mladih talenata.
- Ne postoje strategije ili strateški okvirni razvoja i ulaganja u oblasti kulture i sporta. Ne postoji strateško

promišljanje ili se u praksi ne realizira, već se sve svodi na ad hoc pojedinačne, parcijalne, kulturne i sportske aktivnosti za mlade, koje su najčešće kratkog trajanja.

- Ne postoji programski pristup institucija vlasti i ministarstava temama kulture, sporta i slobodnog vremena mladih. Onemogućeno je praćenje učinkovitosti postojećih vladinih mjera.
- Nedostaju i odgovarajući institucionalni kapaciteti za oblasti kulture, sporta i slobodnog vremena mladih. Na većini nivoa vlasti ne postoje odgovarajući institucionalni kapaciteti koji bi se bavili mladima, politikom prema mladima, radom s mladima..
- Slaba je koordinacija i saradnja među različitim nivoima vlasti kako na vertikalnom tako i na horizontalnom planu, na pospješivanju višesektorskog pristupa rješavanju pitanja mladih, što zahtijevaju potrebe i problemi mladih.
- Javni pozivi i finansiranje nevladinih organizacija i udruženja, sportskih društava odvija se bez jasnih kriterija i strateških prioriteta te uz nedovoljna sredstva.
- Finansiranje aktivnosti nevladinih organizacija, posebno onih koje imaju u okviru svoga rada mogućnosti korištenja prostora za slobodno vrijeme mladih, još uvjek je ovisno o međunarodnim donatorima, a upitna je kvaliteta rada jer ne postoje standardi u omladinskom radu i neformalnom obrazovanju, uključujući i nedostatak zvanične, certificirane obuke za ovu oblast.
- Finansijski problemi očituju se i u nedovoljnim iznosima budžetskih sredstava izdvojenim za potrebe u oblastima kulture, sporta i slobodnog vremena mladih, kao i u nedovoljnoj podršci u vidu infrastrukture i osiguranja osnovnih uvjeta za djelovanje omladinskih udruženja.
- Samo u bogatijim općinama omogućava se korištenje objekata i infrastrukture za aktivnosti prema mladima u oblasti sporta, kulture i slobodnog vremena. Vrlo rijetko lokalne vlasti čine subvencioniranje te integriranje ovih oblasti u formalni obrazovni sistem. Najčešće se čini prepustanje ovih obaveza školama kroz školske sekcije, takmičenja i dr. ili organiziranje sportskih i kulturnih manifestacija.
- U većini gradova nedostaju resursi i infrastruktura kao što su sportski tereni, oprema, domovi mladih, odnosno objekti za slobodno vrijeme mladih, a tamo gdje postoje primjetna je nedovoljna dostupnost široj populaciji mladih.
- Mladi su nedovoljno informirani o svim programima i servisima u oblasti kulture, sporta i slobodnog vremena koji postoje za njih.
- Nije razvijen informacijski sistem prikupljanja podataka o mladima u okviru nadležnih vladinih institucija, ne prikupljaju se podaci o mladima niti se prate problemi i potrebe, odnosno trendovi.
- Postoji nerazmjerne veliki nedostatak kulturnih sadržaja i općenito sadržaja za mlade u ruralnim sredinama i u manjim mjestima u odnosu na razvijenija područja.
- Tjelesni odgoj ne pruža se na fakultetima.
- U sportskim klubovima djeluju treneri koji nemaju stručne kvalifikacije.

## Moguće mjere i preporuke

- Izgradnja kulturnih navika treba biti jedan od glavnih stupova školskog odgoja i obrazovanja. Preporučuje se model "ruksak kulture", koji se uspješno primjenjuje u razvijenijim zemljama, a u suštini se radi o tome da se u okviru obrazovnog sistema za svaki uzrast odgovarajući nivo kulturnih sadržaja koji bi postali sastavni dio nastave (posjete muzejima, značajnim kulturnim događajima i slično).
- Potrebno je povećati saradnju škola i nevladinih udruženja te omogućiti korištenje školskih objekata za slobodno vrijeme mladih i njihov aktivizam, posebno u oblasti kulture i sporta.
- Intenzivirati rad školskih sekcija i povećati obim vannastavnih aktivnosti koje bi privlačile mlade.
- Raditi na uključivanju roditelja u planiranje aktivnosti za slobodno vrijeme njihove djece.
- Kreirati strateški okvir razvoja kulture, sporta i slobodnog vremena mladih unutar strategija prema mladima na različitim nivoima vlasti s mjerama koje, uz višesektorski pristup, daju sinergijski veću efikasnost i maksimalno iskorštavanje postojećih resursa.
- Potrebno je osigurati veća finansijska izdvajanja za projekte mladih i njihovih udruženja u oblasti kulture,

sporta i slobodnog vremena kroz posebne fondove na svim nivoima vlasti. Nerazdvajanjem budžetskih sredstava u posebne fondove za kulturu, sport i slobodno vrijeme događa se neravnopravna raspodjela budžeta. Najčešće, sportska udruženja dobiju najveći dio predviđenih sredstava za kulturu, sport i slobodno vrijeme mladih, čime se stvara disbalans u razvoju različitih segmenta.

- Usvojiti programe djelovanja za mlade u oblastima kulture, sporta i slobodnog vremena.
- Omogućiti podršku posebno nadarenim mladim pojedincima putem stipendija.
- Potrebno je kreirati stalne školske lige za devojčice i dječake u nekoliko masovnih sportova, na svim nivoima vlasti, kroz koje bi se uključio veliki broj mladih, a ujedno i vršila popularizacija sportova.
- Potrebno je dati veću podršku i bolje uvezati posebna redovna takmičenja mladih na planu kulturnog i umjetničkog stvaralaštva, kao što su: gluma, ples, performansi, likovne izložbe, popularna muzika, graffiti, fotografija, skulptura, strip i sve druge aktivnosti od interesa za mlade.
- Omogućiti mladima besplatan pristup sportskim dvoranama i terenima.
- U univerzitetskim centrima omogućiti posebne centre i klubove za rekreativne sportske aktivnosti studenata, kao i za njihovo slobodno vrijeme i kroz subvencije podržati korištenje drugih resursa i ustanova u kojima bi se studenti bavili sportom. Također, uvesti besplatne ili po jeftinijoj cijeni posjete muzejima, pozorištima, kinima i dr.
- Vladine institucije trebale bi podržati promoviranje i informiranje mladih o svim mogućnostima i servisima koji postoje za njih u oblasti kulture, sporta i slobodnog vremena putem medija, informacionih centara, "informacionih tački", web-stranica i dr.
- U svim nadležnim institucijama zaposliti / angažirati (postojeću) barem jednu osobu zaduženu za pitanja mladih u oblasti kulture i sporta te rada s mladima.
- Oformiti tijela za podršku mladima kako bi se omogućilo efikasnije koordiniranje omladinskih projekata i aktivnosti te sredstava izdvojenih za te svrhe u ovim oblastima.
- Omogućiti stvaranje centra za mlade i vraćanje bivših centara za mlade prvočitnoj namjeni.
- Stvoriti informacijski sistem o mladima i omladinskim udruženjima i redovno prikupljati podatke o aktivnostima mladih te posrednih i neposrednih korisnika budžetskih sredstava.
- Razviti bolju komunikaciju u odnosu: nadležne institucije – mladi.
- Poseban status učenika i studenata kod pristupa kulturnim i sportskim manifestacijama.
- Organiziranje programa za redovne grupne posjete učenika kulturnim institucijama.
- Promovirati omladinski aktivizam i uključivanje mladih u omladinska udruženja.
- Subvencijama omogućiti mladima korištenje prostora za organiziranje koncertnih, pozorišnih, umjetničkih i sportskih događaja.
- Po uzoru na EU uvesti program "grad kulture" ili „grad mladih“, u okviru kojeg bi se tokom godine dana intenzivirale kulturne aktivnosti, posebno kulturne aktivnosti mladih jednoga grada.
- Uvesti dodatne časove tjelesnog odgoja ne samo u osnovne i srednje škole već i u programe visokoškolskih ustanova svih usmjerenja.

## PORUKA 21

**Nedostatkom pravne uređenosti podrške institucija vlasti u oblasti rada s mladima, njihovog slobodnog vremena te kulture i sporta kreira se stereotip o mladima.**

- Ne postoji konkretan pravni okvir koji bi osigurao mehanizme u vezi s razvojem kulture, sporta i slobodnog vremena mladih, a iz kojeg bi proizašle određene obaveze i ulaganja u ta područja.
- Nedostaje i odgovarajući pravni okvir koji bi stimulirao rad omladinskih udruženja, čime se ograničavaju i njihove aktivnosti u vezi s kulturom, sportom ili općenito u radu s mladima.
- Ne postoji adekvatna kontrola rada mnogobrojnih sportskih kladiionica i drugih mesta čija su djelatnost kockanje i igre na sreću. 12% mladih iz gradskih sredina i 9% mladih iz vangradskih sredina u proteklih mjesec dana su najmanje tri do pet puta sedmično ili svaki dan posjećivali kladiionice / kockarnice, od čega

- je 17% muškaraca i 4% žena (Institut za razvoj mladih KULT, 2013).
- Nije definirano pružanje minimuma sadržaja i podrške mladima na lokalnom i regionalnom nivou.
- Zbog pravne neuređenosti podrške mladima od institucija vlasti, na mlađe se općenito gleda kao na neodgovorne osobe.
- Nedostaje standardizacija sadržaja i minimuma mogućnosti mladih u osnovnim i srednjim školama u vezi sa sportom i kulturom te slobodnim vremenom mladih.
- Vrlo je loša i nedovoljna komunikacija u odnosu institucija vlasti i mladih, odnosno njihovih predstavnika. Mladi nisu uključeni u kreiranje sadržaja u vezi sa sportom ili kulturom.
- Ne postoje, u većini slučajeva, nastojanja lokalnih vijeća mladih da se omoguće javni prostori za mlađe, što se javlja kao problemi kod neformalnog obrazovanja i učestvovanja mladih te općenito rada s mladima i predstavlja kršenje Zakona o mladima FBiH.

## Moguće mjere i preporuke

- Potrebno je kreirati odgovarajući pravni i institucionalni okvir za područja kulture, sporta i slobodnog vremena mladih, s jasno definiranim mehanizmima i tijelima koja su nadležna za bavljenje ovim područjima.
- Potrebno je graditi i renovirati sportske dvorane i terene te osigurati njihovo maksimalno korištenje za rekreativne sportske aktivnosti mladih, kao i sportska društva i klubove.
- Pravnim aktima treba odrediti osnivanje školskog i studentskog sportskog saveza.
- U općinskim, kantonalnim i federalnim javnim pozivima za finansiranje i sufinansiranje projekata nevladinih organizacija unaprijed treba odrediti i razdvojiti budžet za projekte posebno iz oblasti kulture, posebno sporta i posebno slobodnog vremena mladih.
- Projekte kulture, sporta i slobodnog vremena treba kreirati u skladu s realnim i konkretnim potrebama specifične lokalne zajednice, koju bi trebalo ustanoviti validnim istraživanjem.
- Pravno urediti oblast kulture na nivou FBiH.
- U pravnom reguliranju oblasti kulture potrebno je obratiti pažnju na potrebe različitih dobnih grupa, kako primalaca kulture tako i stvaralaca u oblasti kulture.

## Pregled zakonskih institucionalnih mehanizama politike prema mladima u FBiH

**„Omladina“ ili „mladi“** u FBiH su osobe u životnoj dobi od navršenih 15 do navršenih 30 godina starosti.

**Omladinsko udruženje** označava udruženje čije članstvo i organe upravljanja čine dvije trećine (2/3) mladih, čije su aktivnosti i statutarne djelatnosti većinom usmjerenе na mlađe, a koje se osniva, registruje, djeluje i prestaje postojati u skladu sa zakonom na osnovu kojeg je registrirano.

**Vijeće mladih** označava krovno udruženje mladih, zasnovano na dobrovoljnem članstvu omladinskih udruženja, a koje predstavlja interes mladih i omladinskih udruženja.

**Službenik za mlađe** označava državnog službenika koji je stručno osposobljen za rad s mladima i posjeduje certifikat o znanju o politici prema mladih.

**Politika prema mladima** predstavlja ukupne institucionalne mehanizme brige vlasti prema mladih.

**Strategija prema mladima** jeste dokument institucija vlasti s programskim pristupom djelovanjima prema mladih što uključuje definirane probleme i potrebe mladih, strateške pravce djelovanja te ciljeve strategije i mјere za realizaciju ciljeva strategije.

**Program djelovanja za mlade** je program koji kreiraju institucije vlasti u suradnji s omladinskim sektorom na osnovu stručnog istraživanja i strategije prema mladih te sadrži jasno definirane potrebe, način rješavanja problema, ciljeve, željene rezultate aktivnosti, vrijeme provođenja, budžet i odgovorne subjekte, radi poboljšanja položaja mladih u određenoj oblasti.

**Komisija za mlade** je stalno radno tijelo Parlamenta FBiH koju potvrđuju oba doma Parlamenta FBiH i koja se u okviru svojih utvrđenih nadležnosti bavi pitanjima mladih. Najmanje jedan član komisije dolazi iz Vijeća mladih FBiH.

**Savjet za mlade FBiH** je međuresorno radno tijelo koje formira Vlada FBiH a u kojem aktivno učestvuju nosioci izvršnih funkcija nadležnih ministarstava i institucija FBiH. Najmanje 50% članova u Savjetu za mlade FBiH bit će predstavnici Vijeća mladih FBiH.

Oblasti omladinskog sektora jesu oblasti sadržane u čl. 25 Zakona o mladima FBiH: obrazovanje, zapošljavanje, socijalna, zdravstvena i preventivna zaštita, stambeno zbrinjavanje, rad s mladima i slobodno vrijeme mladih, aktivno učešće mladih u javnom životu, mobilnost mladih, informiranje i savjetovanje, usavršavanje za rad s mladima, omladinski turizam, kulturne, sportske, etičke i ekološke aktivnosti, rad s mladima s posebnim potrebama i druga pitanja od interesa za mlade.

Institucionalna briga o mladima definirana je i utemeljena u Zakonu o mladima FBiH koji je stupio na snagu u junu 2010. g. U skladu sa Zakonom o mladima FBiH, odgovornost pružanja podrške mladima imaju svi nivoi vlasti u Federaciji BiH. Svi nivoi vlasti u FBiH imaju obaveze definiranja, usvajanja i provođenja strategije prema mladima.

Općinski i gradski nivo vlasti dužni su samostalno odrediti službenika za pitanja mladih, dok je kantonalni nivo

vlasti dužan odrediti službenika ili odjel za mlade, pri nadležnom ministarstvu. Nadležno federalno ministarstvo određuje proceduru obuke i certifikacije službenika za mlade. Institut za razvoj mlađih KULT izradio je katalog pitanja za pismeni i usmeni ispit za kandidate koji će ubuduće polagati stručni ispit za poziciju službenika za mlade, i potpisao sporazum o saradnji s Agencijom za državnu službu radi unapređenja spomenutih aktivnosti. Općinski, gradski i kantonalni nivoi vlasti dužni su samostalno osigurati minimum mjera na planu rada s mlađima i omladinskim aktivnostima kao i mehanizme i kapacitete koji uključuju:

- osiguranje prikladnog prostora za mlade i plaćanje troškova njegovog održavanja
- osiguranje budžetske stavke koja se tiče pitanja mlađih
- određivanje nadležne službe za pitanja mlađih
- osiguranje godišnjih grantova za projekte za mlade
- profesionalni razvoj i usavršavanje službenika za mlade
- osnivanje komisije za mlade pri općinskom vijeću odnosno pri skupštini kantona kao stalnog radnog tijela u čijem će radu učestvovati i predstavnici vijeća mlađih
- uspostavljanje stručnog radnog tijela za izradu i praćenja provođenja strategija prema mlađima u kojima će učestvovati i predstavnici vijeća mlađih
- istraživanje o problemima i potrebama mlađih s ciljem donošenja strategije
- pružanje podrške radu vijeća mlađih

Kantoni su odgovorni za samostalno definiranje, usvajanje i provođenje programa djelovanja za mlade, a predmetni program utvrđuje i provodi ministarstvo koje u svojoj nadležnosti ima neku od oblasti od interesa za mlade, te planira posebna sredstva prilikom usvajanja budžeta za izvršenje navedenih zadataka.

Federacija BiH će osigurati da jedno ministarstvo, koje će u svom nazivu nositi riječi „i mlađih”, bude odgovorno za koordinaciju zadataka u vezi s mlađima, a nadzor nad provođenjem zakona vršit će Savjet za mlade. Nadležno ministarstvo bit će odgovorno za saradnju s drugim ministarstvima i institucijama u FBiH na istraživanju o problemima i potrebama mlađih kao i na definiranju i predlaganju Federalne strategije prema mlađima. Federacija je odgovorna za definiranje i usvajanje provođenja programa djelovanja za mlade, a predmetne programe utvrđuje i provodi ministarstvo nadležno za neku od oblasti od interesa za mlade. Vlada FBiH podnosi Parlamentu FBiH izvještaj o položaju mlađih, a izvještaj izrađuje Savjet za mlade FBiH.

## Lista skraćenica

ADC	Austrian Development Cooperation (Austrijska razvojna agencija)
AIDS	Acquired Immunodeficiency Syndrome (Sindrom stečene imunodeficijencije)
ARS	Anketa radne snage
BDP	Bruto društveni proizvod
bh	bosanskohercegovački
BiH	Bosna i Hercegovina
CISO	Centar za informisanje, savjetovanje i obuku
CV	Curriculum vitae
DEP	Direkcija za ekonomsko planiranje
ECTS	European Credit Transfer and Accumulation System (Evropski sistem transfera i akumulacije kredita)
ERYICA	European Youth Information and Counseling Agency (Evropska agencija za informisanje i savjetovanje mlađih)
EU	Evropska unija
EUROSTAT	Statistical Office of the European Communities (Statistički ured evropske unije)
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
GIZ	Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (Njemačko društvo za međunarodnu saradnju)
GOPA	Gesellschaft für Organisation, Planung und Ausbildung (Društvo za organizaciju, planiranje i obuku)
GTZ	Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit GmbH (v.GIZ) (Njemačko društvo za tehničku saradnju)
HEA	Agency for Development of Higher Education and Quality Assurance (Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranja kvaliteta)
HIV	Virus humane imunodeficijencije
HSEI	Indeks generalne društvene isključenosti
ILO	International Labour Organization (Međunarodna organizacija rada)
ISIC	International Student Identification Card (Međunarodna studentska iskaznica)
IT	Informatička tehnologija
JMBG	Jedinstveni matični broj građana
JU	Javna ustanova
KM	Konvertibilna marka
KV	Kvalifikovani radnik
MKF	Međunarodna klasifikacija funkcioniranja, onesposobljenosti i zdravlja
NVO	Nevladina organizacija
RS	Republika srpska
RVI	Ratni vojni invalidi

SDC	Swiss Agency for Development and Cooperation (Švicarska razvojna agencija)
SOM	Savjetodavni odbor mladih
SPSS	Statistical Package for Social Sciences
SSS	Srednja stručna spremam
STD	Sexually Transmitted Diseases (Seksualno prenosive bolesti)
TK	Tuzlanski kanton
UN	United Nations (Ujedinjene nacije)
UNAIDS	Joint United Nations Programme on HIV/AIDS (Zajednički program Ujedinjenih nacija za HIV/AIDS)
UNDP	United Nations Development Program (Razvojni program Ujedinjenih nacija)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu)
VSS	Visoka stručna spremam
VŠS	Viša stručna spremam
WHO	World Health Organisation (Svjetska zdravstvena organizacija)
YEP	Youth Employment Project (Projekat zapošljavanja mladih)
YERP	Youth Employability and Retention Programme (Program zapošljavanja i očuvanja mladih)
YiA	Mladi u akciji (Youth in Action)



Institut za razvoj mladih KULT



Federalno ministarstvo kulture i sporta